

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA RUSLARIN DOĞU
KARADENİZ'DEKİ ASKERİ FAALİYETLERİ
(1914-1917)

Serap YASUBUĞA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Nebahat ARSLAN

Kars- 2016

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA RUSLARIN DOĞU
KARADENİZ'DEKİ ASKERİ FAALİYETLERİ
(1914-1917)

Serap YASUBUĞA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Nebahat ARSLAN

Juri : Prof. Dr. Selcuk URAL

Juri : Yrd. Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL

Kars- 2016

TEZ ONAY SAYFASI

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Serap YASUBUĞA tarafından hazırlanan “*Birinci Dünya Savaşı’nda Rusların Doğu Karadeniz’deki Askeri Faaliyetleri (1914-1917)*” başlıklı bu çalışma, 15 Ocak 2016 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak *oy birliği ile* kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : Prof. Dr. Selçuk URAL

İmza:

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Nebahat ARSLAN

İmza:

Üye : Yrd. Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL

İmza:

ONAY

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../ 2016 tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslar'ın Doğu Karadeniz'deki Askeri Faaliyetleri (1914-1917) adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yaralandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Scientific Ethic Statement

I declare that I complied with the rules of academic and scientific ethics from the proposal stage to the process of completion of the study titled (The Russian military activities in the Eastern Black Sea in the First World War,(1914-1917) as a Master without Thesis I prepared, that I obtained all information in term Project with the framework of scientific ethics and traditions, that I showed sources to the each quotation I made directly or indirectly in this study I prepared as a term Project in accordance with the writing rules and Works which I used have been shown in the bibliography.

15.01.2016

Serap YASUBUĞA

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	v
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	vi
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMALAR	vii
TABLO LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TARAFLARIN ASKERİ VE EKONOMİK DURUMLARI

1.1 Rusya	16
1.1.1 Ekonomi	16
1.1.2 Ulaştırma.....	17
1.1.2.1 Demiryolları	17
1.1.3 Donanma.....	18
1.1.4 Askeri Yapı.....	20
1.2 Osmanlı Devleti.....	20
1.2.1 Ekonomik Yapı.....	20
1.2.2 Ulaştırma	23
1.2.2.1 Demiryolları	23
1.2.3 Donanma.....	23
1.2.4 Askeri Yapı.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

RUS ORDUSUNUN DOĞU KARADENİZ'DEKİ FAALİYETLERİ

2.1 Teşkilat-ı Mahsusa Kuvvetleri	29
2.2 Türk Tarafının Durumu ve Mevzileri	32
2.3. 1914-1915 Yılı	34
2.3.1 Artvin-Batûm Harekâtı.....	34
2.3.2 Doğu Karadeniz Sahil Harekâtı	41
2.3.3 Arhavi (Gümüşlü) Savaşları	50
2.4. 1916 Yılı	56
2.4.1 Rize'nin İşgali.....	56
2.4.2 Kelali Tepeleri-Baltacı Deresi Savaşları ve Of'un İşgali.....	60
2.4.3 Çoruh Havzasındaki Hareketler	66
2.4.3.1 Çoruh Muharebesi	67
2.4.3.2. Kaledere-Kopdağı Muharebeleri	71
2.4.4 Trabzon'un İşgali	73
2.4.5 Sahil Bölgesinde Yeni Cephelerin Açılması	82
2.4.6 14 Mayıs-30 Mayıs 1916 Mücadeleleri	83
2.4.7 Trabzon ve Kop Taarruzu.....	84
2.4.8. Bayburt Dumanlı-Dağ Muharebeleri	90
2.5 Denizlerdeki Faaliyetler.....	101
2.6 1916-1917 Kışı Tarafların Genel Durumu.....	106
2.7 Bölgedeki Göç Hareketi.....	110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BOLŞEVİK İHTİLÂLİ VE RUSYA'NIN SAVAŞTAN ÇEKİLİŞİ

3.1 İhtilâli'nin Nedenleri ve Rusya'ya Etkileri.....	117
3.2. Brest Litovsk Mütârekesi.....	123
3.3. Bölge Halkına Yönelik Ermeni ve Rum Mezalimi	127

3.4. Türk İleri Harekâtı.....	133
SONUÇ.....	137
KAYNAKLAR.....	139
EKLER.....	145
ÖZGEÇMİŞ.....	163

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA RUSLARIN
DOĞU KARADENİZ'DEKİ ASKERİ FAALİYETLERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Serap YASUBUĞA

Nebahat ARSLAN

2015/ 176

ÖZET

İngiltere, Fransa, Rusya gibi devletlerin oluşturduğu İtilaf Devletleri ile Almanya, Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan'ın oluşturduğu İttifak Devletleri arasında meydana gelen ve dört İmparatorluğun yıkılıp ülkelere çeşitli zararlar veren Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin Almanlarla ittifak yapıp ardından Müttefik Devletlere karşı savaş ilan etmesi Rusya için emellerini gerçekleştirmek açısından önemli bir adım olmuş. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'de Rus limanlarını bombalaması üzerine Rusya Osmanlı sınırını geçerek amaçlarına ulaşmaya başlamış ve Doğu Cephesinde mücadelelerin ardından başarısını devam ettirmek amacıyla Doğu Karadeniz bölgesinde muharebelere ağırlık vermiş. Gerek denizden gerekse karadan harekâta başlayan Ruslar 1916 yılında bu bölgede faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Bu muharebeler karşısında Vehip Paşa öncülüğünde Osmanlı Ordusu kaybedilen yerlerin özellikle Trabzon'un geri alınması için taarruzlar da bulunsa da bir sonuç elde edilememiştir. Rusya'da ise, karışıklıkların ardından İhtilâlin meydana gelmiş. Bu ihtilâlin ardından Erzincan Mütarekesi ile Kafkas Cephesi kapanmış oldu.

Anahtar Kelimeler; Birinci Dünya Savaşı, Rusya, Doğu Karadeniz.

KAFKAS UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
THE MASTER OF SCIENCE (MS)
HISTORY OF SCIENCE OF THE REPUBLIC OF TURKEY
DURING THE FIRST WORLD WAR THE RUSSIANS
EASTERN BLACK SEA MILITARY ACTIVITIES
MASTER'S THESIS
Serap YASUBUĞA
Nebahat ARSLAN

2015/176

ABSTRACT

United Kingdom, France, Russia formed the Entente States and Nations such as Germany, the Ottoman Empire and Austria-Hungary's alliances between States and four countries in the various losses that Empire collapsed and the first world war alliance with the Germans and then of the Ottoman Empire declared war against the allied States to realize their ambitions in terms of Russia was an important step. Indeed, of the Ottoman Empire in the Black Sea ports of Russia upon the Russian bombing of the Ottoman border on the eastern front, and started to reach their goals through combat in order to continue the success of the then East to battle weight in the Black Sea region. Starting from sea and land military need for the Russians in 1916 has concentrated its activities in this area. This battle against Mehmet Vehib Kaçı Pasha the Ottoman Army under the leadership of lost places to be taken back to Trabzon in particular attacks also contains a result could be obtained. Russia is in disarray in the wake of İhtilâlin. This ihtilâlin then Erzincan Armistice with the Caucasian Front was closed.

Keywords; The First World War, Russia, Eastern Black Sea.

ÖNSÖZ

Birinci Dünya Savaşı'nda Rusların Doğu Karadeniz'deki Askeri Faaliyetleri konusu Rusların müttefiklerine de kabul ettirmiş olduğu emellerine ulaşmak için bölgede yapmış olduğu asker, ekonomik, sosyal, kültürel faaliyetleri bağlamında üzerinde durulmaya değer bulunmuştur.

Bu çalışmada ekonomik ve ticari olduğu kadar askeri olarak da birçok devlete ev sahipliği yapan Doğu Karadeniz'de 1914-1917 yılları arasında Osmanlı ve Rusya'nın mücadelelerini içermektedir. Özellikle 1916 yılında yapılmış olan mücadeleler Çoruh vadisi ve Karadeniz sahil kesiminde ağırlık verilmiştir. Çalışma Kafkas Cephesi ile bağlantılı olup gerekli yerlerde cephe ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir.

Bu çalışma Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etütler Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE) katalogunda bulunan seçilmiş belgeler esas alınarak hazırlanmıştır. Bunun dışında yerli ve yabancı ilgili eserlerden ve çeşitli gazetelerden yararlanılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Nebahat ARSLAN'a; tezin yazım aşamasında ve tashihinde katkılarını esirgemeyen Süleyman TEKİR'e ve eğitim hayatım boyunca yetişmemde katkısı olan tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Çalışmamı tamamlamam konusunda moral ve motivasyonumu üst düzeyde tutmama yardımcı olan aileme şükranlarımı sunarım.

.../.../201.

Serap YASUBUĞA

KISALTMALAR

ATASE	: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
s.	: Sayfa
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
Tb.	: Tabur

TABLO LİSTESİ

Tablo No

Sayfa

Tablo 2.11914 Yılı Osmanlı Müfrezelerinin Genel Durumu 33

Tablo 2.2: 1915 yılı Hopa Hudut Taburu.....46

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun da dahil olduğu dört İmparatorluğun yıkılmasına ve dört büyük hanedanın çökmesine neden olan Birinci Dünya Savaşı, Anadolu'da tamamen Türk unsuruna dayanan yepyeni bir Cumhuriyet'in kurulmasına yol açmış olması nedeniyle Türk tarihinde ayrı bir yeri vardır.¹Birinci Dünya Savaşı 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarında meydana gelen olaylar ve gelişmelerin bir sonucu olup nedenlerini bu dönemde aramak gerekir.² Endüstrileşmenin 19. Yüzyıl içinde kazanmış olduğu yeni hız ve bunun sonucu olarak gelişen ve genişleyen sömürgecilik, diplomatik münasebetlerin alanını, Avrupa'nın dar sınırlarından çıkararak yeni kıtalara, Afrika ve Uzakdoğu'ya yaydığı gibi, çeşitli kombinasyonlarla bloklaşan büyük devletler arasındaki çatışma alanlarını artırmıştır. Bu durum devletler arasındaki karışık, kompleks bir örgü haline gelen münasebetlerde ortaya çıkacak herhangi bir buhranın şu veya bu zamanda bir patlamayla sonuçlanması beklenebilirdi.³Ayrıca savaşın nedenlerine ekonomik, siyasi, askeri gelişmelerin yanı sıra büyük devletlerin çıkar hesaplarını da eklemek gerekir. Devletlerin çıkarları ise şu şekilde sıralanabilir:

İngiltere; Almanya'nın gelişen ekonomisinin dünya pazarlarını ele geçirmesinden ve askeri yönden güçlenmesinden diğer büyük devletler gibi endişelenmekteydi. Nitekim Almanya, 1890'lardan sonra izlediği politikayla Güneydoğu Avrupa ve Önasya'yı etkisi altına almış, Afrika ile Uzakdoğu'da girişimlerde bulunmaya başlamıştı. Bu durum İngiltere'nin güvenliği ile Hindistan yolu ve denizaşırı çıkarları yönünden tepkisine yol açmıştı.

Fransa; yanı başında güçlü bir Almanya'nın varlığından ve dolayısıyla güvenliği açısından endişelenmekteydi. Diğer taraftan 1870'ten beri Almanya'dan öç almak ve Alsace-Lorraine'i yeniden ele geçirmek istiyordu.

Almanya; ekonomik ve siyasi yönlerden, dünyada daha etkin hale gelmek istiyordu. Özellikle Doğu'ya doğru genişlemek, Alman nüfusunu bu yörelere yerleştirmek ve yeni pazarlar ele geçirmek düşüncesindeydi.

¹İsmet Görgülü, **On yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922**, Ankara, 1993, s. 47.

²Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih 1789-2001**, İstanbul, 2006, s. 545.

³Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, İstanbul, 2012, s. 132.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu; Avrupa'nın gittikçe güçten düşen bu devleti, kendine en büyük zararın Panis Slavizm'den geleceğini anlamıştı. Özellikle Sırbistan'ın büyük iddialarla harekete geçmesinin ve Rusya'nın da bu devleti desteklemesinin kendisi için tehlikeolduğunu görmüştü. Bu nedenle Sırbistan'ı ortadan kaldırarak, doğu'ya doğru genişlemek ve Rus etkisini Balkanlar'dan uzaklaştırmak istiyordu.⁴

İtalya; bir yandan Akdeniz'de yayılmak isterken, diğer yandan Avusturya idaresinde kalan topraklarını kurtarmayı düşünmektedir. Bu yüzden gizlice Fransa ile anlaşmıştır. Nitekim savaşa 1915'de İtilâf Devletleri safında girmiştir.⁵

19. Yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'daki, bir cepheleşmede bir yanda Almanya, Avusturya-Macaristan'nın oluşturduğu İttifak cephesi, öte yandan Fransa, Rusya ve İngiltere'nin oluşturduğu İtilaf (Anlaşma) cephesi⁶ karşısında devamlı surette toprak kaybeden Osmanlı İmparatorluğu, bu toprak kaybına nihayet son vermek, Boğazları ve Doğu Anadolu'yu elinde bulundurmak, Arap Yarımadası ve Süveyş Kanalındaki kontrolünü kuvvetlendirmek, İslam alemindeki liderliğini sürdürmek ve İran, Azerbaycan ve Türkistan'daki Türkleri kendi önderliğinde birleştirmek suretiyle imparatorluğa eski saygınlığını kazandırmak istemiştir.⁷ 1878 yılında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni desteklemekten vazgeçmesinden sonra İngiltere'nin boşalan yerini yavaş yavaş Almanya almaya başlamış ve bu devlet denge politikasında Osmanlı Devleti'nin tek dayanağı olmuştu. Özellikle 1890'lardan sonra Almanya'nın Osmanlı ekonomisi üzerinde etkin bir devlet durumuna gelmiş olmasını da hesaba katmak gerekir. Almanya, Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni yanına alabilmek için, Rusya'da yaşamakta olan Türklerin Pantürkist hareketinden faydalanarak kışkırtmaktaydı.⁸

Avrupa devletleri arasında ihtilâfin özünü İngiliz-Alman rekabeti teşkil etmekle beraber, Rusya'nın da bu ihtilâfin büyümesinde mühim rolü oldu. Bunlardan en önemlisi, Rusya'nın Büyük Petro zamanında başlayan tarihi emeli gerçekleştirmektir. Almanya'nın Türkiye'de nüfus ve üstünlük kazanması İstanbul yolunun Berlin'den

⁴ Uçarol, **Siyasi Tarih 1789-2001**, s. 545-546.

⁵ Durmuş Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara, 2011, s. 72.

⁶ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul, 2014, s. 93.

⁷ Görgülü, **On yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922**, s. 47-48.

⁸ Oral Sander, **Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e**, Ankara, 2005, s. 35.

geçtiği kanaatını uyandırmış ve Rusya'nın ananevi siyasetinin uygulanması için evvela Almanya'nın ezilmesi gerektiğini hükmetmişti.⁹ Rusya'nın ikinci emeli ise, Avusturya'nın 1908'de Bosna Hersek'i ilhakı üzerine Balkanlardaki siyasetinin tamamıyla Panislavist bir mahiyet almasıydı. Sırbistan'da Büyük Sırbistan Komitesi adıyla gizli bir teşkilat kurularak Avusturya'nın idaresindeki Sırp, Slovenler ve Hırvatlar'ın Avusturya idaresinden çıkarılıp büyük bir Slav Devleti'nin kurulması yönünde faaliyete geçilmişti.¹⁰

Savaş öncesi grupların askeri durumu, İtilaf Devletleri gerek nüfus gerekse potansiyel askeri gücü açısından İttifak Devletlerine karşı kesin bir üstünlüğü olduğu görülmektedir.¹¹ Harbin başında, tarafların askeri gücü şu şekildedir:

Almanya'nın nüfusu 67 milyondur; 4,9 milyon insanı seferber edildi ve 2.398.000 kişiyi silah altına aldı.

Avusturya-Macaristan 51,3 milyon nüfusluydu; 3.034.000 insanı seferber edildi ve 1.421.000 askeri silâh altında bulundurdu.

Bu vaziyete göre, İttifak grubunda, ilk anda 118.3 milyon nüfustan 7.934.000 kişiyi seferber etti ve 3.819.000 muhâribi silah altına aldı.

Buna karşılık Fransa, 39,6 milyon nüfusluydu. 1 milyon askeri seferber edildi ve 3.420.000 kişiyi silah altına aldı.

Rusya 173,3 milyon nüfusluydu; 6,3 milyon insanı seferber edildi ve 3.420.000 askeri silah altına alındı.

İngiltere, 45,3 milyon nüfusluydu. 1 milyon askeri seferber edildi ve 155.000 kişiyi silah altına alındı. İngiltere'de ilk anda mecburi askerlik yoktur.

Sırbistan 4 milyon nüfusluydu; 400.000 askeri seferber edildi ve 240.000 kişiyi silah altına aldı.

İtilâf Devletleri, dominyonları hariç 262,5 milyon nüfustan 12.740.000 askeri seferber edildi ve 5.707.000 askerisilah altında bulundurdu.¹²

⁹ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, Ankara, 1999, s. 411.

¹⁰ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 2011, s. 225.

¹¹ Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, s. 72.

Kara kuvvetleri bakımından Merkezî Devletler (Almanya ve Avusturya-Macaristan) savaşa daha kuvvetli şekilde katıldı. Her ne kadar Merkezî Devletlerin 150 tümen askerine karşılık, İtilaf Devletleri'nin 170 tümeni var ise de, kara silahları ve özellikle topçu bakımından Merkezî Devletler çok üstün durumdaydı. Buna karşılık denizlerde İtilâf Devletleri ve hatta tek başına İngiltere üstün durumdaydı.¹³

Bu hazırlıklar yapılırken “1914 Temmuz Buhranı” denilen hâdise, bir cinayetle patlak vermişti. Bu buhran 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan Veliahtı Arşidük François Ferdinand'ın Saraybosna'da “Prinçip” isminde Bir Sırp üniversite öğrencisi tarafından öldürülmesiyle başlamıştır. 1919 senesinde, cinayetin “Karael” namında, gizli bir Sırp ihtilal komitası tarafından tertip edildiği reisinin ise, aynı zamanda Sırbistan askerî istihbaratının başında bulunduğu anlaşılmıştı.¹⁴

Avusturya-Macaristan hükümeti suikastin 23. günü Avusturya-Macaristan elçisi Sırbistan hükümetine nota verdi. Sırplıların verdikleri cevabı Avusturyalılar kafi görmediler. Belgrat'taki elçisini geri çağırmasına karşılık 26 Temmuz'da Sırbistan'a kısmî seferberlik ilan ettiler. Sırplar'da ültimatomu kabul etmediklerini aynı gün Belgrat'ı terk etmek üzere olan Avusturya-Macaristan sefirine bildirdiler.¹⁵

Almanya, 1913 Balkan Harbi esnasında müttefikini durdurmuşken, bu defa onu teşvik etti. İstanbul'daki Alman sefiri, Avusturyalı meslektaşını Pallavicini'ye “Şayet Viyana, Balkanlar üzerinde nizâmi temin edemezse, İttifak-ı Müselles, bütün ehemmiyetini kaybeder.” demiştir. II. Wilhelm “Viyana'nın, Berlin yardımına itimad edebileceğini, bu kadar müsâid bir an kaçırılırsa hata edilmiş olacağını” bildirilmiştir. Berlin'e göre: “O sırada Rusya harbe hazır değildir. Fransa, ağır topçusu bulunmadığı için, harbi istememektedir. İngiltere, İrlanda batağına gömülmüştür. Şayet Avrupa karışmazsa, Avusturya Sırbistan'ı kolaylıkla ezer. Çatışmanın mahdut bir yerde kalması, kuvvetle muhtemeldir. Aksi halde harb olur.” Bu halde ise, Alman Hariciye Nazırı von Jagow'un tabiriyle “Avusturya-Macaristan feda edilemez.” Almanya'nın düşüncesi budur.¹⁶

¹²Ziya Nur Aksun, **Osmanlı Tarihi**, C. 6, İstanbul, 1994, s. 233-234.

¹³Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, s. 138-139.

¹⁴Aksun, **Osmanlı Tarihi**, C. 6 s. 226-227.

¹⁵Kâzım Karabekir, **Birinci Cihan Harbine Neden Girdik?** C. I, İstanbul, 1995, s. 62-68.

¹⁶Aksun, **Osmanlı Tarihi**, C. 6, s. 228.

Sırbistan Ortodoks-Slav bir ülke olarak, Rusya'nın bir çeşit koruması altındaydı. Onun için Ruslar seferberlik ilan ettiler (29 Temmuz 1914). Ancak seferberlik hem Avusturya'ya hem Almanya'ya karşı ilan edildi.¹⁷

Alman generallerin, sivil işlerde başka hiçbir ülkede dengi olmayan bir ağırlığı vardı. Bir Fransız-Rus İttifakı karşısında uygulanacak Alman savaş planı yeterince açıktı. Rusya hala Batılı büyük güçlerden çok daha az demiryoluna sahip, geri bir ülkeydi. Alman Genelkurmay Başkanı Kont Schlieffen 1897'de, bu koşullarda Alman ordusunun 1870'te Fransa karşısında elde ettiği zaferi tekrarlamak için bol bol zamanı olacağını söylemişti. Ondan sonra sıra Rusya'ya gelecekti. Alman ordusunu seferber etmek muazzam bir işti: 65. 000 km uzunluğundaki çift yollu hatlarda, işinin ehli 1 milyon demiryolu işçisi, 30. 000 lokomotif, 65. 000 yolcu vagonu ve 700. 000 marşandiz vagonuyla, 17 günde, 3 milyon askeri 86. 000 atı ve başta tüfek ve top mermisi olmak üzere dağlar gibi savaş malzemesini bir yerden bir yere taşıyacaktı. Alman kurmayları işleri öyle düzenlemişlerdi ki, seferberliğin ilanını izleyen 17. günde bu kuvvetler sınırlarda hazır bekliyor olacaktı.¹⁸

Almanlar Rusya'nın organize olmakta güçlük çekeceğini zannediyordu. Ancak General Aleksandr Lukomsky'nin hazırladığı plan uyarınca Ruslar başarılı bir seferberlik gerçekleştirdiler. Tüm alkollü içeceklerin yasaklanması ve alkol satan dükkanların kapatılması maddi destek yarattı. Henüz savaşın ilk ayları gösterdi ki, Rusya, Rus-Japon savaşından gerekli dersleri çıkarmıştı. Bu gibi hazırlıklar yapılmasaydı, Rus ordusunun Alman güçleri karşısında durması çok zor olurdu.¹⁹

Almanya'nın savaş planı Rusya ve Fransa'ya göre idi. Onun için Almanya 1 Ağustos'ta Rusya'ya savaş ilan etmiştir.²⁰ Almanya 31 Temmuz 1914'te, Fransa'ya bir ultimatö vererek, çıkacak bir Alman-Rus savaşında tarafsız kalıp kalmayacağını sormuştur. Fransa kesin cevap vermedi ve aynı zamanda seferberlik kararı aldı. Bunun üzerine Almanya, 3 Ağustos'ta Fransa'ya savaş ilan etti.²¹ Almanya, Fransa'ya Belçika üzerinden saldırmayı planladığı için Belçika'ya bütün zararlarını ödeyeceğini ve toprak bütünlüğünü koruyacağını garanti ederek geçiş izni istemiştir.

¹⁷ Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, s. 94.

¹⁸ Norman Stone, *Birinci Dünya Savaşı*, çev: Ahmet Fethi Yıldırım, İstanbul, 2007, s. 31.

¹⁹ George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, çev: Egemen Çağrı Mızrak, İstanbul, 2011, s. 341.

²⁰ Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, s. 94.

²¹ Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2001*, s. 547.

İngiltere'nin tek taraflı, yükümlülük getirmeyen garantisine güvenen Belçika ret cevabı verince, Almanya 3 Ağustos'ta Belçika'ya ve 4 Ağustos'ta İngiltere taahhüdünü tutarak Almanya'ya savaş açmışlardır.²²

Osmanlı Devleti açısından son üç yüz yıl içindeki siyasi gelişmelerinin en önemli kısmını Rusya ile olan münasebetleri oluşturmaktaydı. Rusya'nın büyük Petro'dan itibaren takip ettiği genişleme ve fütuhât siyaseti ve Osmanlı Devleti'nin jeopolitik konumu dolayısıyla bu iki devlet arasında çeşitli karşılaşmalar olmuştu. I. Petro'dan itibaren Osmanlı Devleti ile Rusya arasında I. Dünya Savaşı dahil, dokuz büyük savaş yapılmıştı. Bunlardan ikisi hariç (1711 Prut Savaşı, 1856 Kırım Savaşı) bütün savaşlarda Osmanlı Devleti yenildi, büyük miktarlarda toprak kaybetti ve sonuçta 1878 Şubat'ında da Rus orduları İstanbul surlarına kadar geldiler. Böylece İstanbul ve Boğazları ele geçirip hiç olmazsa, Boğazları Rus kontrolü altına alma düşüncesi Rus dış siyasetinin ana hedefi haline getirildi.²³

Rusya, Osmanlı Devleti'nde Boğazların tahkimine, ordunun takviyesine, demiryolları inşasına önem veriyordu. Hatta General Limon von Sanders heyeti 1913 nihayetinde İstanbul'a gelip o zaman ki mukavele mucibince Birinci Kolordu Kumandanlığına atanınca ilk evvel Ruslar itiraza başladılar: *‘İstanbul'da en büyük askeri icra kumanda mevki olan Birinci Kolordu'nun Kumandanlığını talim ve terbiyesini Almanlara vermek doğru değil; bu kolordunun takviyesi ve Boğazlar müdafaasının ıslahı Rusya'ya karşı bir hareket manasına gelirdi’* şeklinde ifade etmişlerdir.²⁴ Rusya savaşa girmeden önce özellikle Hariciye Nazırı Sazanof öncülüğünde hazırlanmış raporda Boğazlar konusundaki istekleri açıkça ortaya koydukları görülmektedir. Nitekim 1913 Kasımında Hariciye Nazırı Sazanof raporda, *‘İstanbul ve Çanakkale Boğazları meselesinin lehimize çözmek için bir hareket programı hazırlamanın artık zamanı gelmişti.’* diyordu. Çar II. Nikola'da gereken programı hazırlamak için muhtelif Bakanlıklardan üyeler alınarak bir komisyon kurulmasını emrediyordu. 6 Aralık 1913'te Hariciye Nazırı Sazanof Çar'a sunduğu raporunda; *‘Herhangi bir hükümetin ve özellikle Bulgaristan'ın İstanbul'a yürümesi ihtimali vardır. Böyle bir girişim olursa Rusya'nın daha önce hedeflerine pençesini atabilmesi için hazırlıkta acele edilmelidir. Bununla beraber umumi bir*

²²Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, s. 73.

²³Nurcan Yavuz, **İşgal ve Mezalim'de Erzincan**, Ankara, 1995, s. 6.

²⁴Ali İhsan Sabis, **Birinci Dünya Harbi**, C. I, İstanbul, 1990, s. 24.

savaş çıkmadan önce İstanbul ve Boğazlar meselesinin bir adım bile ilerlemeyeceği düşünülmelidir.''diyordu. Ardından 14 Ocak 1914'te Petersburg'da Boğazları işgal Komisyonu kuruldu.²⁵

Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Rus-Osmanlı ilişkileri, zaman zaman gösterildiği kadar kötü değildi. Bağdat Demiryolu'nun yapımı üzerine Rusya ve Almanya arasında çıkan anlaşmazlığın 1911'deki çözümü gerginliği azaltmak yönünde önemli bir adım oldu. Almanya demiryolu yapımı konusunda Rus muhalefетinin sona ermesi karşılığında Kuzey İran'daki Rus nüfuz alanını tanımaya razı oldu. Şubat 1914'te, Osmanlılar ve Ruslar, doğu vilayetlerinde uygulanacak reform programının yürütülmesi sırasında gözlemci bir rol üstlenmesini öngören bir anlaşmaya vardılar.²⁶

Savaş öncesi Osmanlı Devleti'nin Rusya ile olan ilişkileri gösterildiği kadar kötü olmamasına rağmen İtilâf Devletleri kendileriyle beraber harbe girmesini istemiyorlardı. Bunun sebebi, onların müttefiki olarak harbe Osmanlı Devleti girecek olursak, Rusya'nın göz diktiği İstanbul'u ele geçirmek imkanı ortadan kalkacaktı. Buna Rusya katiyen razı olamaz. Fransız ve İngilizler de buna yanaşmazlardı.²⁷

Babîâli'de Sadrazam Said Halim Paşa ve Dahiliye Nazırı Talât Paşa'yı da ikna ederek Üçlü İttifak'a girmeye karar veriyorlardı. 2 Ağustos'ta daha önceden kararlaştırılan İttifak Muahdesi²⁸ Said Halim Paşa ve Alman Sefiri Wangenheim tarafından imzalanıyordu.²⁹

²⁵Karabekir, **Birinci Cihan Harbine Neden Girdik?** C. I, s. 94-95-96.

²⁶A.L.Macfie, **Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923**, Çev: Damla Acar, Funda Soysal, İstanbul, 2003, s. 116-117.

²⁷**Cemal Paşa Hatırat**, (Yay. Haz.) Metin Mart, İstanbul, 1996, s. 135.

²⁸« İttikak muahdesinin maddeleri

Madde 1 Sözleşmenin tarafları Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında ortaya çıkan şu andaki savaşa karşı kesin tarafsızlığın korunması taahhüt ederler.

Madde 2 Rusya, Avusturya-Macaristan aleyhine fiilen askeri tedbirlerle müdahale ederek böylece Almanya'nın savaşa girmesini zorunlu kılarca bu husus Türkiye'nin savaşa katılması için sebep olacaktır.

İngiltere ve Rusya Türkiye'yi askeri bir kuvvet olarak önemsiz telakki etmekle beraber, Almanya tarafında harbe katılmasını istemiyorlardı. Osmanlı Devleti harbe girdiği takdirde, Rusya'nın Kafkas Cephesi'nde bir miktar kuvvet bırakması mecburiyeti hasıl olacaktı. Dolayısıyla Rusya'nın Türkleri endişe ettirecek, kuşkulandıracak hareketlerden kaçınması istenir gibi bir siyaset takibine başlandığı görüldü. Ayrıca İngiltere'de Osmanlı Devleti'nin harbe girmesini istemiyordu. Çünkü Akdeniz Bölgesi'nde asker ve donanma toplanmasına şu anda imkanı yoktu. Zaten şu sıralarda İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında açıkça ihtilâflı problemler mevcut değildi. Ancak İngiltere'nin Rusya'nın müttefiki oluşu ve bilhassa İngiltere'de ısmarlanıp, parası dahi ödenmiş olan ve yapımı biten iki Türk zırhlısının (Sultan Osman 1 ve Sultan Mehmed Reşad 5) harp tehlikesi üzerine İngiltere Hükümeti tarafından alıkonması, Türkiye'de İngiltere'ye karşı bir düşmanlığın başlamasına yol açtı.³⁰

Madde 3 Savaş halinde Alman ıslah Heyeti Türkiye emrinde kalacaktır. Buna karşılık Türkiye'de Islah Heyetine , Harbiye Nazırı Hazretleriyle Islah Heyeti Reisi arasında doğrudan kararlaştırılan esaslara dayanarak ordunun sevk ve idaresi hususunda fiili bir nüfus vermeyi temin eder.

Madde 4 Bir tehditle karşılaşacak Osmanlı Topraklarını Almanya gerektiğinde silahla savunmayı taahhüt eder.

Madde 5 Her iki imparatorluğu, şu anki savaştan doğacak ihtilallere karşı korumak amacıyla akdedilmiş olan bu itilaf aşağıda imzası bulunan temsilciler tarafından imzası takiben yürürlüğe girecek ve karşılıklı taahhütlerle 31 Aralık 1918 tarihine kadar hükmün devam ettirecektir.

Madde 6 Yukarıda tespit edilmiş olan tarihten 6 ay evvel iki taraftan herhangi bir tarafından bir ihbar yapılmadığı takdirde muahedenin hükmü yeniden beş sene yürürlükte kalacaktır.

Madde 7 Bu muahede haşmetli Almanya İmparatoru ve Prusya Kralı Hazretleriyle Osmanlı imparatorluğu tarafından tasdik edilecek ve tasdikli nüshaları imza tarihinden itibaren bir ay zarfında teati olunacaktır.

Madde 8 Bu muahede gizli tutulacak ve ancak akid tarafların anlaşmasıyla yayınlanabilecektir.''

Kazım Karabekir, **Birinci Cihan Harbine Neden Girdik?**C. I, s. 73-74-75-76.

²⁹ Karabekir, **Birinci Cihan Harbine Neden Girdik?**C. I, s. 73

³⁰ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 229-230.

Almanya, Türk-Alman İttifak Antlaşması'na rağmen, fiili bir hareket olmaksızın Osmanlı Devleti'ni savaşa sürüklemenin, Ağustos 1914 başı şartlarıyla imkansız olduğunu anlamıştı. Oysa Almanya Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesine şiddetle ihtiyacı vardı. Bu yüzden, ancak bir oldu bitti ile fiili bir durum yaratmak ve Osmanlı Hükümeti'ni savaşa sokmak gerekmekteydi.³¹ Fakat Osmanlı Devleti savaşa hazır olmadığı aşikardı.

Nitekim Alman General Van Bronzart'ın 15.12.1917'deki raporunda bu durumu şöyle ifade ediyordu: *“1914 Şubatı'nın başında Erkan-ı Harbiye'ye yeni tayinimde ne Kurmay başkanlığında ne de diğer askeri ve sivil organlarda olmak üzere ahzi asker şubelerinde seferberlik için hiçbir hazırlık yoktu; ve bütün (memalik-i Osmaniye'de) askere çağrılacakların bir listesi yapılmış değildi. Dünya güveni bozulması dolayısıyla (seferberlik için) her şeyin bir kaç ay zarfında yeni baştan tertip ve tanzim edilmesi gerekmekte idi.”*³²

Osmanlı Devleti savaşın ilk aylarında tarafsızlığını ilan etti. İmparatorluk, genel savaşın yükünü çekemeyecek kadar zayıftı. Osmanlıların tarafsızlık durumu Boğazlardan geçebildikleri için İtilaf Devletleri'nin işine gelmekteydi. Bu yüzden, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı tutumu savaşa sokma temeline dayanacak ve iki Alman savaş gemisi bu yolda uygun bir araç olarak kullanacaktı.³³ Osmanlı Devleti nazarında baş düşman, şüphesiz Rusya idi. Dolayısıyla savaşlarında en çok Ruslara karşı yapılacağı aşikardı. Zaten seferberliğin başlangıcından sonra Rus hududunda 3. Orduya ait 9. Kolordu ile takviye edildi. Sınırdaki Türk muhafız kıtaları ve adı geçen iki kolordu askerleri Osmanlı Devleti'nin en iyi yetiştirilmiş, seçkin kuvvetlerini teşkil ediyor ve sayıları 90 bine yaklaşıyordu. Bunların top ve makinalı tüfek bakımından karşı taraftaki Rus kıtalarından aşağı olduğu bilinmektedir.³⁴

Bunun için savaş başladığında Akdeniz'de bulunan ve Cezayir'i bombardıman eden Goeben, Breslau adlı hafif kruvazörü ile İngilizlerin Akdeniz'deki harp gemileri

³¹ Atilla, Çeliktepe, **Teşkilât-ı Mahsusa'nın Siyasi Misyonu**, İstanbul, 2003, s. 36-37.

³² Akdes Nimet Kurat, **I. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerin Raporları**, Ankara, 1966, s. 26-27.

³³ Sander, **Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e**, s. 369.

³⁴ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 246.

bunların peşine düşmesinin üzerine,³⁵ 8 Ağustos 1914'te Alman ataşenavalı Humman, Bahriye Nezaretine geldi. 9 Ağustos gecesi kömür gemisi Çanakkale'ye doğru hareket ettirilmişti. 10 Ağustos akşamı Yeniköy'de Sadrazamın yalısında yapılan toplantıda Enver Paşa, “*Gemilerin boğazın içinde ve boğaz istihkamlarının himayesinde bulunduğu ve bu meseleye karar vermek gerektiğini*” ifade etti.³⁶

İtilâf devletlerinin gemiler meselesinden dolayı şiddetli teşebbüsler karşısında Encümen-i Vükelâ, Alman zırhlılarının Osmanlı Devleti tarafından satın alınmış gibi göstermeye karar verilmiş ve ertesi gün iki geminin satın alındığı hakkında yazılar yazılmıştır. İtilâf Devletleri bu satış oyununa inanmamakla beraber, yalnız gemilerin “*Alman mürettebatından tecrid olunmasını*” istemişler de, bu teşebbüse karşı mesele bir süre savsaklandıktan sonra Donanma Kumandanlığı'na Alman Filo Kumandanı Amiral Souchon Paşa tayin edilmiştir.³⁷

Almanya ile akdedilen 2 Ağustos tarihli İttifak Muahedesi gereğince, “*Rusya'nın Almanya'ya karşı harbe girdiği takdirde, Osmanlı Devleti'nin de harbe girmesi şartı*” konmuştu. 31 Temmuz'da Rusya'da ilan edilen genel seferberlik üzerine, Almanya 1 Ağustos 1914 günü Rusya'ya harp ilan edince, Alman-Türk İttifakının 2. Maddesi gereğince Osmanlı Devleti'nin de hemen Almanya tarafında, Rusya'ya karşı harbe girmesi gerekiyordu. Türk ricali hemen harbe karışmak istemiyorlardı, her şeyden önce ordunun harbe hazır olmasına, Almanya'dan gerekli malzemenin gelmesine kadar, tarafsızlığı muhafaza azminde idi. Almanlar da Türk ordusunun durumunu bildiklerinden, Türkiye'yi hemen harbe sokmak için baskıda bulunmadılar.³⁸

Ağustos ayında Almanlar Kuzey Fransa'da ilerlerken Türkiye'nin savaşa girmesi için ısrarlarını aşırı bir seviyeye çıkaramadılar. Ancak Marne'de durdurulduktan sonra karargahtaki ikilik iyice belirginleşti. Karargahın bir kısmı, yani Almanlar bir an önce savaşa girmek, diğer bir kısmı yani Türk subayları da en azından Avrupa'da durum netleşinceye kadar bunu geciktirmeye çalıştılar.³⁹ Almanlar, Türklerin

³⁵İ. Hakkı Sunata, **Gelibolu'dan Kafkaslara I. Dünya Savaşı Anıları**, (Yay. Haz.) Kansu Şarman, İstanbul, 2008, s. 25.

³⁶Sabis, **Birinci Dünya Harbi**, C. I, s. 222-223.

³⁷İsmail Hami Danişmend, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi** C. IV, İstanbul, 1955, s. 414.

³⁸Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 242.

³⁹Çeliktepe, **Teşkilât-ı Mahsusa'nın Siyasi Misyonu**, s. 25-26.

Karadeniz’de Ruslar ve Süveyş Kanalı’nda İngilizlere saldırarak, kendi karşılarında düşman güçlerinin dağılmasını istiyor ve Osmanlılara Ege Adalarıyla Batı Trakya’yı vaad ediyorlardı. Yunanistan’la Bulgaristan’a başka yerlerden toprak ödünleri sağlayacaklardı. Oysa daha Bulgaristan ve Romanya ittifaka sokulmamıştı. Karadeniz’de Rus donanmasına karşı kazanılacak bir zaferin bu katılımları gerçekleştireceği umuluyordu. Üst komutanların Türk kurmayları ise, Avrupa cephelerinde Alman ve Avusturyalıların Eylül ortasındaki yenilgileri üzerine, onlarla birlikte savaşma konusunda iyice çekingenliğe kapılmışlardı.⁴⁰

Ekim başında, İstanbul’un durumu, Berlin ve Viyana’da memnuniyetsizlik ve endişe yaratmaya devam etti. Harbin üçüncü ayında idi. Osmanlı Devleti’nin seferberliği tamamlanmış gibiydi. Sadrazam silah, teçhizat, elbise ve para bulunmadığı yolundaki şikayetlerinin arkasına gittikçe daha tehlikeli bir şekilde saklanmaya başladı. 20 Ekim’de, İstanbul’da bulunan Alman temsilcileri iki safhalı bir katılmayı kabul ettirmek için katî talimat aldılar. Önce Wangenheim ve üçlü idare azaları arasında gizli bir toplantı yapıldı ve Almanların otuz milyon pound tutarında altını ödünç vermeleri teklif edildi.⁴¹

Para meselesi halledilmesi üzerine Amiral Souchon Karadeniz ikmalinin güvenliği için Rus filosunun hapis ve limanlarda kuşatılması icap ettiğini belirtip, Rus filosunun Odesa, Ocakof ve Sivastopol önlerinde kuşatılma imkanının bulunmadığını, Rus deniz nakliyatını her zaman tehdit etme ihtimalinin bulunduğunu bildirmiştir. Ruslar kuvvet dengesini kendi lehlerine değiştirecek zırhlıların yapılmasına hız vermişlerdi. Bu zırhlılar tamamlanana kadar da Rus donanması limanlara kapanıp, süratli muhriplerle Türk ikmal hattına ciddi zararlar verebilirdi. Bu nedenlerden ötürü 3. Ordu’nun hareket planların da donanmanın Karadeniz’e hakim olduğu ancak harekete doğrudan katılmasının beklenilmemesi istenmişti. Donanma komutanı Karadeniz’de bulunan gemilerin güvenliğinin sağlanmasında yakın himaye için, Hamidiye kruvazörünü Giresun, Midilli kruvazörünü de Ordu’ya hareket ettirmiş, kendi de Berk ve Yavuz’la uzak himaye görevini yapmak üzere

⁴⁰Mete Tunçay, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, İstanbul, 1997, s.44.

⁴¹E.D.Allen, Paul Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Ankara, 1966, s. 222.

hazırlanmaya başlamıştır. Souchon komutasındaki ⁴² Yavuz(Goben) ve Midilli(Breslaw) ile birlikte on bir parçadan oluşan Türk donanması 27 Ekim sabahı Karadeniz'e açıldı. 29 Ekim sabahı Odessa, Sivastapol, Novrosiski limanını bombardıman etti ve birkaç Rus gemisini batırdı. Böylece Türkiye fiilen harbe girmiş oldu.⁴³ Harekât görünürde gizli tutulmaktaydı. Ancak Ruslar o günlerde Baltık Denizi'nde batan Alman Kruvazörü Mageburg içerisinde telsiz şifrelerini bulmuşlardır. Bu şifreleri İngiltere'ye veren Ruslar Türk ve Alman gemilerinin bütün hareketlerini ve haberleşmelerini yakından takip etme imkanına sahipti.⁴⁴

Osmanlı donanması, Rus donanması yerine torpil ve findık yüklü iki gemiyi batırmış, kömür yüklü bir gemiyi de ele geçirmişti. Dolayısıyla, ne Rus donanması yok edilmiş, ne de Osmanlı donanması üstünlüğü kabul ettirdi. Öyle anlaşıyor ki, Rus gizli ajanları, saldırı planını ele geçirmiş ve Rus donanmasını uyarmıştır.⁴⁵

Karadeniz'de Rus limanlarının bombalanması Babiâli'de kargaşalık doğurdu. Başta Sadrazam Sait Halim Paşa olduğu halde birçok nazırlar böyle bir hadiseden endişeliydiler. Hatta nazırlardan Çürüksulu Mahmut Paşa, Süleyman Elbistani, Oskan Efendiler istifa ettiler; Maliye Nazırı Cavit Bey de gayretlere rağmen istifasında ısrar etti. Sait Halim Paşa bile yalnız meseleyi görüşmek ve idare etmek maksadıyla mevkini devam etti ve hemen görüşmelere başlandı.⁴⁶

Karadeniz bombardıman edildikten sonra, Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa Rusya'ya müracaat ederek vakayı Osmanlı donanmasının Karadeniz Boğazına torpil dökerek kapatmak istemesi sebep olduğundan bahsedip barışı devam ettirmek için tahkikat açılmasını istemişse de Petersburg hükümeti bu müracaatı reddederek derhal Osmanlı maslahatgüzarının pasaportlarını vermekle mukabele etmiştir.⁴⁷ Rusya görüşmelerin başlamış olan savaşı durduramayacağını ileri sürmüştür. Osmanlı Hükümeti Almanları geri göndermeyi kabul etmemiş, dolayısıyla

⁴²Bingür Sönmez, "Sarıkamış Harekâtında Donanma Hareketleri", **Donanma Komutanlığı 3 ncü Deniz Harp Tarihi Semineri, Oturum IV**, 19-21 Nisan 2006, s. 8-9-10.

⁴³Görgülü, **On yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922**, s. 51.

⁴⁴Sönmez, "Sarıkamış Harekâtında Donanma Hareketleri", s. 10.

⁴⁵Çeliktepe, **Teşkilât-ı Mahsusa'nın Siyasi Misyonu**, s. 41.

⁴⁶Talat Paşa, **Hatıralarım ve Müdafaam**, İstanbul, 2006, s. 184.

⁴⁷Danışmend, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi C. IV**, s. 418.

görüőülecek konu kalmayarak savaş kesinleőti. Bunun üzerine Rus elçisi 31 Ekim’de, İngiliz ve Fransız büyükelçileri de, 1 Kasım’da İstanbul’dan ayrıldılar.⁴⁸

Ruslar için, Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesi hiç de beklenmedik bir şey değildi. Zaten Rus elçisi, Giers, bir müddetten beri Türklerin Alman baskısı altında bulunduklarını ve harbe doğru gittiklerini yazmıştı. Rusya’da bu sıralarda Osmanlı Devleti’ne karşı harbe girmenin mevsimsiz olduğunu kabul etmekle beraber, bu harpten faydalanılarak İstanbul ve Boğazlar meselesinin Rusya’nın arzu ettiği gibi halledilmesi istenmekte idi. Bunun içindir ki, harbin Türklerin tahriki ile başlaması, Rusya’da memnunluk uyandırmıőtı.⁴⁹

Nitekim, Rusya fiilen 31 Ekim’de Doğu Bayezid’in kuzeyinden sınırı geçmiştir. 3 Kasım’da savaş ilan etti. Osmanlı Devleti’nin savaş ilanı ise, 11 Kasım 1914’de yapılmıştır.⁵⁰

Osmanlı mukadderatını elde tutan bir iki nazırın kesin olarak savaşa karar verdiklerini ve Karadeniz donanması vasıtasıyla baőlayacaklarını ve bundan Rusların haberi olduğunu gösteriyordu. Bu durum, Enver Paşa Kurmay Başkanı Bronsart Paşa’ya Türk kurmaylarından gizli olarak hazırlattığı plandan ve bir gün sonra bu plânı Berlin’e göndermesinden anlaőılıyordu.⁵¹ Bu planda Osmanlı kuvvetleri aőaėıdaki hususları yerine getirecektir:

1. *Donanma savaş ilan etmeden Karadeniz’deki Rus donanmasını basarak deniz hakimiyetini kazanacaktı. Donanmanın hareket zamanı Amiral Saőon’a bırakılmıőtır.*
2. *Savaş ilanından sonra Zat-ı őahane, müttefiklerinin dőőmanlarına karşı cihat ilan edecektir.*
3. *Kafkas sınırındaki Osmanlı ordusu oradaki Rus ordusunu meşgul edecektir.*
4. *8. Kolordu gerektiğinde 12. Kolordu ile takviye edilerek Mısır üzerine hareket edecekse de bu hareketin altı haftadan önce yapılması mümkün değildir.*

⁴⁸Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâp Tarihi** , Cilt III, Kısım II, Ankara, 1991, s. 256-257-258.

⁴⁹ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 2011, s. 246.

⁵⁰Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, s 81.

⁵¹Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâp Tarihi** , Cilt III, Kısım I, Ankara, 1991, s. 214-215.

5. *Bulgarlarla beraber hareket ederlerse Osmanlı ordusu kısmen Sırbistan'a karşı hareket için Bulgarlara yardım edecek, gerektiğinde Yunan ve Romanya üzerine yürüyecektir.*
6. *Romanya bizimle beraber olursa o zaman Osmanlı kuvvetleri Romanya ile beraber Rusya üzerine yürüyecektir.*
7. *Deniz üzerinde Odessa üzerine 3-4 Kolordu ile hareket hazırlığı yapılmıştır. Fakat bunun yapılması deniz hakimiyetine ve Romanya ve Bulgaristan'ın dostane tarafsızlığına bağlıdır. Harekat zamanı Alman ve Avusturya ordularının Rusya içerisindeki saldırıların ilerlemesine göre belirlenecektir.*
8. *Balkan Hükümetlerinin Almanya tarafına kazanılması sağlanamadığından orada bu hükümetin beraber hareketi bütün kuvvetle sağlanması gerekmektedir. Bu elde edilinceye kadar Osmanlı ordusu Trakya ve Marmara havzasında kalacaktır. Balkan Hükümetinin düşmanlığı halinde Bulgaristan'a saldıracaktır.*

Osmanlı ordusu savaş düzeni ve kuvveti Alman Askeri Ateşesi vasıtasıyla gönderildi. Bu amaçlarımızın sizin arzularınıza uygun olup olmadığını bildirmeniz rica ederim.

Bronsart

Bu durum karşısında Alman Merkez Karargahı'ndan onay cevabı gelmiştir. Zaten bu tekliflerin aslını Bronsart elçilik vasıtasıyla Alman hükümetinden almıştır.⁵²

Nitekim bu belgede olduğu gibi Hükümet savaş kararı alınca Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi bütün Müslümanları 'Kutsal Savaş'a' (Cihad'a) çağıran bir fetva vermişti (7 Kasım). Arkasından 11 Kasım'da da Sultan Reşad'ın aynı doğrultuda Hatt-ı Hümayun'u yayınlanmıştı.⁵³

Osmanlı Devleti dünyadaki Müslümanları Cihad'a davet etti. Fakat daha savaşa girmeden önce Almanya ve Rusya arasında harp çıkınca, Rusya'daki ilgili Türk makamları, yani elçilik, konsolosluk ve gizli ajanlar Rusya'daki durum ve gelişmeler hakkında İstanbul'a gönderdikleri bilgilerde durumun içaçııcı olmadığını

⁵²Karabekir, **Birinci Cihan Harbine Neden Girdik?** C. I, s. 376-377.

⁵³Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, Ankara, 1991, s. 42.

belirtmişlerdir. Osmanlı Sefareti Maslahgüzarı Fahrettin Bey göndermiş olduğu mektubunda ‘‘Rusya’daki 25 milyon Müslümanın Türkiye ile Rusya arasında harp çıktığı takdirde, Türkiye lehine bir şey yapmak şöyle dursun, 1876 harbinde olduğu gibi, Rus ordusunda Türklere karşı savaşabilecekleri bildirilmekte idi’’. Fahrettin Bey’e göre, Rusya’daki Türklere asla güvenilmemesi icabediyordu. St. Petersburg’daki Osmanlı maslahatgüzarının raporu Osmanlı siyasi ve askerî çevrelerini de ikaz etmekte idi. Fakat Enver Paşa’nın bu rapora pek ehemmiyet vermediği ve yine eskisi gibi Kafkaslardaki Müslümanların Türkiye’yi destekleyeceğine inanmakta devam ettiği biliniyor.⁵⁴

Böylece üç aylık süre içinde, Osmanlı İmparatorluğu tarafsızlık konumundan uzaklaşarak savaşın kesin taraflarından birisi oldu. Orduların kısmen seferber edilmiş olan imparatorluk modern bir savaşı yürütmeye, Arşidükün Saraybosna’da vurulduğu andan daha fazla hazır değildi. Büyük güçler arasında eşi olmayan bir durumda bulunan Türklerin ulusal politika hedeflerini yansıtan kesin ve iyi düzenlenmiş savaş hedefleri yoktu. Osmanlılar bazı küçük Ege adalarının dışında yitirilen vilayetlerin geri alınmasının peşinde değillerdi ve başka topraklarda istemiyorlardı. Türkler sadece mümkün olduğu kadar tarafsız bir yolda yürümek istiyorlardı. Osmanlı Devleti savaşa isteksizce girdi ve Büyükelçi Wangenheim’in amansız kararlılığı ve Koramiral Souchon’un tesadüfi varlığı olmasa, savaş katılmaktan kaçınmayı pekâla başarabilirdi. Muhtemel ki, Osmanlı Devleti’nin savaşa sürüklenmesi İtilaf Devletleri için sonuçlar doğuran bir stratejik problem oldu.⁵⁵

⁵⁴ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 240-241.

⁵⁵ Edward Erickson, **Size Ölmeyi Emrediyorum**, çev: Tanju Akad, İstanbul, 2003, s. 63.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TARAFLARIN ASKERİ VE EKONOMİK DURUMLARI

1.1 Rusya

1.1.1 Ekonomi

Rusya ekonomisi dünyada (Britanya, Fransa, Almanya ve ABD'nin ardından) beşinci sırada olmakla birlikte, yılda yaklaşık yüzde 10'luk büyümeyle gelişen bir ekonomiye dönüşme yolundaydı. Kömür, demir ve çelik gelirine göre ölçüldüğünde, Fransa'yı geçerek dördüncü sıraya oturmuştu.¹

Çarlık Rusya'sının sanayi noksanlığı dolayısı ile boğaz yolunun açık olması lazımdı. Rusya'ya çöküntüyü yapmak için Rus yollarının kapanması lazımdı. Rusya'nın hariçle irtibatını temin eden dört yoldan Kuzey Denizi ve Aksayı Doğu yolu uzak ve senenin mühim bir kısmında buzlarla örtülü olduğu gibi Baltık Denizi yolu da Alman donanması tarafından kapatılmıştı. Boğaz yolu en kısa ve mühimi idi. Boğazları Osmanlı ordusu kapatınca Rusya kendiliğinden boğulmaya mahkumdu.² Rusya için İstanbul ve Çanakkale Boğazı hayati öneme sahipti. Rus ekonomisinin soluk borularıydı. Tahıl ihracatının yaklaşık yüzde 90'ı buradan dışarı gidiyor, Güney Rusya sanayilerini ayakta tutmak için gereken ne varsa gene çoğunlukla buradan geçiyordu. 1911-1912'deki İtalyan savaşında Osmanlılar Çanakkale Boğazı'nı kapatmış ve Güney Rusya'da ekonomi anında durmuştu. Bu nedenle Boğazlardan güvenli geçiş Rusya için hayati bir meseleydi.³

¹Seen McMeekin, *Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, çev: Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2013, s. 26.

² Fevzi Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)*, Ankara, 1936, s. 7-8.

³Norman Stone, *Birinci Dünya Savaşı*, çev: Ahmet Fethi Yıldırım, İstanbul, 2007, s. 28.

1.1.2 Ulaştırma

1.1.2.1 Demiryolları

Almanya açısından Rus ordusunun büyümesi ve ağırlığının artması yeterince kötü bir durum olmasına rağmen paniğe neden olan durum, Rus demiryollarının gelişmesiydi. Kuşkusuz ülke muazzam kaynaklara sahipti, ama ulaşım sorun olduğundan kaynaklardan kimse yeterince yararlanamıyordu. Demiryolları arttıkça bu durum değişti; Çarın başvekili Pyotr Stolipin 1909'da Fransız bir gazeteciye, *‘Devlete yirmi yıllık dış barış imkânı verin, Rusya'yı tanıyamazsınız’* demiştir. 1914'e gelindiğinde bütçe gelirleri iki katına çıkmıştı ve paranın bir bölümü, birlikleri cepheye eskisinden çok daha hızlı taşıma kapasitesine sahip demiryollarının inşasına gitti. Rus ordusu 1910 yılında sadece 250 trenle seferber edilmek zorundaydı. Bu sayı 1914'e gelindiğinde 560 ulaştı ki; bu da Rus askerlerinin, Alman seferberliğini tamamlamasından sadece üç gün sonra, eksiksiz ve düzgün bir şekilde sınırda olmasını sağlayabilecek bir rakamdı.⁴

Ruslar 1817-1914 arasında elde ettikleri Kars, Batum, Ardahan ve Artvin çevresinde askerî zaviyeden pek çok yol inşa etmişlerdir. Tiflis'ten Gümrü'ye, yani giden demiryolunu, Kars ve Sarıkamış'a kadar uzatmışlardır. Gümrü'den Arpaçay'ı takiben Erivan ve İran'ı geçip Tebriz'e ulaşan bir demiryolu vardır. Ayrıca Tiflis'ten Kura ve Riyan vadilerini takiben Samtrde'ye ve oradan ikiye ayrılıp Poti ve Batum'a vasil olan iki tren yolu mevcuttur.⁵ Rusya'nın Tiflis'ten Gümrü'ye giden demiryolunu önce Kars'a sonra Sarıkamış'a uzatmak suretiyle Güney Kafkasya Rusya'daki demiryolları şebekesi ile bağlanmış ve yer yer Osmanlı sınırına kadar şose yolları yapılmak suretiyle askeri nakliyat için en iyi şartlar ve imkanlar sağlanmıştı.⁶

Rusya savaşa girmesinin ardından ulaşım şebekesi ıslahında Karaorgan'a kadar gelen dar demiryolu Erzurum'a kadar uzatılmış; buradan da Mamahatun'a ve hatta Erzincan'a kadar götürülmesi düşünülmüştü. Yeni Maku hattı ise Diyadin yoluyla Eleşkirt vadisindeki Ağrı'ya doğru uzatılmakta bu hattın bir kol da Bayazıt'ı 1916 yılının sonbaharında işletmeye açılan vapur seferlerinin yapıldığı Van Gölü'nün

⁴Stone, **Birinci Dünya Savaşı**, s. 30-31.

⁵Ziya Nur Aksun, **Osmanlı Tarihi**, C. 6, İstanbul, 1994, s. 296.

⁶Nurcan Yavuz, **İşgal ve Mezalimde Erzincan**, Ankara, 1995, s. 11.

kuzeydoğu kıyısındaki bir noktayla birleştirilmiştir. Culfa'dan Tebriz'e gitmekte olan normal tren yolu, 1915 sonbaharından itibaren işletmeye açılmıştı; daha sonra birkaç ay zarfında da Safian istasyonundan Urmiye Gölü kıyısındaki Şerf-Hane'ye bir ilave hattı yapılmıştı.⁷

Rusya'nın en işlek liman ve demiryolları Karadeniz ve Baltık Denizi'nde idi. İkinci yol Almanya donanmasının ablukası altındaydı. Birinci yolu da açıp kapamak Osmanlı Devleti'nin elindeydi. Bu yol açık olsa hem Rusya demiryollarının cephe hizmeti dolayısıyla kuzeye, Petrograd'a yeterli ölçüde taşıyamadıkları Ukrayna buğdayını ihraç edip döviz sıkıntısını hafifletir, hem de bağlaşıklarından ve Amerika'dan alacağı silah ve cephane ile sonsuz kalabalıklarını yeni savaş kurallarına göre donatabilirdi. Baltık ve Karadeniz yolları kapalı olunca Rusya'nın dışarıyla ulaşım yolları on bin kilometrelik, büyük kısmı tek hatlı Sibir'i aşan demiryolu ile pek zayıf taşıma gücü olan ve biri kışın aylarca donan Arkangel limanına öbürü de Murmansk'a çıkan iki demiryolu idi. Bunlar cephe ihtiyaçlarının ancak pek ufak bir parçasını taşıyabiliyorlardı.⁸

1.1.3 Donanma

Deniz silahlarındaki büyük gelişmelerin devletlere sağlayabileceği imkanların neler olabileceğini ya da bu silahlara sahip olmamanın devlete kaybettireceğini en kesin şekilde gösteren gelişmelerden biri 1905 Rus-Japon savaşıydı. 1905'te güçlü ama kötü yönetilen Rus donanması, modern ve mükemmel yönetilen Japon donanmasınaboyun eğerken, prestijini restore edebilmek için harcayacağı kaynağın bir kısmını yine donanmasını geliştirmek için ayırdı.⁹

Rusya Karadeniz'deki deniz gücünün kuvvetlendirilmesine büyük önem vermiştir. Bu kuvvetler, gerek Avrupa, gerek Asya harp sahaları için önemli idiler. Ruslar, kuvvetli bir Avusturya-Alman deniz kuvvetinin Karadeniz'e girerek, Türk üslerinden

⁷E.D.Allen, Paul Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Ankara, 1966, s. 350.

⁸Yusuf Hikmet Bayur, **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarihi ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri**, Ankara, 1989, s. 81- 82.

⁹Burak Gülboy, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Rusya ve Osmanlı Donanmaları Arasındaki Silahlanma Yarışı", **Türk-Rus İlişkileri Üzerine Makaleler, Tarih ve Uygarlık Dizisi 4**, İstanbul, 2012, s. 50.

harekete geçmelerinin mümkün olduğunu düşünüyorlardı. Bunun için, Sivastopol'un ve Batum'un müdafaa sistemi kuvvetlendirildi. Rusların 1914'te, Karadeniz'de, 1908'de inşa edilmiş ve 12 inçlik dört topu olan, onaltı mil hızında, iki yeni harp gemisi St. Evstaphe ve St John Chrysostom vardı. Ayrıca içlerinde Üç Aziz'in(Three Saints) 4 eski harp gemisi, 2 modern kruvazör, yeni 26 savaş gemisi, 24 torpido, 8 denizaltı ve birçok yardımcı gemileri bulunmakta idi. Nikolayev'de inşa halinde, 27.000 tonluk (herbiri otuz beş mil hızında ve 12 inçlik 12 topa sahip), Maria ve Catherina II adlı iki savaş gemisi vardı. Birincisi 1915'de ikincisi 1916'da tamamlanmıştı. Bu kudretli bir donanma idi ve mevcudiyetinin, Türk-Alman harp planlarının gelişiminde büyük tesiri olmuştu.¹⁰

Zırhlılardan İmparatoriçe Maria Ekim 1911'de, Caterinave Aleksandr Eylül 1912 'de yapımlarına başlamıştı. Birinci zırhlının yapımı çok ilerlemişti. Nikoloyef ve Sivastopol tersaneleri Armstrong Vickers şirketleri vasıtasıyla genişletildi. Gönüllü nakliye filolarının hem çoğalmakta hem de Boğazlardan Akdeniz'e sık sık seferber yapmakta olduğu görülmüştür. Böylece Boğazları sürekli kurmaylar gözüyle incelettiği görülür.¹¹

Birinci Dünya Harbi başında Rus Deniz Kuvvetleri Karadeniz filosunun durumu ve kuvveti şöyle idi:

9 adet muharebe gemisi,

2 adet kruvazör,

11 adet denizaltı gemisi,

2 adet mayın gemisi, 1 silahlı yat, 4 adet gambot, 1 fabrika gemisinden ibaretti.¹²

Karadeniz'de esas itibarıyla Rus donanması Türk donanmasına nispetle çok üstün bir durumda idi. Ancak Goeben ve Breslau kruvazörlerinin Türk donanmasına katılmaları ile 1914 yılı Ağustos ikinci yarısı tam bir eşitlik temin edilmiş oldu.¹³

¹⁰Allen, Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, s. 215.

¹¹Kâzım Karabekir, **Birinci Cihan Harbine Neden Girdik?**, C. I, İstanbul, 1995, s. 125.

¹²**Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı** C. II, Ankara, 1993, s. 268.

¹³Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 2011, s. 260-261.

1.1.4 Askeri Yapı

22 milyon km’lik arazisi ve 170 milyon nüfusu olan Rusya’nın insan gücü dünyadaki bütün devletlerden daha fazla bir durumda idi. Bu nedenle Rusya’da askerlik çağında olan kişi sayısı 15 milyonu buluyordu. Rusya’nın barış ordusu mevcudu 1.5 milyon kadardı. Eğitim gören ihtiyat erlerin toplamı ise 6 milyon civarında idi. Bir sefer halinde bunlardan 5 milyonu silah altına alınabileceğinden, Rusya seferde 3.5 milyonluk bir ordu meydana getirebilecekti. Bu ordunun ana birlik sayısı 30 kolordu olarak saptanmıştı. Orduda 114 piyade tümeni ve 36 süvari tümeni bulunacaktı. Tümenlerin er mevcudu 17.000 civarındaydı.¹⁴

1904-1905 Japonya hezimetini 1905 ihtilâlinde sonra Fransız kredileri sayesinde kendini toplamaya muvaffak olan Rusya, silahlanma yarışına hız verdi. Duma bu hususta hükümete destek oldu. 1907-1913 yıllarında silahlanmak için 4 milyar ruble gibi büyük bir para harcadı. 1914 yılı ordunun teçhizat masrafı 975 milyon ruble tutmuştur. Aynı zamanda Rus donanmasının kuvvetlendirilmesi için de büyük masraflar yapılmıştı.¹⁵

1.2 Osmanlı Devleti

1.2.1 Ekonomik Yapı

Osmanlı İmparatorluğu 1914’e gelindiğinde, modern bir savaşı yürütmek için gerekli olan kaynaklar açısından her kategoride Avrupa’nın büyük güçlerinin çok gerisinde kalmıştı. İmparatorluk kaynaklar açısından fakir, sanayi açısından az gelişmiş ve mali açıdan kötü durumdaydı.¹⁶ Savaşın başladığı sıralarda Osmanlı hazinesi tam anlamıyla boştu. Değil savaş masraflarını, olağan giderleri (örn; memur aylıkları) karşılayacak durumda değildi.¹⁷

Avrupa Harbi Osmanlı Devleti için çok mevsimsiz bir zamanda patlak vermişti. Balkan Harbi’nin çöküntüleri ve ekonomik malî düzensizliklerin fena tesirleri devam

¹⁴Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbi’nde Türk Harbi, 1914 Yılı Hareketleri**, C. I, Ankara, 1964, s. 23.

¹⁵Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar**, Ankara, 1999, s. 411-412.

¹⁶Edward J. Erickson, **Size Ölmeyi Emrediyorum**, çev: Tanju Akad, İstanbul, 2003, s. 33.

¹⁷A. Halûk Ülman, **I. Dünya Savaşı’na Giden Yol ve Savaş**, Ankara, 2011, s. 321.

edip gidiyordu. Bütün ümitler dışarıdan yardım almaya, büyük bir borç sağlamaya bağlı idi. Bu bakımdan Maliye Nazırı Cavid Bey'in Fransa'dan sağladığı külliyetli borç Osmanlı Devleti için hakikaten büyük bir nimet sayılmıştı. İngiltere veya başka bir memleketten çokça borç almak suretiyle Türkiye'nin ekonomisini bir dereceye kadar kalkındırmanın mümkün olacağı sanılıyordu. Anadolu'da birtakım ekonomik kalkınma projeleri hazırlanmakta, maarif başta olmak üzere birçok projelerin tatbikine başlanması arzu edilmekte idi.¹⁸

Savaşın başladığı yıl devletin bütçesi 34 milyon lira olup bunun 14 milyonu Duyun-u Umumiye ve kalan 20 milyonu devlete aitti. Harbiye bütçesi altı milyona yakındı. Jandarma'nın iki milyonu ve Bahriye bütçesi de 1 milyon 300 bini aşmaktaydı. Yani bu üç bütçenin toplamı 9 buçuk milyon kadardı. Bu paralarla seferberlik yapmak, pek kalabalık kuvvetler beslemek ve onları gereken yerlere sevk etmek imkanı yoktur. Para sıkıntısını gidermek için genel savaşın başında Osmanlı Hükümeti'nin baş vurduğu türlü tedbirler arasında memur aylıklarının yarısını vermek, hükümetin müteahhitlere ve saireye olan borçların tediyesini geriye bırakmak ve bütün tediyaı durdurmak gibi tedbirler de vardı.¹⁹

Nisan 1914'te Fransa'dan alınan 35 milyonluk borç kısa zamanda tükendi. Ağustos 1914'te Osmanlı Devlet hazinesinde sadece 92.000 liralık nakit para vardı. Memur ve subayların maaşı nadiren zamanında ödenebiliyor, bazıları ise hiç ödenmiyordu. Savaş boyunca Osmanlılar Avrupa'dan, toplamda 250 milyon liraya varan bir parasal destek alındı. Yine de savaş sonuna gelindiğinde, 1914'te 171 milyon lira olan devlet borcu üç katından fazlasına çıkmıştı.²⁰

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nın başlamasından bir ay sonra, 9 Eylül 1914'te ilan edilen karara göre, mali, iktisadî, adli ve idari kapitülasyonlar tamamen kaldırılıyordu. Bu karara İtilâf Devletleri İstanbul'daki temsilcileri vasıtasıyla bir örnek protesto notası ortaya koyup, Babiâli'ye verdiler ve Osmanlı Devleti'nin tek yanlı davranışını kabul etmediklerini bildirdiler.²¹

¹⁸Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 226.

¹⁹Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt: III, Kısım: I, Ankara, 1991, s. 186-187.

²⁰A.L. Macfie, **Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923**, çev: Damla Acar, Funda Soysal, İstanbul, 2003, s. 158.

²¹Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul, 2014, s. 97-98.

Osmanlı Devleti ile İtilâf Devletleri arasında gerginlik Ekim ayı içinde her gün biraz daha arttı. Özellikle Rus donanması Türk karasularında dolaşıyor ve endişeli komşusunu durmadan rahatsız ediyordu. Bu durum karşısında kabine üyeleri Almanya'dan borç istenmesini gündeme getirdiler. Görüşmeler sonrasında Almanya, 19 Ekim 1914 tarihinde teklifini Said Halim Paşa'ya bildirdi. Almanya Türkiye'ye % 6 faizle 5.000.000 lira borç verecekti.²²

Osmanlı Hükümeti, askere alınmalarla doğan işgücü kıtlığını gidermek için Ağustos 1916'da Enver Bey'in eşi Naciye Sultan'ın başkanlık ettiği "*Çalışan Müslümanlar*" derneği kuruldu. Bu derneğin 21 yaş ve üzerindeki kadınların, iş bulmadan önce evlenmeleri beklense de, sanayi de kadın işgücü kullanımını teşvik etmesi umuluyordu.²³ Dernek, ordu için üniformalar, çamaşır, kum torbaları dikiyordu. Atölyelerinde 6.000-7.000 kadın günde 10 kuruş yevmiye alıyor ve yemek yiyorlardı. Zaman zaman 7.000-8.000 kadın da evlerinde dernek için çalışıyorlardı. Dernek para kazanır duruma da gelmişti.²⁴

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerde var olan tesislerin fiilen hepsi yabancı sermaye yatırımlarıyla kurulmuştur. Böylelikle ulaşım, ticaret ve kentsel altyapı da ihtiyaç duyulan gelişmeler sağlandı. Fakat bunun bedeli Osmanlı ekonomisi üzerindeki yabancı sermaye denetiminin artması oldu. Alınan dış borç ve özel sektöre yapılan yatırımlar bürokratik, askeri ve ekonomik alt yapılarda gerekli değişikliklerin hayata geçirilmekte olduğunu gösteriyordu. Fakat bunun bedeli yüksekti. Artan borçlar, toplam geliri külliyetli bir miktarını yutuyordu. İnsanlar vergilerinin büyük kısmını Düyun-u Umumiye İdaresi'ne gittikçe devletin tebaası nezdindeki otoritesi zaafa uğruyordu.²⁵

²²Bingür Sönmez, "Sarıkamış Harekâtında Donanma Hareketleri", **Donanma Komutanlığı 3 ncü Deniz Harp Tarihi Semineri, Oturum IV**, Kocaeli, 19-21 Nisan 2006, s. 6.

²³Macfie, **Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923**, s. 157.

²⁴Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, s. 109.

²⁵Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, Çev: Ayşe Berktaş, İstanbul, 2005, s. 119.

1.2.2 Ulaştırma

1.2.2.1 Demiryolları

Savaşı destekleyecek yeteri endüstrinin yokluğu bir yana, İmparatorluk içinde ulaşımı sağlayacak kara ve demir yolları sistemi bile gelişmemişti. Kara yolları kışın aylarca kapalı kaldığı gibi, demiryolu diye de elde İstanbul'dan Afyon ve Konya üzerinden Halep'e ulaşan, orada iki kola ayrılarak biri doğu da Resul-Ayn'a ikincisi güneyde Şam'a ve Hicaz'a kadar uzanan hatlardan başkası yoktu.²⁶

Türk ordusundaki önemli mesuliyet mevkilerini, bilhassa, ordu kolordu ve tümenlerin kurmay başkanlarını devralmış 100 kadar Alman subayı daima ilk dikkat ettikleri şey, demir ve kara yolu ulaştırma işleri ile seferberlik meseleleri idi. Ana demiryolları, Alman ve Avusturyalı subayların eline verilmişti. Doğu Anadolu'da, demiryolu henüz Ankara'nın doğusuna kadar uzatılmış değildi. Fakat, Ankara-Sivas ve Sivas-Samsun hatları, inşa halinde idiler. Erzurum bölgesinde bir seri stratejik yol bitirilmişti. Bunlar, Erzurum-Bayburt-Trabzon, Şebinkarahisar'dan, Erzincan ve Sivas'a ayrılan ve Giresun ve Ordu'ya giden yol, Ankara-Kayseri-Sivas, Kayseri-Adana yolları idi.²⁷

Osmanlı Devleti'nde savaş başladığı zaman Bağdat demiryolu ancak Tel-AbyatAkçakale kadar uzanmaktaydı. Tünel yapımı gerektiren, Toroslarda 37, Amanoslar'da 97 kilometrelik iki bölüm eksikti. İstanbul'dan Bağdat'a en iyi şartlarda 22 günde gidilebiliyordu. Doğu cephesine taşımalar, Ulukışla'dan sonra karayolu ile yapılmak zorundaydı.²⁸

1.2.3 Donanma

1909 yılından itibaren Donanmanın geliştirilip güçlendirilmesi için finansal kaynak yaratma çabalarına paralel olarak dünyadaki yenilikleri takip etmek, donamayı

²⁶Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, s. 321.

²⁷Allen, Muratoff, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi*, s. 216.

²⁸Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, s. 103-104.

çağdaş esaslara dayandırmak maksadıyla İngiliz Amiral Gamble'nin başkanlığında bir heyet görevlendirilmiş.²⁹

İkinci Meşrutiyet döneminde, devlet bütçesi olanaklarıyla donanmanın yenileşmeyeceği anlaşıncı, *Tanin* ve *Tercüman-ı Hakikat* gazeteleri bu amaçla halktan yardım toplama kampanyaları açmışlardı. Daha sonra bu çalışmaların, bir dernek kuruluşu içerisinde sürdürülmesi yeğlenerek, padişah himayesinde bir Cemiyet kurulmuştur. Donanma Cemiyeti, 1910 yılı Mart ayından başlayarak on yıl süreyle haftalık bir Donanma Mecmuası da çıkarmıştır. Dernek topladığı paralarla Almanya'dan *Yadigâr-ı Millet Gayret-i Vatanîye*, *Nümune-i Hamiyet* ve *Muavenet-i Milliye* adları verilen dört savaş gemisi satın almıştır. Bundan sonra hükümet, aynı amaçla 5 milyon liralık bir ödenek ayırmış ve Donanma Cemiyeti'ne gelir getirecek tekeller vermiştir. İkinci yıl sonunda Cemiyet, Barbaros ve Turgut Reis zırhlıları ile *Reşit Paşa*, *Mithat Paşa* ve *Giresun* adlı taşıt gemilerini satın alarak Donanma'ya devretmiştir. Yunan zengin Averof'un kendi adını taşıyan İngiliz Vickers-Armstrong firmasına Gölcük'te yeni bir tersane kurdurmuştur.³⁰

Birinci Dünya Harbi'nin başlangıcından itibaren, Devletin siyasi tercihleri doğrultusunda bu kez de bir Alman Heyeti, donanmanın yeniden teşkilatlanma çalışmalarında yer almıştır.³¹ Donanma Cemiyeti'nin topladığı paralarla birçok gemi satın alınırken İngiliz tezgâhlarına Sultan Osman, Reşadiye³² Fatih adı verilen drenotlar ile 6 muhrip ve 2 denizaltı ismarlanmıştı. Sözleşmeye göre drenotlar 1914 yılından başlayarak 3 yıl içinde teslim edilecekti. Ne var ki, Osmanlı İmparatorluğu Almanya'nın yanı başında savaşa girince bu gemiler teslim edilmedi.³³

²⁹Figen Atabey, **Karadeniz'de Türk Donanması**, Ankara, 2006, s. 3.

³⁰Mete Tunçay, "Siyasal Tarih (1908-1923)", **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, İstanbul, 1997, s. 43.

³¹Atabey, **Karadeniz'de Türk Donanması**, s. 3-4.

³²"Sultan Osman zırhlısı Brezilya Hükümeti hesabına Newcastle'de Armstrong tezgahlarında yapılarak denize indirilmiş ve topların bir kısmı konmuş, yani yapımının üçte ikisi bitmiş bir halde iken hükümetimiz tarafından satın alınmıştı. Raşadiye zırhlısı için Balkan Harbi'nden evvel sipariş edilmişti. Bu iki gemi hemen bitmişti. İkişer ay ara ile geleceklerdi. Reşadiye süvariliğine Vasıf Bey, Sultan Osman'ın kine Rauf Bey tayin olunmuştu. Sultan Osman'ın teslim alınması için Reşit Paşa vapuruyla Londra'ya 1200 kişilik mürettebat gönderilmişti. İşte Saraybosna cinayeti de bu sırada vuku buluyor." Kazım Karabekir, **Cihan Harbine Neden Girdik**, c. I, s.39.

³³Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direniş**, Ankara, 1991, s. 35.

3 Ağustos 1914'te Barbaros Hayreddin, Mecidiye ve Peyk-i Şevket yeniden donatılmak üzere İstanbul'daki donanma tersanesine getirildi. Kısa bir süre sonra bunları Mesudiye izledi. Gemilerin tamir bakımından uzak olduğunu gören Almanlar yine de olabildiğince kısa zamanda, yalnızca en önemli eksikliklerini tamamladı. Savaşın bu erken aşamasında yakıt, kömür ve cephanenin ciddi eksikliği görüldü. Ülke, mazot ihtiyacı için Rusya ve Romanya'ya bağımlıydı.³⁴

Goeben ve Breslav gemileri Osmanlı tarafından satın alınmasının ardından Karadeniz'de Ruslara üstün bir vaziyete gelindi. Fakat donanmanın bu iki yeni gemiyle birlikte iş görebilmeleri için yeniden bu esas üzerinde beraber çalışmak lazım idi. Diğer taraftan Rusların Karadeniz'deki gemileri de pek yabana atılacak gibi değildi. Rus filosu beceriksiz bir idare altında, zayıf bir vaziyetle yakalanabilirse, Yavuz'la onu kısmen tahrip etmek mümkündü. Yavuz ve Midilli ile donanmanın takviye edilmesi büyük bir kazançtı: Fakat denizaltıların yokluğunu bunlar telâfi edemezdi.³⁵

Osmanlı Devleti doğu bölgesindeki askeri birliklere lojistik destek sağlamak üzere Karadeniz su yolundan yararlanmak istemişti. Ağustos-Kasım 1914 döneminde büyük gemilerle askeri personel, erzak ve mühimmat sevk edilmiş, ancak Rusya'nın savaşa girmesiyle sevkiyata ara verilmiştir. Deniz yolunun kapanması üzerine 3'ncü Ordu birliklerine karayoluyla lojistik destek sağlanmaya çalışılmışsa da pek yeterli olmamış ve birlikler erzak ve mühimmat sıkıntısı yaşamaya başlamıştır. Bu durumda Osmanlı Hükümeti çözümü kayıklarla sevkiyat yapmakta bulmuştur. 1915-1916 yılları arasında Kastamonu, Sinop ve Samsun'dan yüklenen tekneler Rus savaş gemilerinin tehdidine rağmen sürekli olarak erzak ve mühimmat taşımıştır. Kayıklar savaş yıllarında lojistik unsurların yanı sıra Doğu Karadeniz'deki Rus işgaliyle birlikte kaçan sivil halkın batı kıyılarına taşınmasında da kullanılmıştır.³⁶

³⁴ Ahmet Güteryüz, Bernd Longensiepen, **1828-1923 Osmanlı Donanması**, İstanbul, 2007, s. 39.

³⁵ İsmet Görgülü, **On yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922**, Ankara, 1993, s. 51.

³⁶ Önder Duman, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Karadeniz'de Osmanlı Kayık Taşımacılığı", **Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Yıl:1, Sayı:2, Bahar 2007, s. 137.

1.2.4 Askeri Yapı

Birinci Balkan Savaşı Osmanlı Devleti'ne askeri teşkilatın düzenlenmesi ve kuvvetlendirilmesi zorunluluğu açık bir şekilde gösterdi.³⁷ Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, askerî danışman modelinin yürümediğini, ordunun fiilen Almanların komutasına verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bunun için 24 Nisan 1913'te Alman Büyükelçisi'ne başvurmuştu. General Liman Von Sanders İstanbul'daki 1. Kolordu'nun Komutanı, Askerî Şura üyesi, her türlü askeri okul ve eğitim yerinin amiri, terfi sınavlarının düzenleyicisi, kurmay subayların kurumsal eğitimlerinin sorumlusu oldu. Ayrıca Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olmasından sonra ordu da yeni bir tasfiye hareketi başlatıldı (Ocak 1914). Balkan yenilgisinden sorumlu tutulan subaylar tasfiye edildi. Böylece 1911'de Harbiye Nezareti bütçesinin %24.8'ini oluştururken, 1914'te Harbiye'nin payının %17.6'ya indiği görülür.³⁸

1913 Kasım ayında, Alman Generali Liman Von Sanders başkanlığındaki 42 kişiden oluşan bir Alman "*Askeri Heyeti*" İstanbul'a gelmesinin ardından 100 kadar Alman subayı, ordu kolordu ve tümen kurmay başkanlığı olmak üzere, Türk ordusunda türlü kumanda mevkilerine getirildiler.³⁹

Harbin ilk aylarında kolorduların dağılışı, o andaki ihtiyacı güçlükle karşılanmaktaydı. On üç kolordudan beşi, İstanbul etrafındaki bir iç dairede yerleştirildiği halde, Rus hududunda yalnız üç tanesi vardı. Diğer beş tanesi (ikişer tümenlik kolordulardı) imparatorluğun en uzak kısımlarına dağılmış bulunuyordu. Eylül ortasına doğru, 36 tümenin seferberliği tamamlanmış ve bunlar az çok kuvvetlendirilmişlerdi. Kolorduların bölgelere ayrılış şekli şöyle idi: 1. İstanbul; 2. Edirne; 3. Rodos; 4. İzmir; 5. Ankara; 6. Halep; 7. Yemen; 8. Şam; 9. Erzurum; 10. Erzincan; 11. Van; 12. Musul, 13. Bağdat idi. Türk tümenlerinin vasati kuvveti şöyledir: Üç piyade alayı (herbiri üç tabur ve bir makineli bölüğünden müteşekkil); bir topçu alayı iki veya üç kısım herbiri üç veya dört topçu bataryasından toplam 9000-11000 piyade tüfeği 34-36 sahra topu (bir kısım genellikle dağ topu) on altı makineli tüfek vardı. Eylül ortasına doğru 36 tümenin seferberliği tamamlanmış ve bunlar az çok kuvvetlendirilmiştir. Türkler, muharebeye 350.000 kadar piyade

³⁷ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, İstanbul, 2012, s. 133.

³⁸ Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, s 91-93.

³⁹ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 261.

sokmakta hazır dılar. Hamidiye teşekküllerinden, üç dört tümen halinde, bütün doğu kolordu bölgelerine dağıtılmış, Kürt milis süvârileri de silah altına alınmışlardı. İyi eğitim görmüş jandarma taburları ve seçme askerlerden kurulmuş on beş tabur hudut muhafızları geniş doğu sınırlarını koruyabilecek nitelikteydi. Eski harplerde olduğu gibi, esas kuvvet teorik olarak yapılan tahminlerden çok azdı. Fakat Balkan Harpleri bozgunundan sonra tekrar düzenlenen ordu, 1914 sonbaharının kritik aylarında azımsanacak bir kuvvet değildi.⁴⁰

Harp başladığı zaman ordu sistemine geçildi. İstanbul'daki 1. Ordu, Mareşal (müşir) Liman von Sanders Paşa'nın kumandasında idi. Bu ordu, 1., 2., ve 3. Kolordulardan ibaret olup, görevi İstanbul ve Boğazları müdafaa etmektir. 4. ve 5. Kolordulardan teşekkül eden II. Orduya Cemal Paşa kumanda ediyordu. Bu ordu Marmara Denizi'nin Asya tarafında mevki almıştı. Rus sınırında da 3. Ordu bulunuyordu; 4., 5., ve 6. Kolordulardan teşekkül eden 3. Ordunun 10. Kolordusu Sivas ile Karadeniz arasında, 9. ve 11. Kolordularda Erzurum çevresinde idi. 3. Ordu'nun başında da Hasan İzzet Paşa gibi, ihtiyatlı ve tedbirli bir kumandan olarak tanınan bir kimse bulunuyordu. 4. Ordu teşkil edildi ve başına da Bahriye Nazırı Cemal Paşa getirildi.⁴¹

Eylül ortasına doğru, üçlü idare, siyasi sahada tarafsız bir idare gütmek isteyenleri yıkınca, ordu da savunmayı tasvip edenler davalarını kaybetmiş oldular. Bu 4. Ordu, 8. Şam Kolordu, Avrupa'daki 1. Ordunun 8. ve 10. Tümenleri ve 12. Musul Kolordusunun 35. ve 36. Tümenlerinden kurulmuştu.⁴²

Ordu modern bir savaş yapacak yeterli bir donanıma sahip değildi. Çoğu tümenin kuruluşunda görünen 24 adet 75 mm'lik sahra topundan sadece 21'i veya daha azı mevcuttu. Topçu gücü Fransız Schneider, Alman Krupp ve Avusturya Skoda toplarından oluşan bir karmaydı ve yaklaşık 900 parçadan oluşuyordu. Kolordu seviyesinde, kolordu topçusunun üç bataryası için gerekli olan 105 mm'lik 12 obüsün büyük kısmı mevcuttu. Ordunun savaş ekipmanını sağlaması için 280 sahra topuna gereksinimi bulunmaktaydı. Bunlara ek olarak, Edirne, Erzurum, Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile Çatalca'da ayrıca 900 adet sabit veya yarı sabit kıyı ve kale topu bulunmaktaydı ki bunlar acil kullanıma uygun bir şekilde konumlanmış

⁴⁰ Allen, Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi**, s. 220-221.

⁴¹ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 262.

⁴² Allen, Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi**, s. 221.

sayılmazdı. Cephane stokları ise düşük seviyeydi ve savaşta kullanılması beklenen miktarları karşılama olanakları bulunmamaktaydı. Nişancı eri başına 150 fişek, kolordu depolarında da buna ek olarak 190 fişek bulunmaktaydı ve tüm ordu ihtiyatı olarak yaklaşık 200.000.000 fişek vardı. Türk topçusu için namlu başına yaklaşık 588 mermi düşüyordu. Gayri Müslimler askeri hizmetten muaf tutulmakla birlikte, bunun yerine özel askerlik vergisi ödemek zorundaydılar. 1914'e gelindiğinde zorunlu askerlik hizmet süresi piyade ve süvari için iki yıla, topçu için üç yıla indirilmişti. Bu karar bütçe kısıtlamalarının sonucunda alınmıştı ve söz konusu plana göre ordunun faal kuvveti daha da azaltılmış oluyordu.⁴³

Harbin başından itibaren ordudaki asker sayısını sür'atle artmıştı. 1915 Şubat'ında Türk orduları 40 tümenden, yani 500 bin kişiden ibaretti. Aynı yılın Kasım ayında Türk kuvvetleri 52 tümene çıkarılmak suretiyle en yüksek mertebeyi bulmuştu: 640 bin asker, 228 bin hayvan, 1247 seyyar top ve 520 kale topu vardı.⁴⁴

⁴³Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, s. 25-26-27.

⁴⁴Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 284.

İKİNCİ BÖLÜM

RUS ORDUSUNUN DOĞU KARADENİZ'DEKİ FAALİYETLERİ

2.1 Teşkilat-ı Mahsusa Kuvvetleri

Bugün Doğu Karadeniz adlı coğrafi bölge, Giresun ilinden başlayıp Çoruh nehrinin Karadeniz'e döküldüğü yerin beri tarafında bulunan Sarp'a kadar uzanmaktadır. 15., 16., 17., 18., 19. Yüzyılın son çeyreğine kadar Doğu Karadeniz bölgesi aşağı yukarı ilk yüzyıllarda Trabzon sancağı, bilahare Trabzon eyaleti sınırları dahilinde bulunmaktadır.¹

Doğu Karadeniz Bölgesi, herhangi bir medeniyete merkezlik yapmadığı gibi, ilkçağda doğup gelişen medeniyetlerin ve bu çağda kurulan devletlerin de etki alanı dışında kalmıştır. Doğu Karadeniz Bölgesinin bir başka özelliği ise güneyden zor geçit veren yüksek dağlarla çevrilmiş olması batıdan doğuya ve doğudan batıya geçişi engelleyen ve zorlaştıran derin vadiler ve her mevsim bol sulu akan ırmaklarla kesilmiş olmasıdır. Bu coğrafi yapısıyla bölgemiz, nüfus hareketlerine, göçlere ve savaşlara oldukça kapalı kalmıştı. Bu nedenlerden ötürüdür ki, tarihi kaynaklar Doğu Karadeniz Bölgesinden ve bu bölgenin özelliklerinden pek az bahsetmişlerdi.²

Berlin Anlaşması Türk-Rus sınırında önemli değişiklikler yapmıştı. Yeni sınır, Batum'un güneyinde, aşağı Çoruh'un 12 mil güney-doğusunda ve ona paralel olarak uzanıyordu. Artvin'in aşağısında batıya, Çoruh'a dönüyor, sonra Oltu çayı vadisinin güneyine ilerleyerek, Narman civarında, nehrin yukarı kısmını aşıyordu. Oltu da bir Rus şehri olmuştu. İçinden derin bir vadiyi keserek denize dökülen Çoruh nehrinin geçtiği Karadeniz Alplerinin çetin, dağlık arazisi, Batum limanını derinliğine koruyordu. Poti'den Batum'a demiryolu uzatıldı ve iki önemli askeri yol Batum'u önce Borjom geçidine ve sonra Artvin-Ardanuç-Ardahan yolu üzerinden Kars'a bağladı.³ 1878 muahedesi ile Rusya'ya geçen Çoruh mıntıkası ahalisini Acaralılar teşkil eylemekte ve bunlar Müslüman olup Osmanlı devleti sınırlarında yaşayan ahali

¹M. Hanefi Bostan, "Fetihten Yunan İsyanına Kadar Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Demografik Yapısı", **Başlangıçtan Günümüze Pontos Sorunu**, Ankara, 2007, s. 125.

²Orhan Naci Ak, **Rize Tarihi**, Rize, 2000, s. 1.

³E.D.Allen, Paul Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi**, Ankara, 1966, s. 206-207.

ile akrabalıkları bulunmakta idi ki, Türklerin bölgeye taarruzlarında ahalinin bu müşterek hissiyatı onlara yardım etmiştir.⁴

Osmanlı Devleti, donanmasının 28-29 Ekim 1914 gecesi Rusya'nın Sivastopol ve Odesa limanlarını bombalaması ile fiilen I. Dünya Savaşı'na girdi.⁵ Bunun ardından İngiltere ve Müttefikler ilişkileri keserek Osmanlı İmparatorluğu'na 1 Kasım 1914'te bir ulti-matom verdi. 2 Kasım 1914'te Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.⁶ Kafkas Ordusu Kumandanı Graf Daşkov orduya hitaben kısa emri verdi: *“Türkler hainane bir surette Karadeniz sahil şehirlerimize ve Karadeniz filosumuzun gemilerine taarruz ettiler. İmparator, Rusya ve Türkiye'nin harp halinde olduklarını emir ve tebliğ eyledi. Emir ve kumandam altında bulunan kıtaat hududu geçecekler, Türklere taarruz ve hücum edeceklerdir”*.⁷

1 Kasım 1914'de Rus kıtaları; Oltu, Karaorgan, Soğanlı ve Ağrı Dağı hudut geçitlerinden Türk sınırlarına girerek savaş başlattı.⁸ Ruslar, sınırdan yaklaşık 60 km içeride 6-9 Kasım tarihleri arasında cereyan eden 1. Köprüköy Savaşları ile durdurulmuş, 11-12 Kasım tarihlerinde cereyan eden 2. Köprüköy Savaşları'nda geri çekilmeye mecbur edilmişti. Köprüköy Muharebeleri'nde Rusların zannedildiği gibi pek kuvvetli olmamaları Türk Genel Karargâhı'nda Ruslara karşı taarruz fikrinin öne çıkmasına neden olmuştu. Azap Muharebeleri devam ederken⁹ Başkomutanlık sahil bölgelerinden taarruza geçilerek Batum'un alınmasını emretti. Bunun için Karadeniz'de toplanan gönüllüler Teşkilât-ı Mahsusa şeklinde organize edildi.¹⁰

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında bu bölgeden pek çok insan Rus işgali altında yaşamamak için Anadolu'ya göç etti. Ruslar ise nüfus dengesini değiştirmek için dışarıdan getirdiği Ermeni ve Rumları bölgeye yerleştirmeye başladı. Savaştan önce Enver Paşa tarafından kurulan Teşkilat-ı Mahsusa işgal altında kalan bu topraklarda halktan örgütlediği gönüllülerle mücadeleye katılacaktı. İlk teşkilatlanma

⁴ General Maslofski, **Umumi Harpte Kafkas Cephesi**, Çev: Muteakit Kaymakam Nazmi, Ankara, 1935, s. 72.

⁵ Hikmet Öksüz, Veysel Usta, “I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanması'nın Trabzon ve Çevresini Bombalaması”, **Türkiyat Mecmuası** C. 24, Bahar 2014, s. 28.

⁶ Ahmet Gülyüz-Bernd Langensiepen, **1828- 1923 Osmanlı Donanması**, İstanbul, 2007, s. 59.

⁷ General Maslofski, **Umumi Harpte Kafkas Cephesi**, s. 5-6.

⁸ Ozan Mikail Bahçeci, **Artvin Tarihi Olguları**, Bursa, 1999, s. 52.

⁹ Mehmet Bilgin, **Madurdağı Savaşı**, Trabzon, 2000, s. 18-19.

¹⁰ Haşim Albayrak, **I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi**, İstanbul, 2007, s. 17.

Yusufeli kazasında görüldü. Bunlardan biri Milo hudut taburundaki subayların desteği ile ikincisi Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in Artvin'de kurduğu gönüllü teşkilatıdır. Yusufelili çetelerin başında Lusuncur (Çamlıca) köyünden Molla Sait Bey ve Artvin'deki çetenin başında ise Kuvarshanlı Çilhüseyinoğlu Kadir Ağa görev almışlardır.¹¹ 1914 yazında Hodlu Mahmut Çavuş ve Köstekoğlu İsmail adında iki kişinin gönüllü teşkilât hususunda Şavşat'la ilk teması kurmak için oraya gitmişlerdir.¹²

Bu örgütte Trabzon Valisi Cemal Bey, Erzurum Valisi Tahsin Uzer Bey, Dr. Bahaeddin Şakir, Yakup Cemil ile Filibeli Hilmi Beyler de görevliyidiler. Teşkilat-ı Mahsusa Alay Kumandanı Yakup Cemil ve Yüzbaşı Halil Beyler¹³ *‘İstanbul Çetesi’* denilen gönüllü ve resmi kuvvetlerle Şavşat'a gelmiştir. Artvinli Kadir Ağa, Aksakaloğlu Muhammet Ağa, Cumhuroğlu Mustafa, Çaloğlu Süleyman gibi saygın kişilere Milis Subay rütbesi verilerek gönüllü silahlı çete oluşturmaları sağlandı.¹⁴

Rize bölgesinde ise eşkiyadan yararlanıldı. Eşkiyanın dağdan inmesini ve çeteler halinde adıgeçen teşkilâtın emrine girmesini, daha önce bölgede mutasarrıflık yapmış olan Cemal Azmi Bey sağlamıştı.¹⁵ Rize'nin işgal edilmesinin ardından Trabzon işgal edilinceye kadar Ruslarla mücadele eden gönüllülerden biri de *‘Zekeriya’* dır.¹⁶

¹¹ Albayrak, **I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi**, s. 19-22.

¹² M. Adil Özder, **Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları**, Ankara, 1917, s. 105.

¹³ *‘Binbaşı Halit Bey, daha sonra Deli Halit Paşa olarak anılan ve Doğu Anadolu'nun kurtarılması ile Kurtuluş Savaşı'nda Tümgeneral olarak görev almış Halit Karsıalan'dır. 1925'de Kars Milletvekili olarak görev alan T.B.M.M.'nde öldürülmüştür.’* Mehmet Bilgin, **Madurdağı Savaşı**, s. 21.

¹⁴ Bahçeci, **Artvin Tarihi Olguları**, s.50-51-52.

¹⁵ İsmail Hacifettahoğlu, *‘Birinci Dünya Harbi Döneminin Az Tanınan Siması: Trabzon Valisi Şehit Cemal Azmi Bey’*, <http://ismailhacifettahoglu.blogspot.com/2009/11/birinci-dunya-harbi-doneminin-az.html>.

¹⁶ *‘Zekeriya, 1317 (1901) tarihinde, Rize'nin Humrik (yeni adıyla İslampaşa) Mahallesinde doğmuş olup, Trabzon Rüştüyesini bitirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Rize'yi işgal etmeye çalışan Ruslara karşı savaşıp, Batum kalesinin alınışında bombacı olarak görev yapmış; Kurtuluş Savaşı sırasında da İpsiz Recep'in çetesinde yer alan milis kuvvetlerle beraber Rum çetelerine ve düşman kuvvetlerine karşı mücadele vermiş bir çocuk askerdir.’* Çiğdem Usta, *‘Rize'nin Kahraman Çocukları’*, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 3, Güz: 2004, s. 108.

2.2 Türk Tarafının Durumu ve Mevzileri

1 Kasım 1914'te Türk-Rus Harbi başladığı zaman bölgenin korunması için, mevcut hudut birlikleriyle, teşekkül edecek jandarma birlikleri (kıyı gözetlemesi yapan Trabzon, Lazistan ve Gümüşhane Jandarma Taburlarından kurulu Müstakil Trabzon Jandarma Alayı) ve gönüllülerle yetinilmiş, ayrıca birlik görevlendirilmemiş idi.¹⁷ Karadeniz Sahil Müfrezesi; Teşkilât-ı Mahsusa Alayı, Trabzon ve Giresun Jandarma Alayları, 8'nci Alayın 3'ncü Taburu, jandarma hudut taburundan (15 tabur, 8 dağ topu, 6 makineli tüfek) kurulu idi. Bunun yarısı Arhavi Suyu batısındaki mevzide, diğer yarısı da sahil muhafazasında bulunuyordu. Trabzon'da 6 tane mentelli top vardı.¹⁸ Sahilde hududu koruyan Hopa Hudut Bölüğü seferberlikte takviye edilerek tabur haline getirilmiş ve harp başladığı zaman Müstakil Trabzon Jandarma Alayı ve gönüllüler takviye edilmişti.¹⁹

Rus taarruzu başladığı zaman sahil kesimde bulunan Türk kuvvetlerine örtme ve gözetleme emri verildi. Rus kuvvetlerini meşgul etmek ve bu birliklerin Doğu Anadolu'ya takviye olarak gönderilmesine mani olmak için emir alan Türk sahil birlikleri Teşkilat-ı Mahsusa'nın örgütlemesiyle Rus kuvvetlerine baskın yapmaya başlamıştı.²⁰

¹⁷ **Birinci Dünya Hârbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'ncü Ordu Harekâtı** C. II, Ankara, 1993, s. 599.

¹⁸ Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri** C. III, Ankara, 1965, s. 27.

¹⁹ 1. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz, <http://www.hayrat.net/html/tarih/tarihi.htm>.

²⁰ Albayrak, **I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi**, s. 22.

Tablo 2.11914 Yılı Osmanlı Müfrezelerinin Genel Durumu

Kıt'anın ismi	Zabıt	Nefer	Hayvan	Seri Sahra	Seri Dağ
Ştanke Müfrezesi	49	1832	364	---	2
RızaBey Müfrezesi	?	2026	---	---	---
BahaBey Müfrezesi	11	1276	25	---	---
Trabzon Jandarma Alayı	29	3388	200	---	---
Karadeniz Sahil Müdafileri	---	2743	---	---	---

Kaynak: Peteriçe (1934:36)

Ruslar ise, savaştan önceki yıllarda bölgede az kuvvet bulundurmuş olup, Artvin-Milo sınırı üzerinde birer bölükten meydana gelen iki hudut birlikleri vardı. Bunlar Gürcan (Derinköy) ve Orucuk (Oruçlu) köylerindeydi. Artvin-Milo arasındaki Mersevan dağının Artvin'e bakan yamacındaki Selalet mezrasında da bir tabur kadar kuvvet bulunuyordu. Bir müfrezeleri de Ardanuç'ta idi.²¹

Osmanlı Devleti ile savaş başladığında Sahil Mintıkasında Rusya 4 Kuban Plaston Livası, 66. Piyade Fırkasının 264. Piyade Alayı, 66. Topçu Livasının 4 Bataryası, 25. Hudut Tugayının 1 Taburu ile 1. Süvari Bölüğü gibi kıtalardan ibaretti. Bu istikamette Türklerin çok kuvvetli bulunması cihetiyle Batum'a 2. Türkistan Kolordusu'nun 19. Türkistan Avcı Alayı gönderilmişti ve bu sahil müfrezesi takviye maksadıyla 3. Kazak Alayından 1 Bölük, Hükümet Müstahfazlarından 8 adet müstahfaz taburu, 2 adet müstahfaz istihkâm sınıf bölükleri, 1 müstahfaz atlı bölüğü

²¹Özder, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, s. 111.

Batum istihkâmatında 3 tabur kale topçusu ve 2 bölükten ibaret olan Batum istihkâm taburu da müfrezenin mevcudunda bulunuyordu. Sahil müfrezesinin takviye işi devam ederek müfrezenin kuvveti 6 tabur, 1 Süvari Bölüğü ve 8 toptan ibaretti. Bu sahil müfrezesine faal vazifeler verilmemişti. Müfreze, Batum istihkâmatını ikmal ve takviye eylemek, şayet Türkler taarruz edecek olurlarsa Batum kalesini istinat ederek bu cihet ve istikameti temin ve bütün Çoruh mıntıkasını seyretmeğe çalışmak vazifesi verilmişti.²²

Harbin başlangıcından sonra Ruslar buradaki kuvvetlerini artırmış ve Kafkas Cephesine takviye olarak gönderdiği²³ 2. Türkistan Kolordusunun 19. Alayı; Kazak Alayından 1 bölük, 8 tabur, 2 İstihkâm bölüğü, 1 atlı bölüğü; ayrıca Batum İstihkâmlarından 3 tabur Kale Topçusu ve 2 İstihkâm Bölüğü eklenmiştir. Ayrıca seferberlik, ilan edilmesinin ardından Türkiye’den Rusya’ya kaçan Komiteci Ermenileri Gürcülerle takviye eden Ruslar, ‘‘*Milli Teşkilât*’’ adını vermişlerdi. Bu taburlar Ermeni ve Gürcü taburlarıdır. Tiflis ve Kutayıs Gürcülerinden Gürcü Piyade Taburu kurularak, bunlar başlangıçta Rusların Karadeniz Sahil Müfrezesine verilmişti. Kumandanları Gürcü General Kutaneldze idi.²⁴

2.3. 1914-1915 Yılı

2.3.1 Artvin-Batûm Harekâtı

Karadeniz baskınının ardından Başkomutanlık Vekâleti’nden Giresun’daki 30. Tümen’i 3. Ordu emrine verildi. 3’ncü Ordu Komutanlığı’nca 30. Tümen’e ‘‘*Derhal Karahisar-Kelkit-Bayburt yolu ile harekete geçmesi*’’ emrolundu. 30. Piyade Tümeni Komutanı ise, erzak nakil araçlarının durumu ve çadır yokluğundan ötürü kademe kademe yürüyeceğini, ilk kademenin 31 Ekim 1914’te, bütün tümenin ise 2 Kasım 1914’te harekete geçeceğini bildirdi.²⁵

²²General Maslofski, *Umumi Harpte Kafkas Cephesi*, s. 71.

²³I. Dünya Savaşı’nda Doğu Karadeniz, <http://www.hayrat.net/html/tarih/tarihi.htm>.

²⁴Özder, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, s. 96-98-111.

²⁵*Birinci Dünya Hârbi’nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3’ncü Ordu Harekâtı C. II*, s. 100-101.

Milo'daki Hudut Birliği, çevrede “*Kara Yüzbaşı*” diye anılan İsmail Hakkı Bey emrindeydi. Bu bölük, savaş günlerinde Süvari Yüzbaşı emrindeki bir Süvari Müfrezesi ve bir de Piyade Üsteğmen ile takviye edildi.²⁶

İsmail Hakkı Bey emrindeki kuvvetin büyük kısmı ile Salalet saldırısına geçerken Süvari Yüzbaşı Bekir ve Üsteğmen Subhi Bey de müfrezesiyle Orucuk Kapanı'ndaki Türk-Rus sınırını geçerek Çoruh kıyısında Sirya-Artvin üzerine yürüyüşe geçirmişti. Bozulup yerlerini bırakan Rus birliklerinden Sirya kesimindeki bölükler, Boselt (Okumuşlar)-Gümüşhane üzerinden Şurmak Bağlarına inip, oradan Artvin-Salalet birliklerine katılmak üzere “*Berta Köprüsü*”nden Harhan yolunu tutarken, Ardanuç'taki Rus Müfrezeleri de bunlara katılıyordu. Ardanuç kesiminde Rus birliklerine ilk yerli kurşunlar bu sırada Arkım Avcılar köyü önünde atılmış, böylece halkın Ruslara karşı olan tutumu fiili olarak belirmişti. Kara Yüzbaşı Salalet'ten Rusları püskürtüp Artvin'e inerken Rus birlikleri Süvet düzlüğüne doğru yol almıştı. Ruslar izlenenerek Süvet Düzünde savaş başladı. Kara Yüzbaşı, Süvet'te (Seyitler) Rusları sıkıştırırken, Sirya kuvvetleri de Hahavuç'tan Süvet Düzüne yan ateşi açmışlardı. Süvet düzlüğünde iki ateş arasında kalan Ruslar bozulup Ardanuç'tan Ardahan üzerine çekildi. Türk Alayı henüz Artvin'e gelmeden birkaç gün önce Hod Çetesinden bir kolun Şavşat'a baskın yapacağını buradaki Rus askeri valisi İvanof haber almıştı. Bunun üzerine İvanof, jandarmalarını yanına alıp Ardahan'a kaçmıştır.²⁷

Kafkas Cephesi'nde Ruslarla yapılan mücadeleler dolayısıyla 1. ve 2. Ordulardan da yardım teminine çalışılmıştır ve ayrıca Teşkilât-ı Mahsusa'dan gönüllü bir çete Kafkas sahillerine çıkarılarak, büyük askeri çıkarma hareketi için Batum kıyılarının keşif olunmasına karar verildi. Enver Paşa Amiral Souchon'dan büyük başarılar beklemekte ve Alman harp gemilerine ve denizcilerine de çok güvenmekteydi. Eğer Türk harp filosu Karadeniz'de üstünlük elde edebilirse bu başarı 3. Ordu'nun karadan yapacağı taarruz için de çok faydalı olabilirdi.²⁸

Rus kuvvetlerinin bir kısmı, Murat Çayı ovasına doğru harekete geçmesine rağmen, Batum kesimlerinde hareketsiz kalmışlardı. Batum'da çok zayıf bir garnizon ve

²⁶ Özder, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, s. 110.

²⁷ Özder, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, s. 112-113-114-115.

²⁸ Nurcan Yavuz, *İşgal ve Mezalimde Erzincan*, Ankara, 1995, s. 17.

başlarında ise, General Yelşin bulunuyordu. Bu durumdan Türk kuvvetleri ve bilhassa Lazlardan teşkil edilen milis kuvvetlerinden faydalanarak, Batum'un güneyinde Çoruh Bakır madenleri ocaklarını tehdit etmek üzere Kasım ortasında harekete geçtiler. Batum çevresindeki Müslüman Gürcüler-Acarlar da Ruslara karşı düşmanca harekete başladıkları görüldü. Burada yaşayan 60-70 bin Acar ve Laz zümresi Türk kuvvetlerinin gelmesini bekliyorlardı. 5000'ni geçen Laz kıtası, bir miktar nizami Türk birliğinin desteğiyle sınırı geçerek Batum istikametinde ilerlemekte idiler. Batum'daki Rus garnizonunun zaafı ve Rus donanmasının bu Türk ilerleyişini durdurmak hususundaki aczi, Ruslar üzerinde çok fena tesir yaptığı gibi, Tiflis'te dahi heyecan ve endişeye sebebiyet verdi.²⁹

15 Kasım'da Ruslar iki kruvazör ile üç torpido botu liman mevkiinden Türk mevzileri üzerine bombardıman etmiş.³⁰ 7:00'de bir Rus kruvazörü iki şerit torpido botu ile Rusya liman mevkiine gelerek harp çıkarmakta olduğu³¹ Bir Rus kruvazörü, iki adet torpido botu Rus hududunda bulunan liman mevkiine gelerek harice asker çıkarttığı³² ardından Ruslar iki kruvazörden ve iki küçük torpido botu ve 3 küçük botu 5:00'te liman karakolu altına gelmişti. Türk Müfrezesi tarafından mahsur kalmış olan kuvvete emir vermek üzere sahile kuvvet çıkarmakta iken müfrezemiz üzerine ateş açılarak ihraç hareketi men edildiği ve mevkide hazır bulunduğu orduya bildirilmiştir.³³

15 Kasım 1914'de saat sekiz buçukta Rus filosu tarafından Batum ve Hopa arasındaki karakolla Hopa Ab-1 Islâh sahilini bombardıman edilmekte olduğu ve askerini liman mevkiini kuşatan Türk askeri üzerine sahile çıkarmakta bulunduğu Trabzon Jandarma Alay Kumandanlığından alınan telgraftan öğrenilmiş.³⁴ Rus filosu tarafından dokuzu on geçerken Hopa Ab-1 Islah sahiline bombardıman ettiği ve askerini liman mevkinden Türk askeri üzerine sahile çıkarmakta bulunduğu³⁵ Kruvazörler 11.00'de Ab-1 Islah mevkilerini bombardıman ettikten

²⁹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 2011, s. 267.

³⁰ ATASE, BDH. 90.920.461.003.04.

³¹ ATASE, BDH. 14.38.70.004.1.

³² ATASE, BDH. 90.920.461.003.05.

³³ ATASE, BDH. 14.38.70.002 .

³⁴ ATASE, BDH. 90.920.461.003.08.

³⁵ ATASE, BDH. 90.920.461.003.01.

sonra liman mevkiine karaya motor botu sandallarla asker ihraç etmekte olduğu Hopa Liman Reisine³⁶ bildirilmiştir.

15 Kasım'da Hopa'nın doğusunda Kopmuşburnu mevkiinde bulunan Rus sınır karakolunu kuşatan bir Türk müfrezesi denizden Rus gemilerinin bombardımanı sonucu geri çekilmek zorunda kalırken Beldesor mevkiinden Rusların başlattığı karşı hücum da geri püskürtülmüştü. 18 Kasım'da Batum tarafından gelen iki Rus kruvazörü, Hopa ve civarına topa tutmuş; Fakat bu bombardıman sahilindeki Türk taarruzunu durduramamıştı. Ruslara baskın veren Teşkilât-ı Mahsusa birlikleri bölgedeki bazı köyleri ele geçirmişlerdir.³⁷ Acaralı Rıza Bey kumandasındaki gönüllülerden oluşan Teşkilâtı Mahsusa Kuvvetleri ile Milo hudut Taburu, Artvin'in batısındaki Rus karakollarını taarruzla ele geçirmişti.³⁸ 19 Kasım 1914'te Rus donamasından bir kruvazör ile bir gambot tarafından Hopa'yı bombardıman ettiği³⁹ Saat 2:00'de Hopa Ab-ı Islâh sahilinde bir kruvazör ve bir gambotla hücum ederek Batum açıklarına doğru gitmiştir.⁴⁰

Türk Müfrezesi ise, Murgul su geçidinde ve Cansul Bakır İzabe Fabrika mıntıkasında Türklerin taarruz ve tecavüzlerine mukabele etmek ve eğer mümkünse bu taarruzu püskürtmek için kale kumandanı bu vazifeyi yerine getirmek üzere müfrezenin muhtelif kıtaatından birer bölük almak sureti ile 8 bölükten mürekkep bir müfreze teşkil ederek bunların kumandanlığına Artvin Dairesi Başkanı Miralay Lavrof'ı tayin eylemişti. Neticede bu müfreze Türkler tarafından bozguna uğratılarak 2 top ele geçirilmiş ve 4 bölükte esarete düşmüştü.⁴¹

21 Kasım 1914'te Milo Müfrezesi Artvin'i ve Hopa Müfrezesi Borçka'yı zaptetti. Müfrezeler hudut taburlar gönüllülerden ibaret takriben birer alay kuvvetten ibaretti. Rusların Batum havalisinde 3. Plâston livası, 264. Alay, 19. Türkistan alayı, bir hudut, 8 drojin kuvvetleri vardı. Vazifeleri Batum Kalesinikorumak, Çoruh mıntikasını örtmekten ibaretti. Murgul'un müdafaası her taburdan bir bölük alınarak

³⁶ ATASE, BDH. 90.920.461.003.06.

³⁷ <http://www.hayrat.net/html/tarih/tarihi.htm>.

³⁸ Bilgin, *Madurdağı Savaşı*, s. 19.

³⁹ ATASE, BDH. 14.38.70.010.

⁴⁰ ATASE, BDH. 14.38.70.010.1.

⁴¹ General Maslofski, *Umumi Harpte Kafkas Cephesi*, s. 72.

teşkil olundu. 8 bölüklü bir müfrezeyle verildi. Hopa Müfrezesi 21 Kasım'da bunları perişan ederek 4 bölüğünü esir etti ve kale ile temasa geldi.⁴²

Sahil Müfrezesi Komutanlığından 3. Ordu Komutanlığı'na gönderilen yazıda kurtarılan bölgenin korunması için kuvvet ya da bölge halkından oluşturulacak gönüllü birlikler için silah silah gönderilmesi istenmişti. Cevabî yazıda *“Fırsat buldukça Rus birliklerine taarruz etmeleri, mümkün olduğu kadar fazla Rus kuvvetlerini üzerlerine çekmeleri ve ele geçirilen malzemeyi geri taşımaları istenerek, kuvvet ya da silah göndermenin şimdilik mümkün olmadığı”* bildirilmekteydi. Alınan emre göre hareket eden birlikleri 25 Kasım'da sahildeki Rus kuvvetlerine bir baskın vererek 140 esir aldı ve 4 top ele geçirdi. 2 Aralık'ta Rus donanmasına bağlı bir muhrip Hopa'dan sahili takip ederek Çoruh Nehri kenarına kadar ilerledi ve Hopa Hudut Taburu ile Teşkilat-ı Mahsusa gönüllülerinden oluşan birlikleri ateş açmıştır. Bu birliklere Topçu Binbaşı Ziya Bey kumanda etmekte idi.⁴³

3 Aralık'ta Artvin'e gelen Rıza Bey müfrezesi Çoruh Nehri'nin doğusuna geçerek Ardanuç'u ele geçirmiş ve Ardanuç'un yukarılara kadar ilerlemişti. Diğer kuvvetler de Batum'un etrafından dolaşarak Çürüksu yakınlarına kadar gitmiş, Batum elektrik santralini tahrip etmişti.⁴⁴ Bu durum karşısında Batum'da büyük panik başladı. Enver Paşa bu vaziyetten istifade ederek 2 fırka İstanbul'dan alıp X. Kolordu ile beraber 6-7 fırkalık bir kuvvetle Batum'un zaptını düşünüyordu.⁴⁵

Batum ve Havalisi Müfrezeler Komutanı Rıza Bey, gönüllüleri teşkilatlandırmak için subay ve silah istemektedir. Türk müfrezelerinin Batum karşısında görülmesini tehlikeli bulan Rus-Kafkas Ordusu Komutanı, General Lyakhov'u Batum Müstahkem Mevkii ve Havalisi Komutanlığına atamış ve Batum'u takviye gereğini duymuştur. Çoruh Nehri batısı ile kıyı arasında Batum'a karşı harekâta bulunan Hopa Hudut Taburu'nu Ziya Bey komuta etmekteydi. Artvin bölgesinde Bahaeddin Şakir Bey Müfrezesi Teşkilât-ı Mahsusa ile Milo hudut Taburu

⁴²Fevzi Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)*, Ankara, 1936, s. 40-41.

⁴³Albayrak, *I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi*, s. 24.

⁴⁴Bilgin, *Madurdağı Savaşı*, s. 19.

⁴⁵Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)*, s. 41.

bulunmaktadır.⁴⁶ General Lyakhov tayin edilmiş olduğundan kısa zaman içinde bundan evvel perişan bir hale gelmiş olan kalenin müdafaa işlerini düzene sokmuş ve ahalinin iâşe ve levazım hususâtını da suratle tertip etmiş ve bu süratle gerek asker gerekse ahalinin güvenliğini kazanmıştı.⁴⁷ 9 Aralık 1914 günü Batum güneyindeki Gönve Kalesi'ne saldıran Ruslar, Türk ateşi karşısında bozguna uğramışlar, geri çekilirken de 6 top bırakmışlardır.⁴⁸

Başkomutanlık 3. Ordunun harekâtı için Batum'un ele geçirilmesine büyük önem vermekte, bunun için İstanbul'dan Hopa'ya ve Batum'un kuzeyine birer tümen çıkarılması planlanmaktaydı. 16 Kasım'da bu konu ile ilgili Donanma Komutanlığına emir verilmişti. Tümenler Batum'u alacak sonra Çoruh Vadisi'nden Ardahan'a doğru ilerleyerek Doğu Anadolu'daki Rus kuvvetlerinin arkasına sarkacaktı. Bu taarruz için İstanbul'dan gönderilen takviye ve malzemelerin nakliyesi 6 Aralık'ta denize açılan Yavuz'un liderliğinde Hamidiye, Mecidiye muhripleri diğer gemilerin koruması altında yapılacaktı. Taşıt gemilerinde Alman Yarbay'ı Ştange Bey'in komutasında 3. Piyade Tümeni'nin 8'nci Alayı yüklenmişti. 8. Alayın iki taburu, iki dağ bataryası, 100 süvari ve bir miktarda cephanesi vardı. Alayın makineli tüfek bölüğü ise daha sonra nakledilecekti. Bu kuvvetler Hopa'ya çıkartılamadığı için 10 Aralık'ta en yakın iskele olan Rize'ye çıkartılmıştı. Bu kuvvetler sahili izleyerek yaya olarak doğuya doğru ilerlerken 11 Aralık günü İstanbul'dan Trabzon'a çıkartılmış gönüllü çeteler de kayıklarla Rize'ye gönderilmişti. Yolların elverişsizliği nedeni ile birer kol halinde yürüyebilen Ştange Bey Müfrezesi 16 Aralık'ta Borçka'ya ulaşmıştı.⁴⁹

Rıza Bey, emrindeki müfrezelerle Artvin'deki Müfrezelerin Ştange Bey emrine verilmişti. Ştange Bey, yapacağı harekâtın ilgisi nedeniyle 10. Kolordu emrine verilmiş olmakla beraber Başkomutanlık Vekaleti'nden ve 3. Ordu Komutanlığı'ndan da emir almakta ve her üç makama bilgi vermektedir⁵⁰

16 Aralık'ta Hopa'ya ulaşan Ştange Bey Müfrezesi 17 Aralık 1914'te Borçka üzerinden Artvin'e hareket etti. Takviye kuvveti alan Batum'daki Rus kuvvetlerinin

⁴⁶ **Birinci Cihan Hârbî'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'ncü Ordu Harekâtı** C. II, s. 600-601.

⁴⁷ General Maslofski **Umumi Harpte Kafkas Cephesi**, s. 72-73.

⁴⁸ Bahçeci, **Artvin Tarihi Olguları**, s. 55.

⁴⁹ Albayrak, **I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi**, s. 26.

⁵⁰ **Birinci Dünya Hârbî'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'ncü Ordu Harekâtı** C. II s. 601-602.

kıyıda yaptıkları taarruz Rıza Bey Müfrezesi tarafından geri atılmıştır. 8'nci Piyade Alay Müfrezesi, yol durumunun kötülüğünden zor koşullar altında yürüyüş yapmaktadır. Alay Hopa-Borçka arasında birerli kolda yürümek zorunda kalmıştır.⁵¹ Yine 17 Aralık'ta iki Rus muhribi Hopa'yı bombalayarak Gönnye'ye çıkan kuvvetlerine destek sağlarken Türk birliklerinin hareketi başarı ile sürmüştür. Borçka'dan inen Rıza Bey Müfrezesi 20 Aralık'ta Pehlivan/Beğlevan (Güreşen Köyü) Tepelerini ele geçirmişlerdi.⁵² Bu sırada Başkomutanlık Sarıkamış Harekâtına karar vermişti. Bölgedeki kuvvetler Dr. Bahaettin Şakir Bey'in kumandasına verilerek bu kuvvetin Ardahan üzerinden Ardahan'ı ele geçirmesi emredildi.⁵³

Türk Müfrezesi 21 Aralık 1914'te Artvin'e varmasına rağmen bölgedeki kış koşulları harekâtı ağırlaştırmaktaydı. Müfreze, 24 Aralık 1914'te⁵⁴ Ardahan'dan Ardahan istikametinden harekete geçti. Bölgedeki Yalnız Çamgeçidi Rus kuvvetleri tarafından tutulmuştur. 25 Aralık 1914'te birkaç yüz kişilik Rus kuvveti tarafından tutulan Yalnız Çamgeçidi'nin, çetelerin taarruzu ile ele geçirilmesi planlandı ise de, çeteler Rus mevzilerini ele geçiremedi. Kar yolları kapamakta, ilerleme çok güçle yapılmaktaydı. Toplardan birinin bir parçası kaybolmuş, müfreze 3 toplu kalmıştı. 8. Piyade Alay Müfrezesi, kötü hava koşulları nedeni ile ancak 27 Aralık 1914'te taarruz edebildi. Ruslar yalnız Çamgeçidi'ni bırakarak Ardahan'a çekildiğinden müfreze muharebesiz Ardahan karşısına geldi. Ruslar Rıza Bey Müfrezesi'ne deniz kuvvetlerinin ateş desteğinde, kıyıda taarruz etmekle beraber daha çok artan bir hızla taarruzlarını Çoruh vadisinden ilerletmeye çalışmaktadırlar. Rıza Bey, Müfreze Komutanı Ştange Bey'den yardım istemektedir. Ruslar'ın Borçka'yı ele geçirmesi Ştange Bey Müfrezesi için tehlikeli sonuçlar yaratabilirdi. Yapılan keşif sonuçlarına göre Ruslar'ın Ardahan'daki kuvvetlerinin, 2 piyade taburu ile kuvvetli süvari birliği,

⁵¹ **Birinci Dünya Hârbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'ncü Ordu Harekâtı** C. II s. 602.

⁵² Albayrak, **I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi**, s. 24.

⁵³ Bilgin, **Madurdağı Savaşı**, s. 20.

⁵⁴ “Sahildeki Türk kuvvetleri Rusların karşı taarruzlarını püskürtürken, Trabzon'a asker ve malzeme çıkartan gemilerimizi korumak için bölgede bulunan ve Yavuz'un kumanda ettiği filomuza bağlı Hamidiye zırhlısı 24-25 Aralık gecesi Batum'u bombaladı. 26 Aralık'ta görevden dönerken Boğaz önlerinde mayına çarparak ağır yara alan Yavuz'un devre dışı kalması ile Osmanlı Donanması Karadeniz'deki üstünlüğünü kaybetmiş, Kafkas Cephesi'ni deniz yolu ile takviye etme imkânı kalmamıştı. Karadeniz'de Rus Donanmasına karşı üstünlük sağlanamadığı için Batum dolaylarına yapılacak olan çıkartmadan vazgeçildi.” Haşim Albayrak, **I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi**, s. 27.

2 batarya olduğu anlaşıldı. Artvin’de dağınık bir şekilde bulunan 400 mevcutlu Milo Taburu 2 makineli tñfek ile Ruslardan alınan 8. Alay’a katıldı.⁵⁵

27 Aralık 1914 günü Ardahan’ın Sarzep köyünde toplanan Yakup Cemil ve Halit Beylerin kuvvetleriyle diğer gönüllü kolları ertesi gün Cincorop köyü köprüsünde birçok şehit veren Ştange Bey kuvvetleri Ardahan’a yürüyordu. Batakköprü’den Ramazan Tabya’ya kadar olan arazi kesimini İstanbul çetesi ile Halit Bey’in kuvvetleri ve Şavşatlı gönüllüler tutmuştu. O gün akşama kadar Rusların makineli tñfek ve top ateşleri altında Ardahan üzerine hücumlar yapıldı. 29 Aralık gecesi kuvvetli bir baskınla şehire girmesine rağmen Sarıkamış bozgunu ile geri dönmekte olan Türk ordusundan Ardahan’a yeni kuvvetler yetiştirilememiş: Öte yandan bir Sibir Kazak-Rus Tugayı 4 Ocak 1915 gecesi ansızın bir baskın yaparak şehre girmiştir. Ardahan’ın elden çıkmasıyla Ştange Bey Ardanuç’a çekilirken, Şavşat, Yusufeli, Hod gönüllüleri de Sahara’ya çekilmiş. Ardahan’a saldırmadan önce 4000 kişi olan kuvvetler çekilme sırasında 2500 kişiye düşerken, Kadir Ağanın da bulunduğu birçok şehit ve yaralı Rusların elinde kalmıştı.⁵⁶

Ardahan bozgunundan sonraki günlerde Ştange Bey ve Yüzbaşı Halit Bey birlikte Şavşat’a geçerek, Ardahan üzerine ikinci bir taarruz yapmaları için gerekli gözlem ve keşifte bulunmuşlardır. Karlı dağlarda Mansurat dağından Vardosan yaylasına çıkmışlar, oradan Ardahan karşısındaki Ramazan Tabya Tepelerine geçerek Ardahan üzerine keşifler de bulunmuşlardı. Savaşların bundan sonraki gidişı tasarladıkları taarruzun uygulanmasına imkan bırakmamıştır.⁵⁷

2.3.2 Doğu Karadeniz Sahil Harekâtı

Sarıkamış Harekâtı’ndan sonra 3’ncü Ordu’nun 20.000 kişilik bir kuvveti kalmış, Yavuz’da bir mayına çarpıp hasar aldığı için Rus Donanması Karadeniz’de serbestçe dolaşmak imkanı elde etmiştir. Bu durumda Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgesi Rus taarruzları karşısında savunmasız bir hale gelmişti.⁵⁸

⁵⁵ Birinci Dünya Hârbi’nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3’ncü Ordu Harekâtı C. II, s. 602- 603.

⁵⁶ Özder, Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları, s. 120-121-122.

⁵⁷ Özder, Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları, s. 134.

⁵⁸ Bilgin, Madurdağı Savaşı, s. 21.

Sarıkamış'taki yenilgiden sonra harp teşebbüsü Ruslara geçmişti. Rusların bundan böyle müdafaada kalmayıp taarruz edecekleri aşikardı. Cephe Kumandanı General Bergman başka bir göreve nakledilmiştir, yerine de kabiliyetli ve enerjisi ile tanınan Yudenîç tayin edilmiş ve savaşta maruz kalınan kayıplar telafi için hemen faaliyete geçilmesinin ardından Rus taarruzunun başlangıç kesimi Batum olmuştur. Buranın kumandanı General Lyakhov adlı çok atılgan biri idi. Batum'da fazla bir kuvvet yoktu, toplam 12 tabur, 8 top ve iki Gürcü “druzinası”ndan ibaretti. Kendisinin bu mahdut kuvvetlerle aşağı Çoruh ovasını ele geçirmesi yolunda, Yudenîç tarafından Ocak 1915 başında emir verildi. Oradaki Türk kuvvetleri de azdı; Ardahan'dan çekilen 1500 muntazam asker ve iki üç hudut muhafız taburu ve bir miktar gayri muntazam Laz ve Acar birlikleri vardı.⁵⁹

1 Ocak 1915'de Ruslar her yandan saldırıya geçtiler ve hemen ertesi günü üstünlüğü ele geçirdiler. Kayıpların çoğu Karadeniz kıyılarının çocukları idi. 6 Ocak'ta, bütün Karadeniz birliklerini içinde bulunduran 9. Kolordu tamamen yok olmuştu.⁶⁰ Lyakhov, Ocak ayının ilk haftasında, Çoruh'un ağzının ötesindeki sahil boyunca taarruza başladığı bölgede ormanlarla kaplı burunlar denize dik uçurumlar halinde inmişti. Bunlar, savunma için müsait tabii arızalar teşkil eden derin vadilerle birbirlerinden ayrılmıştı. Aynı zamanda, denizin yakın oluşu, deniz kuvvetlerine her mevziye saf ateşi açmak imkânını veriyordu. Amiral Eberhardt, limanın bir üs olarak elverişsiz olduğunu ve Goeben ve Breslau'un hücumuna maruz olduğunu ileri sürerek, Batum'a deniz kuvvetleri yollamayı reddetti. Ancak 9 Ocak'ta Kronstadt'dan iki modern uzun menzilli 254 mm.lik top gelince Amiral, işbirliğine razı oldu ve Batum'a önce iki sonra iki destroyer yolladı. Lyakhov, bu küçük filo üzerine top ve havan topları yerleştirdiği birkaç zırhlı ile Çoruh ağzı civarında bulunan dağlık ve sahile karşı müşterek harekâta başladı.⁶¹

13 Ocak 1915 tarihinde Batum ve Aşağı Çoruh Komutanı General Lyakhov, Batum civarındaki Rıza Bey Müfrezesini geri çevirmeye mecbur etti. Ardahan'a giden Ştange Bey Müfrezesi de geri dönmüştür.⁶² Düşmanın Karadeniz kıyılarındaki artan baskısı üzerine, Ştange Bey, Murgul-Arhavi kesimine gitmiş. Yakup Cemil Bey de

⁵⁹Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 284-285.

⁶⁰Mahmut Goloğlu, **Trabzon Tarihi**, Trabzon, 2013, s. 219.

⁶¹Allen, Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi**, s. 274.

⁶²Orhan Naci Ak, **Rize Tarihi**, Rize, 2000, s. 188.

buradaki görevinden alındığı için Erzurum'a gittiğinden Ardanoç-Acielma gönüllüleri Bahaeddin Şakir Bey'in emrinde kalmıştı.⁶³ Çoruh mıntıkası sahası Türklerin elinde bulunmuş olup, bu mıntika Ardahan'da yok olmaya ulaşmış olan I. İstanbul Kolordusunun 3. Fırkası Yalnızçam Geçidi yolu ile gelmiş ve esasen bu havalide faaliyette bulunan Türk kıtaatını takviye etmiştir. Kafkas Ordusu Kumandanı, General Liyahof kısa müddet zarfında Çoruh mıntikasını Türklerden temizlemek sınırın uzaklarına atmak ve sahil mıntikasında bir iki menzil ilerlemek suretiyle Kalenin emniyetinisağlayacaktı.⁶⁴

Ardahan çekilmesiyle Sabit Bey emrindeki Yusufeli ve Şavşat gönüllüleri 1915 Ocak ayı ilk haftasında Sahara-Göller üzerine çekildikleri sırada Rus kuvvetleri de Ardahan yönünü tutmuş, tepedeki karakol noktasını elde etmişlerdi.⁶⁵ Halit Bey Şavşat-Yavuzköy'de karargah kurarak savaşı 15 gün idare etmişti. Rus Silahlı Kuvvetleri ile Türk Milis Birlikleri arasında Sakara Geçidi Göller Bölgesindeki çarpışmalarda Sakara Geçidini kahramanca savunmuşlardır. 16 Ocak 1915 günü Ştange Bey Artvin'e geldi. General Lyakhov 30 taburla sınırdaki Türk birliklerine saldırmıştı. Rus saldırılarını önlemek için Yalnızçam, Deliklitaş, Sakara ve Arşıyan Yaylası bölgesinde mevzilenen Türk Milis Silahlı Birlikleri Şavşat ve Ardanoç'u savunmayı sürdürmüştür. Ruslar tüm güçleriyle Göller Bölgesindeki savunma mevzilerine saldırmak için Gölbaşına geldikleri sırada Tuzluk mevzisinden atılan kurşunlarla Rus askerleri ve kumandanı vurulunca Rus cephesi'nde korku başlamıştı. Sakara Dağı yamaçlarından yukarı gerilere kaçan Ruslara tüm mevzilerden ateş atılmış ve Sakara Savaşı Türk zaferi ile sonuçlanmıştır. Sakara Savaşı bozgunundan sonra Sakara Geçidi'nden geçerek Şavşat'ı alamayacaklarını anlayan Ruslar, Yalnızçam'dan ilerleyerek Ardanoç'a saldırmıştı.⁶⁶

25 Ocak 1915 tarihinde bir Rus torpidosunun kuryesi Cami-i Şerifeye üç mermi isabet ettiği⁶⁷ Birinci Şubenin 27 Ocak 1915 tarihli tezker-i devletlerine cevaben Karadeniz'de bir düşman torpidosu tarafından Cami-i Şerifenin bombardıman edilmesinden dolayı Rus hükümeti nezdinde pretosta da bulunulması İspanya

⁶³ Özder, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, s. 134.

⁶⁴ General Maslofski, *Umumi Harpte Kafkas Cephesi*, s. 188.

⁶⁵ Özder, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, s. 123.

⁶⁶ Bahçeci, *Artvin Tarihi Olguları*, s. 54-55.

⁶⁷ ATASE, BDH.32.100.150.016.

Sefaretine bildirildiği gibi tezkerede hususat-ı saire içinde Amerika Sefaretine gerekli tebliğat gönderilmiştir.İspanya Sefareti'nden alınan cevapta Rus memurun hadise-i mezkureden haberdar oldukları ve araştırma yapılabilmesi için bombardıman tarihinin doğru olarak bilinmesi gerektiği ve istila kuryesi hakkında malumat maksatın yakın bulunan şehri veya mahallenin arz dairelerinin veya diğer coğrafya beyan kılınması İspanya Sefareti'nden bildirilmiştir.⁶⁸

Ştange Bey tarafından “*Gürcü Askerleri*” diye adlandırılan 5000 kadar Laz, Hopa limanında üslenmişti. Mart-Nisan boyunca takviye olarak, buraya iki veya üç nizami tabur gönderilmişti. Bunun için Lyakhov'un elinde takriben 10.000 nizamî askerle 5000 kadar milis bulunuyordu. Bu Türk kuvvetinin çoğu milislerden teşkil edilmiş 10.000 kişilik Rus kuvvetleriyle başa çıkabilecek nitelikte idi.⁶⁹ Ayrıca Ştange ve Rıza Bey (Sahil Müfrezesi) 3858 nefer, 2 Top, Milo Müfrezesi 2776 nefer, Trabzon Jandarma Alayı, 3388 nefer bulunmaktaydı.⁷⁰

Artvin'i ne pahasına olursa olsun savunma emri alan Ştange Bey'e, Hopa'nın Rusların eline geçme ihtimalinin artması üzerine “*Duruma göre hareket ediniz*” emri gönderilmişti. Hopa'da çok sayıda erzak ve malzemenin bulunması, buranın Borçka ve Artvin'deki kuvvetlerinin ikmal yeri olması nedeniyle durum kritik bir hal almıştı. Rıza Bey müfrezesi de, takviye alarak taarruza geçen Ruslar karşısında güç durumda kalarak Murgul'a çekilmişti. Bir kısım kuvvetlerini Artvin'de bırakan Ştange Bey, Rusların üzerine taarruz için harekete geçmiş. Fakat durumun buna elvermemesi üzerine 29 Ocak'ta tekrar Artvin'e dönmüştü. 30 Ocak'ta bir tabur ve Teşkilat-ı Mahsusa Birliği Abuislah (Esenkırı Köyü) Sultan Selim Tepesi hattında idi. Ruslar, Borçka'da 10.5'luk ve 15'lik obüsler kullanırken Türk sahil müfrezesi Rus donanması'nın sıkı ablukası nedeniyle iâşe sıkıntısı çekmekteydi.⁷¹

Rus sahil müfrezesi 9 Şubat'ta Türkleri Borçka civarında İçhale suyunun gerisine sürdü.⁷² Sirya Köprüsü, Milo Hudut Taburu'ndan bir müfreze tarafından tutuluyordu. Düşman Ardanuç güneyinden Artvin istikametinde ilerlemektedir. Teşkilât-ı

⁶⁸ ATASE, BDH.32.100.150.016.01.

⁶⁹ Allen, Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, s. 274.

⁷⁰ Çakmak, **Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)**, s. 90.

⁷¹ Albayrak, **I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi**, s. 30.

⁷² General Maslofski, **Umumi Harpte Kafkas Cephesi**, s. 188.

Mahsusa Alayı tehlike altındaydı ve yardım için müfrezenin bir kısım kuvvetiyle 16-17 Şubat 1915’de Artvin’den hareket etti. Top ve makineli tüfek taşıyan hayvanların güçsüzlükten yürüyememeleri nedeniyle 17 Şubat 1915’te Sirya Köprüsünden Gümüşhane’ye gidilemedi. Ştange Bey, müfrezenin bulunduğu Boşale’ti savunmakla, asıl maksat olan Artvin’in savunmasından uzaklaşacağı için, müfreze 19 Şubat 1915’te Artvin savunmasını pekiştirecektir.⁷³ Gittikçe artan Rus saldırıları karşısında Yusuf Rıza Bey Müfrezesi 22 Şubat 1915’de Borçka İçkale Deresi’ne çekildi. Bu çekilme sırasında Arhavi’de bulunan 8. Alay Kumandanı Ştange Bey, alayından bir birlikle Murgul bölgesine giderken, görevinden alınan Teşkilat-ı Mahsusa Kumandanı Yakup Cemil Bey de Erzurum’a gittiğinden, Ardauç-Acielma gönüllüleri ile Teşkilat-ı Mahsusa Birlikleri de Dr. Bahaeddin Şakir Bey’in emrinde kalmıştı.⁷⁴ Ştange Bey, Murgul-Borçka arasında Yusuf Rıza Bey kuvvetlerinin kumandasını da kendi üzerine alarak, Rıza Bey’i Çoruk yatağından Acara üzerine bir gösteriş taarruzuna memur edildi. Ayrıca İstanbul kuvvetlerinden bir müfreze de Arhavi üzerinden Murgul (Göktaş) kesimine geçip Ruslarla savaşa tutuşmuşlardır ve Ruslar Borçka-Murgul kesiminden atılarak Acar Suyu’nda ve Çoruh yatağının iki yanında 2 tabur ve 3 toplu kuvvetleriyle tutunmuşlardı.⁷⁵

Ruslar, Çoruh nehri ve Karadeniz arasındaki Pehlivan köyü kuzeyi Sultan Tepeleri hattını savunan Rıza Bey Müfrezesine karşı taarruzlarını şiddetlendirmekte ve Hopa civarındaki taarruzunu denizden ateşle desteklemektedir. Hopa’nın elde bulundurulması ikmal yönünden de önemlidir. Nitekim, Başkomutanlık Vekâleti Ştanke Bey’e “*Hopa tehditte görünüyor. Duruma göre hareket ediniz.*” diye uyarısında bulunmuştur. Trabzon Seyyar Jandarma Alay Komutanı Hopa’da olup Alayın Giresun Jandarma Taburu, Arhavi ve Hopa’da bir Rus çıkarmasına karşı görevlendirilmiştir. Hopa Hudut Taburunda durum şu şekilde idi:⁷⁶

⁷³Birinci Dünya Hârbi’nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3’ncü Ordu Harekâtı C. II, s. 609.

⁷⁴Bahçeci, *Artvin Tarihi Olguları*, s.55-57.

⁷⁵Özder, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*,s. 130-132.

⁷⁶Birinci Dünya Hârbi’nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3’ncü Ordu Harekâtı C. II, s. 606-607-608.

Tablo 2.2: 1915 yılı Hopa Hudut Taburu

	Subay	Er	Tüfek
Murgul Civarında Hopa Hudut Taburu	4	941	1043
2 Jandarma Bölüğü Hopa Civarında	9	1313	1151
Hopa Hudut Tb'dan 1Bölük	-----	-----	-----
	13	2254	2194

Kaynak: Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı C. II (1993:608)

Artvin Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Bahattin Bey Erzurum'a gittiğinden Artvin'in Ardanoç yönündeki emniyeti, Halil Bey emrindeki gönüllüler sağlayacaktı. 8 nci Piyade Alayı'na İstanbul'dan 1600 ikmal er tertip edildi. Toparlanan Halil Bey kuvveti Ardanoç batısında, Gümüşhane taraflarında düşmanın boş bıraktığı bazı yerleri tutmuştu. Hopa tarafında denizden de ateş desteği gören üstün Rus kuvvetlerinin taarruzu gelişti ve Hopa tehlikeli duruma girdi (24 Şubat 1915). Yeni savunma hattı Ceyha-Kayınbaba T., Tagisti Dağ, Balıklı Tepeleri-Murgul hattı oldu. Bahaeddin Şakir Bey gönüllüleri Halil Bey komutasında Gümüşhane, Erkim, Berta taraflarındadır. Karşısında Ardanoç civarında 2 top ve birkaç makineli tüfek ile desteklenen 1400 kişilik Rus birliği vardı. 8 nci Piyade Alayı, dağ bataryası, makineli tüfek bölüğü, istihkâm bölüğü ve süvari takımı muharebe ve büyük ağırlıkları ile 27 Şubat 1915'de Artvin'le hareketle 1-2 Mart 1915'te Kardelit'e vardı. Müfreze Komutanı Ştange Bey, bölgedeki duruma bir an evvel el koymak için 27 Şubat 1915'te Arhavi'ye hareket etmişti.⁷⁷

Binbaşı Halit Bey Komutasındaki, Artvin Müfrezesi 5 Şubat'tan itibaren yoğunlaşan Rus taarruzlarına karşı Artvin'i müdafaa ediyordu. Sahilden ilerleyen Ruslar 28

⁷⁷Birinci Dünya Hârbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'ncü Ordu Harekâtı C. II, s. 609-610.

Şubat'ta Hopa'ya girince Türk birlikleri Hopa'nın batısında Lorne'de bir müdafaa hattı oluşturmuştu.⁷⁸

Hopa'nın elden çıkması üzerine Ştange Bey'e bir kısım kuvvetini Artvin'in savunması için bırakarak Arhavi'ye gitmesi emredildi. Murgul'daki birliklere de Ştange Bey'in emrindeki 8. Alay bölgeden geçene kadar mevzilerini terk etmemeleri emredilmişti. Buradaki birlikler Borçka'dan ilerleyen Rus birlikleri karşısında daha fazla tutunamamış Bodocur'a (Arhavi'ye bağlı Dülgerli Köyü) geri çekilmişti.⁷⁹

Bu sırada Murgul'da, 3 bölüklü Hopa Hudut Taburu ve Jandarma bölüğü vardı. Ruslar bu bölgeye Batum-Borçka şoşasından faydalanarak 15'lik top getirmiştir. Murgul Bölgesine Rus baskısı artmıştır. 28 Şubat-1 Mart 1915'te Murgul suyu batısındaki Eregona'yı işgal etmiştir. Müfreze Komutanı Ştange Bey, Murgul'daki birliklere, 8'nci Alay Murgul'dan geçinceye kadar bölgeyi terk etmemelerini emretmiş olmasına karşın, Hopa Hudut Taburu Komutanı mevzilerini terk ederek geri çekilmiş olduğundan 8'nci Piyade, şans eseri Murgul Dağlarını işgal etmiş düşmana çatmadan Murgul Vadisini batıya geçirebilmiştir. Aksi halde 8. Piyade Alayı, Artvin'e dönerek Milo üzerinden Arhavi bölgesine gitmek zorunda kalacaktır.⁸⁰

Ştange Bey, 3. Ordu Komutanlığına yazdığı ve 3 Mart tarihli raporda Rusları ancak Arhavi Deresi boyunda oluşturulacak yeni savunma hattı ile durdurabileceğini ve eğer bir tümen takviye gönderilirse Rusları taarruzla geri atmanın mümkün olacağını bildirmektedir. 7 Mart'ta Pazar Jandarma Bölüğü ve Pazar gönüllüleri Murgul tarafında, Hopa Hudut Taburu Balıklı Tepeleri batısında, İstanbul'a yeni gelen gönüllü taburundan iki bölük, beş jandarma bölüğü ve gönüllüler ise kıyı bölgesinde mevzilenmişti. 8'nci Alayın iki taburu, iki top, dört makineli tüfek Kordelit'te (Arhavi'ye bağlı Konaklı Köyü), İstanbul'dan yeni gelen gönüllü taburundan iki bölük Bodocur'da (Soğucak-Dülgerli Köyleri) ihtiyatta beklemiştir.⁸¹

Murgul savaşlarından sonra, Murgul-Hatıla (Taşlıca) arasındaki dağlarda kısa süreli çatışmalar olmuş; Fakat bütün gayretler yanında düşmanın kuvvetteki üstünlüğü

⁷⁸Bilgin, *Madurdağı Savaşı*, s. 21.

⁷⁹Albayrak, *I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi*, s. 30-31.

⁸⁰*Birinci Dünya Hârbî'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'ncü Ordu Harekâtı C. II*, s. 610.

⁸¹Albayrak, *I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi*, s. 31-32.

gönüllülerin burada tutunmalarına imkan bırakmamış, birçok şehit verildikten sonra Artvin'e çekilmişlerdir. Murgul'dan sonraki Hatıla çarpışmaları bir nevi “*düşmanı oyalama ve çekilme savaşı*” idi. Ruslar 20 Mart 1915'te başlattıkları birkaç kat üstün kuvvetteki tarruzlarıyla Artvin'e yüklenmişlerdi. Bu hareketleriyle Rus müfrezeleri o zamanki Batum-Artvin-Ardanuç şosesi üzerindeki İrse (Erenler) köyüne girip evlerini ateşe verdikten sonra, Artvin'i gören Sinkot (Sünbüllü) köyü üstündeki dönemecine yerleştirdikleri toplarla Artvin'i dövmeye başladılar. Ştange Bey şehri boşaltıp Milo'ya çekildiğinden Ruslar 27 Mart 1915 günü Artvin'e giriyorlardı. Bu düşman müfrezesi Artvin'den de ilerleyerek o gün Türk toprakları içinde bulunan Milo (Sarıbudak) köyünün aşağı Cami mahallesine kadar olan kısmını da elde etmişti.⁸² Yusuf Rıza Bey'in 4000 kişilik Türk birliği ile 4 ay koruduğu bölge(Borçka-Artvin) yine bu birliklerin savaş savunması karşısında Rus kuvvetleri çok sayıda ve her bakımdan donanımlı oldukları halde 100 km'lik bir sahayı üç ayda alarak Artvin'e geçebilmişlerdir.⁸³

Ruslar Mart 1915 Hopa-Borçka-Ardanuç Bölgesine de kuvvet ve saldırıları da artmıştı. Berta Köprüsü'nde karargâh kuran Halit Bey Sakara gönüllülerinin Berta Deresi'nden gelerek kendi birliğiyle birleşmesini gerekli görmüştü. Sabit Bey Yusufeli gönüllüleriyle Berta tarafından Halit Bey emrine gitmiştir. Şavşatlı gönüllüler Milo/Sarıbudak bölgesini Rus askerleriyle savaşarak yara almadan geçmiş, Halit Bey kumandasındaki birliklere katılmışlardı. Şavşat'ta kalan gönüllüler de ormanlara çekilerek köyleri Rus saldırılarından korumuştur. Sakara Savaşlarında kahramanca savaşan, Çoruh Havzası'nı savunan Türk Silahlı Gönüllü ve Türk Silahlı Birliklerimizin geri çekilmesi üzerine Rus birlikleri Nisan 1915'de Sakara Dağı eteğindeki Karaköy'e gelmesininardından Karaköy Türk Halkı da çevre köylere göç etmişlerdi. Rus birlikleri bir ay Karaköy'de beklemiş, Şavşat'a inmemişlerdi. Fakat Şavşatlı gönüllülerin ormanlara çekildiğini öğrenen Batum Askeri Valisi silahlı bir birlikle Karaköy'den hareketle Mayıs 1915'de Şavşat merkezine karargah kurdukları gibi bölgeyi savunan kişiler, saygın kişiler tutuklanıp, halka topluca öldürme soykırımı hazırlıkları da yapılyordu.⁸⁴

⁸²Özder, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, s. 134-135-137.

⁸³Bahçeci, *Artvin Tarihi Olguları*, s.56.

⁸⁴Bahçeci, *Artvin Tarihi Olguları*, s. 57.

Ruslar Şavşat'ta katliam hazırlığı görüp, düşündüklerini yapamadılarsa da Kazaklar köylerin evlerini arayıp çocuklara eziyet yapmışlardır. Adil Özder, Şavşatlıların katliamdan kurtulmalarına üç kişinin yardım ettiğini ve onların sayesinde kana bulanmadıklarını söylemiştir. Bu üç kişi ise, Ahıskalı Atabek oğlu Server Bey, Acaralı Hamşizade Temür Bey ve Şavşat Mikeletli Hacı Şakir Efendi'dir.⁸⁵

Rusların Doğu Karadeniz kıyılarında ileri harekâta başlamasıyla Trabzon kıyı şehir ve kasabalar ile Trabzon'un düşman eline düşebileceği düşüncesiyle Trabzon ve ona bağlı yerlerdeki erzak, zahire ve mühimmatın Gümüşhane'ye ve Erzincan'a kadar gönderilmesini emretti. Bu doğrultuda 1915 yılında 3. Ordu için Trabzon, Hamsiköy, Maçka ve Gümüşhane ambarlarından erzak sevkiyatına devam edildi. Seferberliğin ilanından 1915 Kasım ayı ortalarına kadar sadece Gümüşhane'den öşür olarak alınan yaklaşık 3000 ton zahire Bayburt'a gönderilmişti.⁸⁶

Rusların kıyı şeridinden ilerlemeleri bölgedeki halk arasında büyük çapta bir göçe neden olmuştur. Bu hal gönüllülerin dağılmasına neden olmaktadır. Trabzon ve Rize'de teşkil edilmekte olan seyyar jandarma taburlarının kuruluşlarının ve Amasya Jandarma taburunun bu bölgeye getirilmesinin çabuklaştırılmasını, 3. Ordu Komutanlığı, Trabzon Komutanlığı'na emretmiştir. Trabzon İhraç Komutanı, Neşet Paşa Ulukışla-Tarcan Menzil Hattı Komutanlığına atanmıştı. Lazistan ve Havalisi Komutanlığı'nın kuvvetleri sabit ve seyyar kuvvetlerinden oluşmaktadır. Takviye için Trabzon vilayetindeki 17-18 ve 45-50 yaş grupları silah altına alınacaktır. Başkomutanlık Vekâleti, Rusların Lazistan Bölgesinden Tortum bölgesine kuvvet kaydırmasını önlemek maksadı ile Lazistan Müfrezesi'nin taarruzunu istemektedir. Lazistan Müfreze Komutanlığı, 5 Mayıs 1915'te müfrezenin ihtiyaçları tamamlandığı takdirde, 20 günlük hazırlığı sonrası 8. Piyade Alayı ile Ziya Bey taburundan oluşan taarruz grubu ile Murgul vadisinden ilerleyerek, Rus mevziini, kilit noktası Tagisti dağına gerisinden taarruz ile ele geçirebileceğini, taarruz grubunun sağ yanının kuşatılması sağlanması ve düşmanın Batum'dan gelebilecek takviye kuvvetlerini önlemek için de Milo Müfrezesinin Artvin'i alarak Murgul, Borçka istikametlerinde taarruz etmesinin gerektiğini bildirmektedir. Ştange Bey'e göre Rus birlikleri tahkimli bir mevzidedir. Kıyıda taarruz, Rusların deniz kuvvetlerinin etkisi ile

⁸⁵ Özder, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, s. 127.

⁸⁶ Albayrak, *I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi*, s. 32.

ilerleyemez. 3. Ordu Komutanlığı'nın *“teçhizat noksanlığının taarruza mani olamayacağı”* uyarısı bir etki yapamadı. 5 Mayıs 1915'te Tortum mıntıkasında 10 ncu Kolordu mevziine Rus taarruzu başlamıştır. Bu sırada Lazistan Müfrezesi'nin mevcudu 156 subay, 8640 er, 8 makineli tüfek ve 6 toptur. Müfreze savunma mevziisinin sağ yanını korumak ve gerekli keşif faaliyetlerinde bulunmak üzere Teşkilât-ı Mahsusa'dan Bağımsız Tabur Çamlık yaylasına gönderildi. Fakat 1. ve 2. Tortum Muharebelerinde Lazistan Müfrezesi'nin hiçbir yardımı olmayacaktır.⁸⁷

2.3.3 Arhavi (Gümüşlü) Savaşları

1-2 Mart 1915'te Rus taarruzunun ardından Balıklı Tepelerini ele geçiren Ruslar buraları tahkim etmektedirler. Potocur'a gelmiş bulunan Hopa Hudut Taburu, Balıklı Tepelerini geri aldılar. Arhavi bölgesinde bir tümene yakın kuvvet toplamış olduğu halde geride ne nakliye kolları ne de ambarı vardı. Balıklı tepelerinde tehlike önlemediğinden 8. Piyade Alayı 4 Mart 1915'te tekrar Kardelit'e alındı. 7 Mart 1915'te Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Rıza Bey, Rusların, 19. Türkistan Alayı'nın üç taburu 1-2 Gorgovski Taburu ve sekiz dağ topu ile deniz erleri, birçok makinalı tüfek bulunduğu haberini vermişti. 7 Mart 1915'te Rus taarruz ederek Balıklı tepesini almışlarsa da karşı taarruzla tepe geri alınmıştır. Bu sırada 8. Piyade Alayı Uçırmak ve Plarket'e getirilmişti. 11 Mart 1915'te sabahın erken saatlerinde Ruslar, kara ve deniz topçusunun ateş desteğinde bütün cephede taarruz etti. Sol ve orta kesimdeki Rus taarruzları geri atıldı. Balıklı tepelerini işgal eden hudut taburu erlerinin çoğu bu bölgeden olduğundan, düşman taarruzu şiddetlenince ailelerini göç ettirmek için birliklerden firar ettiler. Balıklı tepelerini tekrar ele geçirmek için 8. Piyade Alayı taburları ile diğer birliklerin karşı taarruzları ve kar ve arazi saplığı ve 2 gün devam eden muharebenin yorgunluğu nedeni ile başarılı olamadı. 4 makineli tüfekle desteklenen 2 Rus Taburu Parh köyüne kadar ilerlemiştir. Rus taşıt gemileri Hopa'ya ikmal erleri çıkarmaktadır. Artık bu mevzide savunmanın olanaksız olduğunu gören

⁸⁷Birinci Dünya Hârbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'ncü Ordu Harekâtı C. II, s. 615-617-618.

müfreze komutanı Arhavi suyu batısı ve Potoçur Deresi hemen güney sırtlarına çekilmeye karar verdi (13 Mart 1915).⁸⁸

Ruslar 14 Mart 1915’de cepheden taarruz ve yandan hafif donanmalarının yardımı ile Arhavi’yi zapt ettiler ve 20 Mart Artvin’e taarruza başladılar. Birkaç gün süren şiddetli muharebelerden sonra Ruslar Ştange müfrezesini 26 Mart’ta Arhavi suyunun gerisine atarak orada durdurdular. Bundan sonra Lyakhov Artvin üzerine saldırısını artırdı. Burayı Halit ve Bahaeddin Şakir Beyler müdafaa ediyorlardı. 27 Mart’ta Artvin’de sukut etmekle Halit Beyin Milo müfrezesi Milo istikametine çekildi.⁸⁹

28 Mart 1915 tarihinde Arhavi’de bulunan Sahil Cephesi Komutanlığı’na Avni Paşa atandı. Yarbay Kara Vasıf Bey de Kurmay Başkanlığı’na getirildi. Bu tarihte Rusların komutanı Lyakhov idi. Ruslar Lyakhov’un emrine 11 piyade taburu, 8 muhafız taburu, 1 gönüllüler taburu 3 kale topçu taburu, 24 top ve 3 süvari bölüğü vermişti. Ayrıca Karadeniz’de, nakliye gemileri ile birlikte 1 zırhlı, 6 muhrip, 1 torpil savaş gemisi kara harekâtına destek veriyordu. Sahil Cephesi’nde Rus birliklerinin hareketinin zor ve bu kesimde savunmanın kolay olacağı düşüncesiyle Osmanlılar, sahilde fazla kuvvet bulundurmayı gereksiz görmüşlerdi. Lakin Rusların deniz hakimiyeti ve sahil kuvvetlerine denizden sürekli destek verebilmeleri Türk kuvvetlerini zorluyordu. Sarıkamış Muharebeleri ardından bütün Doğu cephesinde olduğu gibi sahil kesiminde de savaş yavaşlamış ve başka cephelere kaymıştı. 1915 yılının sonuna kadar 3. Ordu bölgesinde ciddi bir askeri harekât görülmedi. Sadece mevcut mevziler savunuldu.⁹⁰

Ruslar, 4 Nisan 1915’de Milo’yu zapt ile Halit Bey kumandasındaki Milo müfrezesini Geldağı-Cicim hattına sürdüler. 5 Nisan 1915’de 10. Kolordu solundaki Türk hudut taburların taarruza başladılar. Bunlar Rus arazisinde Tavskert cenubunda Anzova civarında bulunuyordu. Türk Hudut kıtaatı isyan eden Tavuskertlilerden kurtulanlar Vaşkân ve Havak tarafına çekildiler. 8 Nisan’da Ruslar İşhan’ı aldı. Çoruh Vadisini de Halit Bey’in Müfrezesi kapatıyordu. Ruslar bu suretle Çoruh ve Tavuskert mıntıkasından taarruz ile hareket eden Türkleri tamamen geri atmışlar ve

⁸⁸Birinci CihanHârbi’nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3’ncü Ordu Harekâtı C. II, s. 611-612-613.

⁸⁹Çakmak, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya’da ve İran’da (1935 de Akademide Verilen Konferanslar), s. 85.

⁹⁰Ak, Rize Tarihi, s. 188-189.

eski hudutlarına geldikten sonra tedricen tecavüze başlamışlardı. Lyakhov sahil ve Çoruh mıntıkasında muharebelerle gönüllü Türk müfrezelerini geri attı, 14 Nisan 1915’de Çoruh havzasının aşağı kısımlarını emniyete aldı. Bundan sonra Yavuz tamir olunarak faaliyete geçti ve Lyakhov’un sol kısmını ve güneyindeki 2. Türkistan Kolordusu da geri kalmış olduğundan Rus sahil müfrezesi ilerleyemedi. Nisan 1915 nihayetlerinde Rus cephesi Arhavi-Oltu-Horasan-Karaköse-Diyadin-Kotor-Dilman-Tebriz hattında bulunuyordu.⁹¹ 15 Nisan 1915’de Araklı batısında Rus torpidoları görüldü ve birkaç defa Araklı’ya top isabet etmiştir.⁹²

Nisan 1915’de Ruslar bütün Çoruh mıntıkasından Türk müfrezelerini çıkarmıştır. Bu surette bu vaziyet ikmal edilmiş ise de Türklerden arındırılmış bu mıntıkanın Ruslar açısından tahkimi gerekiyordu. Ancak Rus Sahil Müfrezesi Kumandanı’na Çoruh Mıntıkasının Türklerden arındırıldığı bildirildikten sonra 264. Alayın Fırkasına iadesi emredilmiş. Bu alayın emir mucibince iadesinden sonra sahil müfrezesi mevcut itibariyle daha ziyade zafiyete uğramıştır.⁹³ 264. Alaya mensup birlikler ve Plastonlular, Borçka ve Dzangul bakır madenleri bölgesini temizlemişlerdi. Artvin’in şiddetli bir muharebeden sonra alınmasının ardından düşman milis kolları, çok geçmeden civar bölgelerden atılmıştı.⁹⁴ Hopa-Arhavi arasındaki kısa mesafenin Ruslarca 20 günde alınabilmiş olması, oradaki savunma gücünün üstünlüğünü ve çarpışmaların akışını tespit bakımından önem taşımaktadır.⁹⁵ General Lyakhov 1915 Martında Türk kuvvetlerini Arhavi Deresi’nin batısına sürdükten sonra Arhavi Deresi boyunca savunmaya yönelik mevziler inşa ettirdi, aşağı Çoruh Vadisi, Borçka, Artvin ve Ardauç bölgelerindeki Müslüman halkın Ruslara karşı isyanını çok kanlı bir şekilde bastırdı.⁹⁶

30 Mayıs 1915 tarihinde Rusların Karadeniz’de küçük torpidolarıyla Türk sahillerine ilerleyip oralarda balık tutmakta olan çocukları esir ettiklerine dair Sefaret-i Osmaniye’de bulunan Sefaret-i Ecnebiye vasıtasıyla İtilaf Devletleri nezdinde protesto edildiği gibi İtalya Sefaretine’de bildirilmiştir. Sefaret cevabında Türk notası

⁹¹Çakmak, **Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya’da ve İran’da (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)**, s.86-87.

⁹²ATASE, BDH.602.91.001.001.

⁹³General Maslofski, **Umumi Harpte Kafkas Cephesi**, s. 188-189.

⁹⁴Allen, Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi**, s. 275.

⁹⁵Özder, **Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları**, s. 156.

⁹⁶Bilgin, **Madurdağı Savaşı**, s. 23.

Petrogat'taki İspanya Sefareti tarafından Rusya Hükümeti'ne bildirildiği ve alınacak cevabın bildirileceği ifade etti.⁹⁷

Arhavi Deresi Havzasında savaşlar ve Türk savunmaları aylarca sürdü. Rus birlikleri bu bölgede ancak bir yıl sonra ilerleyerek 14 Şubat 1916'da Fındıklı ve 5 Mart 1916 günü Pazar ilçesine geçebildi.⁹⁸ Bölgedeki Türk-Rus mücadeleleri şu şekilde gelişti:

Balıklı Tepesi Rusların eline geçince Türk birlikleri Arhavi deresi'ne çekildi. Ancak burada da tutunabilmek ve Rus birliklerinin ilerlemesini durdurmak için dağınık haldeki kuvvetleri bir araya getirip, savaş gücünü artırmak gerekli idi. Bu amaçla Ali Rıza Bey burada bütün birlikleri birleştirerek Teşkilât-ı Mahsusa Alayı'nı kurdu.⁹⁹

Ruslar Çanakkale Zaferi'nin ardından Türk takviyeleri gelmeden bir kış taarruzu yapmaya karar vermiş ve hazırlıklara başlamıştı. Bir kış taarruzu için hazırlıklarını tamamlayan Ruslar 10 Ocak 1916'da 3. Türk Ordusu'na karşı taarruza başladı ve Erzurum üzerinde taarruza başlamadan bir hafta önce sahil bölgesi'nde taarruza geçtiler. Rus taarruzunu, denizden Rostislav zırhlısı ile 7 muhrip, Türk mevzilerine bomba yağdırarak destekliyordu.¹⁰⁰

Türklerin 7 piyade taburu, 1 süvari takımı ve 6 topu bulunmaktaydı.¹⁰¹ Rus ordusu Erzurum'a taarruz ederken Ordu kumandanı General Yudenitş karşındaki kuvvetleri tespit maksadıyla sahil grubunu taarruza geçti. Sahil müfrezesi 11 piyade, bir gönüllü taburuyla, üç kale topçu taburu, 24 top, 3 süvari ve 4 istihkâm bölüğünden kurulu idi. Bunlardan kale topçusu, Müstahfaz taburlarından bir kısım ve süvariler Batum Müstahkem Mevki Garnizonunu teşkil etmekte, diğerleri Arhavi deresi doğusundaki mevzide idi. Sahil bölgesinde uzun zamandan beri iki taraf Arhavi deresi'nin doğu ve batısındaki mevzilerini tahkim ettiler. Yanları dağ ve denize dayalı olan mevziin müdafaa kabiliyeti ziyade idi. Ancak yol sahile yakın geçtiğinden sahile hakim olan tarafın donanma desteği mevziin müdafaasını güçleştirmekteydi ki, Ruslar bundan faydalanmışlardır. Rus sahil Müfrezesi Kumandanı, Türk mevziini harp gemilerinin yardımı ile sahilden tazyik etmeye bir kısım kuvvetle de dağlardan Türk mevziini

⁹⁷ ATASE, BDH.511.920.1997.034.

⁹⁸ Bahçeci, *Artvin Tarihi Olguları*, s. 56.

⁹⁹ Albayrak, *I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi*, s. 39.

¹⁰⁰ Bilgin, *Madurdağı Savaşı*, s. 24-25-26.

¹⁰¹ Ak, *Rize Tarihi*, s. 189.

kuşatmaya karar verdi. Bu maksatla bu muharebe gemisi, 4 muhrip ve 2 topçkerden mürekkep filo mevziin sağına getirildi.¹⁰²

Rus kuvvetleri 19. Türkistanskiler ve Plaston Taburları, Elysia kıyılarına doğru ilerlerken, Rus deniz filosu, Türk ve Laz piyadelerinin mevzilerine yan ateşi açtı. Ocak ayında kara kuvvetleri, Çoruh ve Rus sınırı arasındaki bölgeyi işgal ettiler. Sonra Makriali köyü ele geçirildi.¹⁰³

23 Ocak'da müfrezesi ile Lyakhov Arhavi deresi'nin sol sahilindeki Türk mevzilerine hareket etmiştir. Sahil Müfrezesinin sağ kısmına 19. Türkistan Avcı Alayı tarafından yapılan taarruzlara, topçu ateşi ile Batum Müfrezesi 1. Sınıf Kaptan Rimski Korsakof'un kumandasında katılmıştı. Kaptan 23 Ocak sabah 8.00'de Arhavi suyunun kıyısına geldi ve kumandası altında gemisi, top çekerleri, torpido muhripleri ile Türklerin hedefleri üzerine hemen ateş etmiştir. Denizden yapılan bu ateşin himayesinde Rus kıtaatı öğleden sonra Arhavi deresini süratle geçerek Türk mevzileri üzerine hücum ettiler. Akşama doğru Türk birlikleri Arhavi deresinin sol sahilindeki mevzilerden püskürtüldü ve Semle ve Viçe'ye doğru çekilmeye başladılar. 24-25 Ocak'ta Batum Müfrezesi bu günlerde sabahdan akşama kadar her gün ricat eden Türklerin üzerine gemilerden şiddetli top ateşi açmak suretiyle kendi kuvvetlerine yardım etmekteydi. 26 Ocak'ta Viçe suyunun sağ sahilinde bütün Rus sahil müfrezesi toplanmış, Türkler Viçe suyunun sol sahilindeki tepelerde kuvvetli mevziler işgal edildi. 1916 Şubatında Türklerin bu istikametteki kuvvetleri İstanbul'dan gelen takviye ile çoğaltıldı. Türklerin uzun süre Arhavi deresinin sol sahilindeki tepelerikuvvetle tahkim etmişler, birçok hendekler ve siperler ve çeşitli istinat noktaları vücuda getirmişlerdir.¹⁰⁴

Rus cephesinin en sağ ucundaki kuvvetleri kumanda etmekte olan General Lyakhov, 1 Şubat günü Karadeniz sahilindeki Türk kuvvetleri üzerine bir şaşırtma harekâtına başladı. 1877-78 tecrübesi, deniz kuvvetlerinin işbirliği ve desteği olmaksızın sahil harekâtından başarı sağlanamayacağını göstermiştir. Bu harpte Hopa'da görülen durum, General Lyakhov'da Lazistan sahilinin bir özelliği olarak, birbirini takiben uzayan sahil vadilerini müdafaa etmek üzere mevzilenmiş bulunan düşman üzerine

¹⁰² Belen, **Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri** C. III, s. 27.

¹⁰³ Allen, Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi**, s. 275.

¹⁰⁴ General Maslofski, **Umumi Harpte Kafkas Cephesi**, s. 385-386.

ateş etmenin daha müessir olacağı intibahını uyandırıyor. Bunun içindir ki, Lyakhov, Arhavi deresi'nin arkasındaki Türk mevzilerine yürümeden önce, kuvvetli bir deniz filosunun Batum'a gelmesini bekledi. Arhavi deresi'nin batısına üç buçuk mil kadar uzaklıkta olan, gayet güzel tahkim edilmiş ve makinalı tüfek ateşinin kolaylıkla yapılmasına müsait olan bu mevziler, sekiz topa sahip 7-8 Türk taburu tarafından tutuluyordu.¹⁰⁵

1 Şubat günü General Lyakhov taarruzuna devam ederek Türkleri Viçe suyu mevzilerinden geri atmaya karar verdi ve Batum Bahriye Müfrezesi'ne kıtaatın karada yapacağı hücumu denizden ateş ile desteklemesi emri vermişti. 2 Şubat sabahı Viçe suyu karşısında Ruslar Rimski Korsakof'un kumandasında olarak bütün gün Türk mevzilerini topa tutmuştu. Rus kıtaatı akşama kadar mevzilerinde kalmış. 3 Şubat bütün gün Rus Sahil Müfrezesi bütün cephede taarruza devam ederek Türklerin sağ tarafını kuşatmaya çalışmış ve ilerlemeye başlamıştı. Bu taarruz denizden ateş ile himaye edildi. 3 Şubat gecesi Türkler taarruza geçti ise de Rus kıtaatı tarafından püskürtüldü. Bunun üzerine Rus Müfrezesi şiddetli bir hücum başladı ve Viçe suyunun sol sahilindeki Türk mevzilerini işgal ettiler.¹⁰⁶ Türk tarafında, coğrafyanın sağladığı üstünlük, Rusların ağır toplardaki kayda değer gücü nedeniyle kısa sürede tersine döndü. 4 Şubat sabahı Rus donanmasına bağlı Rostislav gemisi, 6 mil uzaklıktan 254 mm'lik toplarla Türk bataryasına ateş açarak etkisiz hale getirdi. Türk mevzileri ve bataryalarının ateşten etkilenmemek üzere yer değiştirmesini fırsat bilen Rus kuvvetleri, öğlen civarında Arhavi'ye çıkarak nehrin batı kıyısında konuşlandı.¹⁰⁷

Arhavi Nehri'nin batısına üç buçuk mil kadar uzaklıkta olan gayet güzel tahkim edilmiş ve makinalı tüfek ateşinin kolaylıkla yapılmasına müsait olan mevziler, sekiz topa sahip yedi yahut sekiz Türk taburu tarafından tutuluyordu. 5 Şubat sabahı, Rus deniz filosu, Türk siperlerini döverek büyük tahribata sebep oldu; 19. Türkistanski'lerin büyük bir acele ile giriştikleri taarruz sebebiyle denizden yapılan bombardımana ara verildiği zaman, Türkler zaten bu mevzileri terk etme hazırlığı ile

¹⁰⁵ Allen, Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, s. 342-343.

¹⁰⁶ General Maslofski, **Umumi Harpte Kafkas Cephesi**, s. 386.

¹⁰⁷ Öksüz, Usta, "I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanması'nın Trabzon ve Çevresini Bombalaması", s. 30.

meşguldüler.¹⁰⁸Yine bugünlerde Trabzon yönüne göç etmekte olan Türk kafilesine ve denizden motorla kaçan aileler üzerine Ruslar denizden top ateşi açmakta devam etti. 6 Şubat'ta Rus taarruzları devam etti.¹⁰⁹

Karadeniz doğusunda Rus uçakları ilk defa Arhavi'nin zaptını takiben 19 Şubat 1916 tarihinde Türk sahil müfrezesi üzerinde uçmaya başladı ve Trabzon'un zaptı esnasında sahil müfrezesi üzerinde keşif ve bomba taarruzları şeklinde devam etti.¹¹⁰

Ruslar Avrupa cephesinde güç durumunda kalınca Kafkas Cephesi'nden bir kısım kuvvetlerini çekerek Avrupa Cephesi'ne sevk etti ve böylece cephede çatışmalar hızını kaybetti.¹¹¹

2.4. 1916 Yılı

2.4.1 Rize'nin İşgali

Azapköy Muharebesi'nden sonra 3. Türk Ordusu Deveboynu mevzilerine yanaştığında Ordu kumandanı Lyakhov Erzurum'a hücumla karar verdiğinden Türklere karşı taarruza geçilmesi ve Türklerin o havaliden Erzurum'a doğru kuvvet sevkine izin verilmemesi emredildi. Bu emir üzerine Sahil Kumandanı General Lyakhov ileri harekât için kıtaatını hazır ettikten sonra Ocak 1916'da Türklere karşı taarruza girişmişti. Bu esnada Rus sahil kuvveti mevcudu 11 Tabur Piyade, 3 Topçu Taburu, 8 Müstahfaz Taburu, 1 Gönüllü Taburu, 2 Adet Atlı Bölük, 1 Adet Atlı Gönüllü Bölüğü, 24 Top ve 4 Adet İstihkâm Bölüğü'nden oluşmuştu.¹¹² Türk birlikleri 2 Aralık 1915'te Abudere (Fındıklı Çağlayan Deresi) savaşında bozguna uğratarak geri çekilmeye devam ederek Fırtına Deresi'nde mevzileşebildiler. Bu cephede 18 gün boyunca savaş yapıldı. Savaşın 17. gününde Ruslar Mapavri'ye çıkarma yaptı ve büyük hücumlarla 20 Aralık 1915'te bu cepheyi dağıtmışlardı.¹¹³

¹⁰⁸ Allen, Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırsındaki Harplerin Tarihi**, s. 342-343.

¹⁰⁹ Özder, **Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları**, s. 158.

¹¹⁰ Çakmak, **Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da(1935 de Akademide Verilen Konferanslar)**, s. 333.

¹¹¹ Bilgin, **Madurdağı Savaşı**, s. 22.

¹¹² General Maslofski, **Umumi Harpte Kafkas Cephesi**, s. 383.

¹¹³ Albayrak, **I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi**, s. 42-43-44.

Türk mevzilerinin birçok noktasını denizden donanmanın desteğiyle ele geçiren Ruslar 6 Şubat'ta ricat eden Türkleri Büyükdere suyunun arkasına atmayı başardı. General Lyakhov Türk mevzilerinin zaptına karar verdi. Türklerin Pontos dağları eteklerinde bulunan sağ tarafını kuşatma ile beraber, Türk mevziinin sol tarafının gerilerine bir ihraç hareketi yapmaya başladılar.¹¹⁴

7 Şubat 1916 tarihinden itibaren Rus taarruzu donanmanın desteğiyle 19. Avcı Alayı sahil yakınından taarruz ediyordu. Muharebe 8 Şubat akşamına kadar devam etti. Rus birlikleri 13 Şubat'ta Viçe doğusuna ilerlediler. Türk birlikleri de suyun batı kısmını tuttular. Viçe Piskala deresi doğusuna gelen Rus birlikleri kuşatma kolunu beklediler.¹¹⁵ Denizden desteklenen Rus taarruzları, Türk kuvvetlerinin 13 Şubat 1916 tarihinde Fındıklı (Pışhala) Deresinin batısına çekilmeye mecbur ettiler. Birkaç gün direnmeden sonra buradan da ayrılan Türk kuvvetleri Fırtına Deresi'nin batısına doğru çekilmeye başladılar.¹¹⁶

Donanmanın bombardımanından daha az etkilenen güney kanatta ise mevzilerini muhafaza eden Türk kuvvetleri, sahil kısmındaki Rus ilerleyişi durumlarını tehlikeye düşürdüğünden aldıkları emre uyarak geri çekildiler. Türk kuvvetleri 15 Şubat'ta gün boyunca denizden donanmanın bombardımanla desteklediği Rus taarruzlarına karşı direnmesine rağmen 15/16 Şubat gecesi Türk kuvvetleri düzenlediği gece taarruzu sonuca ulaşamayınca Türk birlikleri geri çekilmeye başladı ve 19 Şubat'ta Büyükdere-Fırtına Deresi hattının batı yakasında yeni bir savunma hattı oluşturuldu.¹¹⁷

Rusların Lazistan sahillerinde oldukça hızlı ilerleyişleri üzerine, birkaç Türk taburu sahil yolu boyunca Trabzon'dan Rize'ye nakledildi. Viçe'den çekilen Türk birlikleri için, "Atina" adlı küçük balıkçı Büyükdere Irmağının arkasında gayet iyi bir savunma hattı bulunmuştu. Büyükdere Irmağının batıya bakan ve denize dik kayalıklarla inen bu mevzi topografik özelliği sebebiyle çok kuvvetliydi. Deniz kumandanıyla yaptığı görüşmede General Lyakhov, bütün bu hususları gözden geçirdi ve onların Türk mevziinin arkasına Atina yakınlarından piyade çıkarılması

¹¹⁴General Maslofski, **Umumi Harpte Kafkas Cephesi**, s.386-387.

¹¹⁵Belen, **Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri** C. III, s. 27.

¹¹⁶Ak, **Rize Tarihi**, s. 189.

¹¹⁷Bilgin, **Madurdağı Savaşı**, s. 26.

üzerinde yaptıkları teklifi kabul etti.¹¹⁸ Rus çıkartma hareketi, Batum'da iki piyade taburu, 7 Kazak bölüğü, bir top ve bir makineli tüfekten ibaret bir kuvvet, bir piyade ve bir süvari alayı hazırlanarak iki harp gemisi himayesinde iki nakliye gemisi ile muharebe sahasına getirildi.¹¹⁹

19 Şubat'ta Rus Sahil Müfrezesi Türklerin sağ tarafını çevirmeye teşebbüs ettiler. Aynı zamanda Büyükdere çevresinde Ruslar bütün gün Türk mevzilerini top ateşi ile dövmüşlerdir. 19 Şubat akşamı Batum'dan 1. Sınıf Kaptan Rimski Korsakof kumandasında 18 ve 65 numaralı nakliye gemileri ile Kornilof nakliye gemisi Jariski ve Strogı torpido muhriplerinin refakati ile hareket ettiler. Bu gemiler Atina'ya hareket ederek burada 20 Şubat sabahı saat 6.00'da süratle 18 numaralı nakliye Atina şehrinin doğusuna 65 numaralı nakliye şehrin batısına asker çıkardı. Kornilof vapuru yükünü ihraç etti. Türkler ateş açmışsalar da hiçbir şekilde tesir etmediği gibi çıkarma birlikleri hücum için arkadan ilerlemiş ve esir olarak 2 Piyade bölüğü getirmişlerdi. Türklerin gerisine çıkartılan Rus birlikleri Türklerin sol tarafını kuşatarak mevzilerini terk etmelerine sebep olmuş ve Rus birlikleri 20 Şubat sabahı Atina'ya girdi. 21 Şubat gecesi General Lyakhov yeniden Türklerin gerisine bir çıkarma yapmış, Rus askeri takibe devam ederek 22 Şubat'ta Askaros nehrine ulaştılar. 23 Şubat'ta 3. İhraç hareket yapıldı. Bir nakliye gemisinde bir tabur, Kobanets top çekerler ile 3 torpido muhripi tarafından himaye edilen Ruslar geri çekildi.¹²⁰ Rus 3. Koban Plâston Tugayı Çoruh boyunu işgal ederken İspir'in Çirkini Köyü önüne varmış olan son Milo muhacir kafilesinin yolu kesildi, bu kafile köylerine geri dönmek zorunda kaldılar. 23 Şubat'ta Rus müfrezesi İspir kasabasını işgal etti.¹²¹

3 Mart sabahı Pazar (Atina) kasabasının iki tarafına Rus askeri çıkarılarak Türk mevzinin başlıca ricat yolu kesildi. Türk sahil müfrezesi, arazinin durumu itibarıyla gemi topçu ateşlerinden çok zarar görüyordu. Buna çıkarma hareketlerinden sonra, Türk müfrezesinin durumu tehlikeye girdi. Sahil yolu tehlikeli olduğunda, Türk müfrezesi dağ yollarıyla zorlukla batıya doğru çekildi. Türklerin çekilmekte olduğunu gören Lyakhov gemilerden henüz çıkmamış olan kuvveti 5 Mart'ta

¹¹⁸ Allen, Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi**, s. 343.

¹¹⁹ Belen, **Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri** C. III, s. 28.

¹²⁰ General Maslofski, **Umumi Harpte Kafkas Cephesi**, s. 387-388.

¹²¹ Özder, **Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları**, s. 172.

Mapavri /Çayeli'ne çıkardı. Türk birlikleri çekilmeye devam ettiler. Rus birlikleri de 6 Mart akşamı Rize'nin doğusuna vardılar. 7 Mart'ta Rize doğusunda üçüncü bir çıkarma hareketi daha yapıldı. 8 Mart'ta Rize işgal edildi. Türk müfrezesi Of doğusunda Kalopotamas/İyidere batısındaki sırtları işgal etti. Harekâtın birinci safhası Rize'nin işgali ile sona ermişti.¹²²

Rize'nin coğrafi yapısından dolayı ne merkezden ne de iç bölgelerden yardım alamazken, Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey ile Trabzon Havalisi komutanı Avni Paşa arasında anlaşmazlık Rum, Ermeni ve Gürcülerin faaliyetleri de bölgedeki Türk birliklerinin gücünü olumsuz yönde etkilemekteydi.¹²³

Rize Ruslar tarafından işgalinin ardından düzenli ordu ve gönüllülerden oluşan Türk birlikleri, bir süre İyidere'de bekletildi. Vehip Paşa burada tutunmanın zor olacağına karar vererek birlikler Of'un Baltacı Deresi boyuna yerleştirdi. Burada Ruslarla amansız mücadele gerçekleşti.¹²⁴ Ruslar keşif kollarını Of kasabasının doğusundaki Kalopotamos nehrine doğru ileri sürdüler. Burada Türk Karadeniz Sahil Müfrezesinin ilerleyişi bir süre durduruldu. Rize'yi ele geçirerek Trabzon'dan sadece otuz mil uzaklıkta olmak Lyakhov için mühim neticelerin elde edileceği stratejik bir başarı sağlamış oluyordu. Lyakov Rize'ye geldiğinde, 19. Türkistanskilerin sekiz taburuna, iki plaston tabura, yeni oluşturulmuş 5. Hudut Alayına, bir istihkâm taburu ve 16 topa sahipti. 1877-78 Harbinde Batum'a donanma desteği temin edilmeden yapılan masraflı ve başarısız harekât ile mukayese edilirse, Lyakhov'un bu güç arazi şartlarının bulunduğu sahil boyunca yapmış olduğu harekâtla elde ettiği başarı büyüktü. Bununla Lyakhov mühim neticelerin elde edileceği stratejik bir başarı sağlanmış oluyordu.¹²⁵

Rize'nin düşmesi Ruslara büyük bir kazanç sağladı. Rus gemileri rahat bir çıkarma imkanı buldu. Nitekim, Trabzon'u işgal edebilmek için Avrupa Cephelerinden çekilen 35.000 kişilik bir Rus kuvveti, 7 Nisan'da Rize'ye çıkarıldı.¹²⁶ Ruslar işgal ettikleri topraklarda sürekli kalacakmış gibi hareket ederek yol yapımı çalışmalarına

¹²² Belen, **Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri** C. III, s. 27-28.

¹²³ Makbule Sarıkaya, **Milli Mücadele Döneminde Rize**, Ankara, 2004, s. 33-34.

¹²⁴ Çiğdem Usta, "Rize'nin Kahraman Çocukları", **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 3, Güz: 2004, s. 108.

¹²⁵ Allen, Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, s. 344.

¹²⁶ Ali Güler, **Sorun Olan Yunanlılar ve Rumlar**, Ankara, 2007, s. 97.

belli bir ağırlık verdiler. Sahil yolunun ve Kalkandere üzerinden İkizdere yolunun yapılması için halkı belli bir ücret karşılığında çalıştırdılar. Bu amaçla köprüler, yol genişletme çalışmaları yaptılar.¹²⁷

2.4.2 Kelali Tepeleri-Baltacı Deresi Savaşları ve Of'un İşgali

Rize'nin işgal edilmesinin ardından 3. Ordu emrine gönderilmiş olan ve yolda bulunan 10. Tümen'in en ilerisindeki iki taburunun Trabzon'a yollanması emredildiği gibi Ruslar, Rize'yi aldıktan sonra Trabzon'a doğru ilerlemeye başladılar. Bunun için bir müddet Rize'de geriden gelen birliklerini beklediler. Türk Müfrezesi Of doğusunda Kalopotamos (İyidere) batısındaki sırtlara yerleştiler. Ruslar 9 Mart 1916 tarihinde bir alay kadar piyade ile, Lazistan Müfrezesi'nden 230 kadar er ve iki makineli tüfek ile savunulan Kalopotamos Deresi batısına taarruz ederken, bir tabur kadar kuvveti, derenin batısına çıkardı. Lazistan Müfrezesi, Of doğusundaki Baltacı (Maki) Deresi'ne çekilmek zorunda kaldı. Rusların ilerlemesiyle birlikte çok az bir kuvvetle Of'u savunmaya çalışan Türk kuvvetlerine destek amaçlı olarak 3. Ordu Komutanlığı, 10. Piyade Tümeni'nden 28. Piyade Alayı'nı 1. ve 2. Taburları ile Lazistan Cephesi'ne göndermeye karar vererek, yürüyüşte bulunan alay, Suşehri'nden Gümüşhane'yedöğru çevrildi. Ağırlıklı olarak Trabzon şehrine takviye kuvvetler getirilmeye başlandı.¹²⁸ 10 Mart'ta Türk sahil müfrezesi mevcudu 4.000'den 700'e inmişti.¹²⁹

Rusların Rize'ye gelmeleri üzerine Trabzon Valisi ve Lazistan Havalisi Kumandanı Ahmet Avni Paşa Of'a geldi. Yavan (Sugeldi) köyünde halkın ileri gelenlerini topladı. Avni Bey ayrıca Lazistan Havalisi Kumandanı sıfatıyla Of-Pazarönü köyünde karargah kurmuştu. Burada Erkan-ı Harp ile görüşerek iki çeşit savunma planı hazırladı:

1. *Sağ kol, Maki Boğazı zayıf bir kuvvetle savunularak, Maki Boğazı'ndan Baltacı Deresi'nin Of'a dökülen kıyısına kadar 25 km'lik bir savaş hattı kuruldu. Buna göre stratejik değerler göz önüne alınarak savunulması*

¹²⁷ Ak, **Rize Tarihi**, s. 193.

¹²⁸ Albayrak, **I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi**, s. 47-49.

¹²⁹ Bilgin, **Madurdağı Savaşı**, s. 28.

kolay olmayan Ovacık, Keler, Bayırca, Sırağaç, Köyceğiz Hundez ve Kel Ali gibi köyler savaş yapılmadan düşmana teslim edilecekti.

2. *Savaş hattının sol tarafında Baltacı Deresi'nin denize döküldüğü yerden Yarica ve Pazarönü'ne kadar olan savaş hattı aynen korunacaktı. Fakat yine de merkez Yarica, Yarlı ve Pazarönü köyleri ile sağ kanat gerekirse savaşın alacağı şekle göre değişecekti. Böylelikle Türk kuvvetleri Baltacı Deresi'nin sol koluna doğru koyacaklardı. Çatalsöğüt, Pınarca, Yarica, Yarlı, Pazarönü, Çukurkent, Geçitli köyleri savaş yapılmadan düşmana bırakılacak, böylelikle savunulması daha kolay olan diğer bölgelere ağırlık verilecekti. Savaş sırasında da bu plan uygulanmıştır.*

Plana göre, Of'un hemen kuzeyinde, Baltacı Deresi ile Solaklı deresi arasında yüksek Cos Dağı Türk kuvvetlerinin merkezini teşkil edildi. Bu dağ ile Baltacı Deresi'nin denize dökülen yerin sol tarafı Ruslar'ın Of'u işgal etmesini engelleyecek. Ayrıca Kantar Geçidi Rusların güneye ilerlemesini önleyecekti.¹³⁰

2000-2500 kadar bir kuvvetle Avni Paşahalkın ileri gelenleri topladı, İsterler ve elbirliği ederlerse ilerlemekte olan düşman kuvvetlerine karşı konulabileceğini anlatmasının ardından bütün Oflular her türlü fedakarlığa hazır olduklarını bildirdiler. Avni Paşa da isteyen silahlı olarak gelip askeri birliklere katılacağını, isteyen cephane taşıma ve siper kazma işlerinde çalışabileceğini bildirdi. Oflular Avni Paşa'nın emrine girdiler. Bu sırada, geri çekilmeyi başaran Binbaşı Ziya Bey komutasındaki tabur Avni Bey birliklerine katıldı.¹³¹

Saldırıya başladıkları gün hiç bir karışıklık görmeden Of sınırına kadar rahatça ilerlemiş olan Rus kuvvetleri, hiç ummadıkları ve düşünmedikleri bir direniş ve savunma ile karşılaştılar. Hatta öndeki Rus birlikleri geri çekilmek zorunda kaldılar. İki koldan yapılan Rus saldırıları, Türklerin küçük birlikleri ve gönüllüleri tarafında püskürtüldü. Şubat sonunda Ruslar, İyidere'nin gerisine atıldı.¹³²

13 Mart günü üç Rus gemisi iki cebel topu bombardımanla Lazistan Müfrezesi sol tarafına çekildi. Rus birlikleri Baltacı Deresini geçti. Çoruh Havzası'nda hareket

¹³⁰ Albayrak, **I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi**, s. 55.

¹³¹ Goloğlu, **Trabzon Tarihi**, s. 225.

¹³² Goloğlu, **Trabzon Tarihi**, s.225-226.

eden üç Türk taburu Çalahor-Ahvanis hattına kadar ilerledi ve 16. Türkistan Alayı'nın Çoruh Havzası'nda olduğu anlaşıldı. 14 Mart gece bir bölük taarruzla Of'un civar tepeleri istirdat olundu ise de, merkez ve sağ tarafa takviye olduğundan müfreze çekildi. Ru birlikleri Masad cephesinde bir tabur ve iki bölük süvari ile Ağvıran'daki Palu Taburu'nun iki bölüğüne baskın yaparak işgal etti. Pertakapan'a girmek isteyen piyade ve süvariden oluşan Rus kuvvetleri ateş edilerek püskürtüldü.¹³³

Rusların bir kısım kuvveti ise bu sırada Mamahatun-Bayburt istikametinde taarruz ediyordu. Çoruh havzasında hareket eden II. Türkistan kolordusu 3. Plâston Livası ve 4. Türkistan Fırkasıyla İspir'den ilerliyordu. 13. Süvari alayı öncü olarak bir bölüğünü 14 Mart 1916'da Norgâh'a gönderdi. Çoruh müfrezesi 14/15 Mart gecesi yaptığı bir baskın ile düşman bölüğünü yenilgiye uğratmıştı. Ruslar bu darbe üzerine daha tedbirli hareket ederek öncüdeki süvari alayını üç taburla takviye ettiler ve üç gün sonra tekrar taarruza geçerek 18 Mart 1916'da Karakoç-Traht hattını zapt ile Mişkirek-Danzut'a ilerlediler. Çoruh-Lâzistan mıntıkası kumandanlığına gönderilen Fevzi Paşa 20 Mart 1916'da Bayburt'ta karargâh kurdu. Çoruh müfrezesi büyük kısmı Mişkirek-Pazahpur-Danzut hattında toplanarak direniş gösteriyordu. 20 Mart'ta top ve piyade atışı ile Danzut'taki Türk birliklerini sıkıştırdı. Bayburt'a gelen 30. Alayın 1. ve 2. Taburları ile 28. Alayın 3. Taburu ileriye gönderildi. Henüz takviye birlikleri cepheye yetişmeden 22 Mart'ta Ruslar Danzut'u aldılar. 22/23 Mart 1916'da Pazahpur doğusundaki Rus hücumu püskürtüldü. Fakat daha güneyden gelen bir kol 23 Mart'ta Koskur'u zapt ile Mişankas'a ilerlediler.¹³⁴

Stratejik önemi büyük olduğu için savaşlar özellikle Kelali tepelerinde geçiyordu Çünkü devrede olan Rus öncü birlikleriydi ve bunlar ağır silah taşıyamazdı. 1916 senesinin Mart ayı ortalarında Ruslar ikinci kez daha yeni keşif saldırısında Kelali Tepelerine gönderiliyorlardı. Trabzon hapisanesindeki mahkumlarrus birlikleriyle mücadele etmek için müfreze halinde savaşıma izni verildi. Savaşlar 21 Mart'a kadar İyidere ve Kelali, 21 Mart 22 Mart arası da sadece Kelali Tepelerinde oldu. Daha önceden İyidere'ye atılan Rus birlikleri 21 Mart'ta toplanıp tekrar taarruza geçtiğinde Kelali Tepelerine gelmişti. 23 Mart 1916'da "Mariya" adlı savaş gemisi ve üç

¹³³ **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri C. I**, Der: Nilüfer Hatemi, İstanbul, 2010, s. 377-378.

¹³⁴ Çakmak, **Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da**(1935 de Akademide Verilen Konferanslar), s. 186-187.

torpido ile üç zırhlı gemiden oluşan bu donanma kıyıdan itibaren Türk cephesi üzerine ateşe başladı. En çok kaybı veren ise, kıyıdaki müfreze katılan Giresun Seyyar Jandarma Taburu idi. 25 Mart 1916'da Of'taki kuvvetlerin genel karargahı Sugeldi Köyü'nden kaldırıp Sürmene'ye nakledildi. Trabzon valisi ve Lazistan Havalisi Kumandanı Avni Paşa görevi bıraktı. Onun yerine Trabzon Kurmay Heyeti'nden Hacı Hamdi Bey, seçilerek göreve getirildi.¹³⁵

Ruslar, önce Teğmen Ahmet Bey, ardından Beşinci Hüseyin Çavuş'un savunduğu Bayırca köyüne 25 Mart'ta 500 kişilik bir kuvvetle saldırarak Türk askerleri Bayırca sırtlarına çekilmesine sebep olarak ilerlemelerine devam ettiler. Stratejik önemi bakımından Of'taki en önemli savaşlar Kelali Tepelerinde olmuştur. Bu tepeye hakim olan gücün tüm Of'a hakim olduğu görülür.¹³⁶ Ruslar 26 Mart 1916 tarihinde saat 09.00'da deniz kuvvetlerinin ateş desteği ile Of'a girdiğinde, Baltacı Deresi batı sırtlarındaki Lazistan Müfrezesi savunma mevziini her iki taraftan kuşatıcı karşı taarruza geçti. Saat 15.00 sıralarında kıyıdan ilerleyen Rus birlikleri Of'a girerek Solaklı Deresine kadar ilerledi. Bu tarihten sonra Kelali Tepeleri ile savaşa ve bilgiye rastlanmadığından bu tepelerin Rusların eline geçmesini 26 Mart olarak kabul edilir.¹³⁷

27 Mart tarihinde Of-Baltacı Deresi Savaşları¹³⁸ Çanakkale'deki 28. Alay Of Cephesine gelmesiyle savaş şiddetlendi. Türk Kuvvetleri 3.000 kişi olup Komutan ise Alman Gonger'di. Aynı gün Kraliçe Maria zırhlısı Of kıyılarına demirledi. Aynı zamanda 30,52'luk top mermileriyle Baltacı Deresi'nin karşısından gelen makineli ve piyade atışları üzerine Türk askerleri hem Baltacı Deresi'nde doğudan gelen saldırılara hem de kıyıdan yapılan deniz çıkarmalarına aynı zamanda karşı koymak zorundaydı. Tabur Komutanı Binbaşı Rıza Bey bu sırada yaralanmış, görevini Of lu subay Ahmet Fevzi Bey'e (Güven)'e devretmiştir.¹³⁹

¹³⁵ Albayrak, I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi, s. 67-68-70.

¹³⁶ Albayrak, I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi, s.75-76-79.

¹³⁷ Albayrak, I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi, s. 67-68-70.

¹³⁸ “Bu savaşlar Eskipazar ve Sivrice köyü arasında yaklaşık 10. km.lik bir cephede olmuştur. Ruslara karşı mücadele veren 8. Piyade alayı ve bağımsız hareket eden Ziya bey taburu idi. Sonradan sayıları yetersiz kalınca yanlarına Sürmene'den gelen mahalli takviye kuvvetleri verilmiştir” Haşim Albayrak, I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi, s. 84-86.

¹³⁹ Albayrak, I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi, s. 84.

Türk birlikleri 27 Mart'ta Şeyhköy-Karakoç-Günüklü hattına kadar ilerledi. Ruslar Norgâh-Traht istikametine çekildiler. Fakat aynı günde Ruslar Masat cephesinde taarruza geçerek Kık'de Milo taburunun iki bölüğünü püskürttüyse de Rusların Aşağı Canviren'e taarruzları püskürtüldü. 28 Mart'ta Karakoç doğusu zapt ile Cendirek-Traht hattına ilerlenerek Masat cephesinde Ağviran'a ilerleyen Rus birlikleri püskürtüldü. Sahilde Rus birlikleri Of'dan Kaçalak Tepesine ilerlemekle Solaklı Deresi'ndeki Türk kuvvetleri Hamurgân Deresinin gerisine çekildi.¹⁴⁰ 28 Mart'ta Türk birlikleri, Rusların dağları geçerek güneyden kuzeye doğru ilerlemeleri nedeniyle Of'u terk etmişlerdir. Rus donanması Solaklı Deresi yakınlarında asker çıkarması yaparak güneyden gelmekte olan kuvvetlerle birleşti. Böylelikle Of ilçesi ve çevresi dört bir yandan sarılması üzerine asker sivil halk geri çekilme yarışına girişti. Of kazası ve çevresi 28 Mart'ta Rusların eline geçti. Çanakkale'den gelen 28. Piyade Alayı'nın bir taburu bütün asker ve silahlarıyla Rusların eline düştü.¹⁴¹

Rus Ordusu Of'u işgal ederken, Rus donanması da Karadeniz'de yakaladığı yelkenlileri batırarak Trabzon'un deniz yoluyla bağlantılarını kesiyordu. Ruslar, Karadeniz'i tamamen egemenlikleri altına alarak yaklaşık 1500 kadar yelkenliyi tahrip ettiler. Midilli savaş gemisi, bir çaba ile Rus donanmasının saldırılarına engel olmaya çalışıyordu.¹⁴² Sahilde Rusların Hamurkân'a kadar ilerlemesi üzerine 29 Mart'ta Çoruh cephesindeki 28. Alayın 3., 4. Taburları Lâzistan cephesinin sahil müfrezesine takviye gönderildi. Soğanlı Türk milisleri takviye edildi ve Limon Suyu Hanları'na bir jandarma müfrezesi konuldu. Bu suretle Çoruh cephesi Rus birlikleri tarafından ele geçirilememiş ve Bayburt mıntıkasının ilerisindeki muharebe cephesi Kütür Köprüsü ilerisindeki Rus mevzilerinden 40 kilometre ve solda Hamurgân hattındaki Liyahof müfrezesinden 60 kilometre ileride bir çıkıntı teşkil etti. 30 Mart'ta Kırık'a yapılan baskınla Ruslar Lâlek- Norkâh istikametine çekildi. Zakaroğlu Hanı'na Rusların yaptığı baskın püskürtüldü. Of önünde bir nakliye gemisi bir deniz altı gemisi tarafından torpillendi.¹⁴³

¹⁴⁰Çakmak, **Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)**, s.187-188.

¹⁴¹Albayrak, **I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi**, s. 86-87.

¹⁴²Goloğlu, **Trabzon Tarihi**, s. 226-227.

¹⁴³Çakmak, **Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da(1935 de Akademide Verilen Konferanslar)**, s. 187-188.

Ayrıca Sürmene'yi (Humurgan), Sürmene (Manahos) Deresi Vadisine inen bir kol Köprübaşı'nı işgal etmişti. Küçükdere istikametine çekilen Türk kuvvetleri artçı çetelerin korunması altında Karadere'ye doğru çekilmeye devam ederken Türk artçılar zaman zaman Ruslar'a ateş açıyor ve Karadere'nin batı tarafında savunma mevzileri hazırlayan kuvvetlere zaman kazandırıyor.¹⁴⁴

31 Mart'ta 28. Alayın iki taburu Karadere doğusundaki Zimlakova'ya hareket etmekle Lyakhov'un sol tarafı tehdit altına girdi. Rusların sahildeki harekâtı durakladı. Bayburt savunması Trabzon harekâtını da tetikliyordu. Bunun için Liyahof'un takviyesi ve Bayburt cephesinin tazyiki lazımdı.¹⁴⁵

Baltacı Deresi'ni geçip Sürmene istikametinde ilerleyen Ruslar, Solaklı Deresi'ne ulaşınca iki Plaston Taburu'nu Çaykara istikametine sevk etmişti. Bu kuvvet Çaykara'yı işgal etmiş ve Ataköy (Şinek) çıkmıştı. Buradan bir kol Karaçam istikametine ilerlerken diğer bir kol da Demirkapı'ya (Haldizen) ulaşmak için harekete geçmişti. Demirkapı'ya (Haldizen) ulaşip buradan Ballıköy'deki (Anzar) kuvvetleri ile irtibat temin etmeyi amaçlayan Ruslar, Soğanlı Geçidi'ne doğu yanından ulaşmaya çalışıyorlardı. Bayburt'taki Türk karargâhı, Soğanlı Geçidi'nin kontrol altına almak için bölgeye milislerden oluşan bir kuvvet göndermişti. Fakat Soğanlı'yı tutan Türk milisler Rus taarruzu karşısında tutunamamış ve Ruslar Soğanlı Geçidi'ne çıkmışlardı.¹⁴⁶

Rize'ye kadar ciddi bir direnişle karşılaşmayan Rus birlikleri, Of girişinde Baltacı Deresi ve Kelali Tepelerinde Avni Paşa'nın oluşturduğu ve mahalli halkın da katıldığı ciddi bir direnişle karşılaştı. O sırada deniz üstünlüğünü tamamen ele geçiren Rus kuvvetleri büyük kayıplar vererek 20 günde bu direnişi kırabildiler. Sürekli asker ve silâh takviyesi yaparak, kendisi için büyük öneme sahip Trabzon'u

¹⁴⁴Bilgin, **Madurdağı Savaşı**, s. 31-32.

¹⁴⁵Çakmak, **Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)**, s. 187-188.

¹⁴⁶Bilgin, **Madurdağı Savaşı**, s. 46-47.

bir an önce işgal etmek isteyen Ruslar, Türk birliklerinin olağanüstü savunmalarına rağmen yavaş da olsa ilerlemesine devam ediyordu.¹⁴⁷

Hopa'dan Harşit Deresi'ne kadar ilerleyen Ruslar, Of Muharebeleri'nde verdikleri zayıatı hiçbir yerde vermediler. Türkler de Rize'den yorgun gelen askerlere bakmış, Ruslara kuvvetli bir iman ve inançla karşı koymuşlardı. Solaklı ve Baltacı Dereleri ile Aşağı Hastikoz Köyü ile Ziheli Köyü arasında bulunan hendeklere varıncaya kadar birçok alan Of lu şehitlerin gömüldüğü mezarlarla dolmuştur.¹⁴⁸

Ruslar Of'u ele geçirdikten sonra Ermeni çeteleri Of'ta birçok kötülükler yapmış, birçok din adamlarını çeşitli işkence ve hakaretle şehit etmişler, taşınabilen mallar ile ele geçirdikleri hayvanları alıp Rusya'ya götürmüşlerdir. Rus işgali sırasında Of ve çevresinde bir miktar Rum vardı. Bunlardan bir kısmı eskiden beri burada yaşayan bu topraklarda Osmanlı vatandaşı olarak yüzyıllardır varlıklarını devam ettiren Of lu Rumlardı. Ancak çoğu Rus işgali ile ve Trabzon Metropolit Hirisantos'un daveti ve teşviki ile ve Yunanlıların desteğiyle buraya Rus topraklarından gelen Rumlardı. Rusya'dan gelen Rumlar, muhacirliğe çıkmış olan Türklerin boş kalmış evlerine yerleştiler. Ancak sayıca az olduklarından muhacir çıkanların çoğunun evleri boş kalmıştı. Bu evlerdeki eşyalar genelde yağmalanmıştı; ancak bu ev etrafında Türklerden muhacir çıkmayan varsa o evlere fazla bir şey yapamıyorlardı. Çünkü Rus Rus devlet politikalarında yağma yoktu. Sadece Türk düşmanı Rus komutanlardan cesaret alan bazı Rum, Ermeni ve Ruslar bu tür yağma yapıyorlar ve komutanları ses çıkarmıyorlardı. Bazen bu yağmalardan sıkıntıya düşenler, merkedeki Rus yetkililere şikayet ettiklerinden hakları geri veriliyordu.¹⁴⁹

2.4.3 Çoruh Havzasındaki Hareketler

Bayburt istikametinde taarruz eden Rus Türkistan Kolordusu karşısında Kop-Bahtlı Dağı-Karadere Tepesi- Tırhat hattında Çoruh müfrezesivardı. 5 nci Kolordunun 3 ncü Ordu emrine nakline başlandıktan sonra, 4 Mart'ta İstanbul'dan hareket eden

¹⁴⁷ Hacıfettahoğlu, "Birinci Dünya Harbi Döneminin Az Tanınan Siması: Trabzon Valisi Şehit Cemal Azmi Bey", <http://ismailhacifettahoglu.blogspot.com/2009/11/birinci-dunya-harbi-doneminin-az.html>.

¹⁴⁸ Güler, *Sorun Olan Yunanlılar ve Rumlar*, s. 106.

¹⁴⁹ Albayrak, *I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi*, s. 114-119.

Kolordu Kumandanı Fevzi Paşa Vehip Paşa tarafından Rus birlikleri Çoruh ve Sahil bölgesine taarruz ettiğinden Çoruh ve Lazistan Cephesi Kumandanlığı'na tayin etti. Bayburt'a yaklaşmakta olan 10. Tümen cephe emrine verildi. Çoruh Cephesi'ndeki Rus taarruzları iki aydan fazla devam etmiştir ki, bunu üç safhaya ayırmıştır. Mart'ta Rus birliklerinin ağırlık merkezi Çoruh Nehri'nin iki tarafında bulunuyordu. Nisan'da Ruslar Kaledere Cephesi'ni almaya çalıştılar ve Mayıs'ta Kop Dağı civarında muharebeler oldu. Bu hareketler Çoruh-Kaledere-Kop muharebeleri olarak adlandırılmıştır.¹⁵⁰ Çoruh Müfrezesi Teşkilât-ı Mahsusa'nın 1., 2. Alayları ile Kaleboğazı, Milo, İşhan, Petkir, Sarıgöl hudut taburları ve Gümüşhane depo taburlarından oluşmaktaydı. 2. Alay Çoruh cephesinde 1. Alay Masat cephesinde bulunuyordu. Hudut taburları bunları takviye ediyordu.¹⁵¹

2.4.3.1 Çoruh Muharebesi

Artvin'i Ruslar'a bırakan Türk Birlikleri kumandanı Alman Ştange Bey hastalanıp görevinden ayrılmış, Türk Milis Birlikler Kumandanı Bahaeddin Şakir Bey de Erzurum'a gitmişti. Cılcım-Keldağ-Damladöküm çizgisinde yerleşen resmi ve gönüllü Türk birlikleri Binbaşı Halit Bey kumandası altında Çoruh Silahlı Birlikleri adını almıştı. Binbaşı Halit Bey'in Silahlı Birlikleri bu kesimi Ruslara karşı savunmuşlardır.¹⁵²

Ruslar Of-Bayburt-Mamahatun hattındayapacakları taarruza hazırlık için düzgün bir cephe oluşturmak istiyorlardı. Mart ortalarına Ruslar Çoruh Cephesi'ne taarruz ettiler. Ruslar Trabzon'u almak ve orada üs kurarak 3. Ordunun yanını vurmak istiyorlardı. Mart ortalarında Yudenic ile Amiral Eberhard Batum'da buluşarak Novorosisk'de bulunan Plâstonların naklini görüştüler. Yudenic sahilden Trabzon üzerine yapacağı harekât için donanmanın yardımını istiyordu. Amiral Eberhard

¹⁵⁰ Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri* C. III, s. 34- 35.

¹⁵¹ Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)*, s. 185.

¹⁵² Bahçeci, *Artvin Tarihi Olguları*, s. 56.

cevaben “*Vazifem Odesa’dan İstanbul boğazına yapılacak ihraç hareketini hazırlamaktır. Sahil müfrezesine ancak kısa müddet yardım edebilirim*” dedi.¹⁵³

5. Kolordunun 3. Ordu emrine nakli başladıktan sonra, 4 Mart’ta İstanbul’dan hareket eden Kolordu Kumandanı Fevzi Paşa 16 Mart’ta cepheye geldi. Bu sırada Rus birlikleri Çoruh ve Sahil Bölgesinde taarruz etmekteydi. Ordu Kumandanı Vehip Paşa, Fevzi Paşa’yı Çoruh ve Lazistan Cephesi Kumandanlığına tayin etti. Fevzi Paşa Bayburt’a doğru ilerlerken Bayburt’a yaklaşmakta olan 10. Tümen cephe emrine verildi.¹⁵⁴

Erzurum Ovası’nın işgali, Türkler Bayburt’u ellerinde bulundurdıkları müddetçe tamamlanmış sayılmazdı. Burada Przevalski’ye bağlı Türkistan birlikleri, 10. Kolordu birliklerinin ve Türk Hudut Taburlarının indirenışıyle karşılaştılar. Bayburt, Çoruh ırmağının keskin dönemeci üzerinde bulunduğu için, Przevalski kasabaya üç ayrı istikametten taarruz etmeyi düşündü. Arkadan 13. Türkistanski ve Sibirya Kazaklarının takip ettiği dört plastun taburu, Orta Çoruh vadisine gönderildi. Bu bölgede Türk kıtaları beş veya altı Hudut taburuyla bir kısım Laz çetecilerden ibaretti. Fakat bölgeyi çok iyi tanıdıkları için bunlar Rus birliklerine karşı koymuş zaman zaman tehlikeli olmuşlardır. İspir’e doğru ilerleme şartları, Przevalski birliklerinin güneydeki yüksek arazi kesimlerinde karşılaştıkları şartlara nispetle daha iyiydi. Orta Çoruh üzerindeki müfrezelerin batıya doğru kaydetmiş oldukları ağır ilerlemeler devam ettiği halde, devam eden çalışma ve mücadeleler sebebiyle Ruslar ancak Yamanlı-dağ’ın (Ahpunuz-Hozakpur mıntıkası) eteğindeki Danzut bölgesine ulaşabildiler. Büyük güçlüklerden sonra 15. ve 16. Türkistanskiler Dumlu-dağ üzerinden Çoruh’un boğaza nüfuz ettiler. Aynı anda güneyden, Przevalski’ye bağlı üçüncü kol birlikleri 17. ve 18. Türkistanskiler yukarı Çoruh, Kurt ve Masat’ın sol kıyısı boyunca zorlukla ilerlediler. Mart’ın ilk haftasında, Türkistan Piyade birlikleriyle 30. ve 31. Türk Tümenlerine mensup birlikler arasındaki dağ harpleri bir haftadan fazla sürdü.¹⁵⁵

Rus Kafkas Ordusu Komutanlığı cepheyi düzelterek harekât için uygun çıkış mevzilerini ele geçirme kararını Çoruh Cephesi’nde uygulamak üzere 2. Türkistan

¹⁵³ Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya’da ve İran’da (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)*, s.160-161-162.

¹⁵⁴ Belen, *Birinci Cihan Harbi’nde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri C. III*, s. 34.

¹⁵⁵ Allen, Muratoff, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi*, s. 338-339.

Kolordusu'nun İspir civarındaki 16. Türkistan Avcı Alayı ile 3. Plâston Tugayı 18 Mart'ta taarruza geçtiğinden Türk birlikleri Çoruh'un güneyinden geri çekilmek zorunda kaldı. 19 Mart sabahı Ruslar, Bayburt şehrinin 25 km. kadar yakınlarına gelmişti.¹⁵⁶

Rusların Bayburt üzerine ilerlemesi Trabzon yolunun kesilmesi, Erzincan doğusunda, Cibice mevziindeki 3. Ordu asıl kuvvetlerinin gerisine düşmesi bakımından tehlikeli idi. Bu bakımdan 10. Piyade Tümeni'nden bir piyade alayının, Çoruh Müfrezesi'nin manevra kuvvetini oluşturmak üzere, iki gün içinde Bayburt'a yerleştirilmesini ve 10. Tümen Kumandanı Albay Selahattin Bey'in Çoruh Müfrezesi birlikleri ile 10. Tümen'den gönderilen birliklere komuta etmek üzere Bayburt'a gitmesi 3. Ordu Kumandanlığı tarafından emredildi. Bu emir doğrultusunda 30. Piyade Alayı'nın 3. Taburu ve 4. Taburu Bayburt'a diğer taburlardan sonra gelerek 23 Mart 1916 tarihi itibarıyla Bayburt'ta hazır durumda bekletilemeye başlanmıştı.¹⁵⁷

25 Mart'a kadar, Przevalski'nin kıtaları yukarı Çoruh üzerindeki Vartanik, Söğütlü ve Sağırdan Bayburt'un güney-doğusuna yirmi mil uzunluktaki mevkiileri ele geçirdiler ve Przevalski'nin sol kanadıyla, 39. Piyade Tümeni Dencik'de irtibat temin ettiler.¹⁵⁸ Çoruh Cephesi'nde Rus ilerleyişi devam ederek Türk kuvvetleri arasında irtibat kesilmeye başlamış. Bu durumda Masat ve Kop Cephelerindeki Türk birlikleri tehlikeye düşmeye başladı. Rusların bu faaliyetlerine karşılık Türk kuvvetleri de az bir kuvvetle Rus ilerlemesini 25 Mart 1916 tarihinde süngü hücumu ile durdurabilmişti.¹⁵⁹

26 Mart'ta başlayan Türk taarruzu süratle gelişerek 27 Martta Şeyh Köy- Karakoç-Sünüklü hattına varıldı. 28 Mart'ta Tırhat alınarak Türk birlikleri eski mevzilerini işgal ettiler. Hatta 30 Mart'ta Karakoç güneyinde yapılan taarruzla Rus birlikleri Leylek istikametinde atıldı. Rus birlikleri Çoruh'un iki tarafından çekilirken Masat Deresi güneyinden ilerleyen iki Rus alayının tesiri başladı. Geniş bir cephe üzerinde birer taburluk gruplar halinde bulunan Rus kuvvetlerinin 27 Mart'ta Ağveren, Canören ve Pırnakapan istikametindeki taarruzları püskürtüldü. Yalnız Geyik'teki ileri Türk birliği geri çekildi. 2. Türkistan Kolordusu, Masat Deresi kuzeyinden

¹⁵⁶ Albayrak, **I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi**, s. 94.

¹⁵⁷ Albayrak, **I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi**, s. 94-95.

¹⁵⁸ Allen, Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi**, s. 339.

¹⁵⁹ Albayrak, **I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi**, s. 95.

Norgah-Kırık hattına çekilmişti. Güneydeki birlikler Geyik-Canören-Pırnakapan doğusu hattında kaldılar.¹⁶⁰

İki gün muharebe devam etti. 19. Türkistan alayı Sosi dağına taarruzda birçok kayba uğramasına rağmen 28 Mart 1916 Lyakhov Baltacı Deresi'nden Türklere geri püskürterek 2 Nisan 1916'da Karadere sahiline dayandı. Burası gayet sarp olduğundan Lyakhov Novorisisk'deki 1., 2. Plâston Livalarının gelmesini beklemeye mecbur oldu. Bu harekât ile beraber Bayburt üzerine taarruz edildi. Bu taarruz Kaledere Tepesi'nde iki hafta süren uzun çarpışma şeklini aldı. 4 Nisan 1916'da iki Plâston livasının 12 tabur katılmaya başladı. 5 Nisan akşamı kafil hareket etti. Amiral Eberhard İmparatoriçe Maria, İmparatoriçe Katerina drenotları ile diğer zırhlılarla Sivastopol'dan hareketle 6 Nisan'da nakliye kfilesine katıldı. 7 Nisan 1916'da nakliye kfilesi Rize'ye geldi. İki uçak Rize'de keşif yapıyor ve muhripler denizaltı gemisine karşı tertibat almış bulunuyorlardı. Bu sırada Türkler kuvvetlerini toplayıp 28. Alay taarruzla Rusları sıkıştırmaya başladılar. Lyakhov askerin Sürmene'ye çıkarılmasını istedi. Eberhard kabul etmeyerek askerleri Rize'ye çıkarıp Sivastopol'a döndü. Bunun üzerine Yudeniç Rize'ye gelerek 2. Plâston livasını tekrar gemilere bindirerek 7-8 Nisan 1916 gecesi Sürmene'ye getirdi ve 8 Nisan'da Hamurkân'a çıkardı. Bu sırada Eberhard'da Sürmene'ye 4 Muhrip göndermişti. Bu suretle Lyakhov kuvvetleri 34 tabur, 3 süvari bölüğü, 48 top'a ulaşmıştı.¹⁶¹

Bu hattaki Türk birlikleri artçı kuvvetlerin korumasında Karadere'nin batı yakasına çekilirken Karadere'nin üzerindeki üç adet köprü keşif taarruzları için bırakılmış ve diğerleri imha edilmişti. 9 Nisan'da Tosunlu'dan Karadere'ye doğru ilerleyen Ruslar taarruzla geri atılmıştı. 11 Nisan'da Rize'den yaya olarak gelen 1. Plaston Tugayı Karadere önlerine gelerek 19. Türkistan Alayı'nın tuttuğu bölgede mevziye girmişti. Karadere'nin batısındaki Türk sahil müfrezesi ise ikişer taburluk Trabzon ve Giresun Jandarma Alayları, Teşkilat-ı Mahsusa Alayı, Hopa hudut Taburu, 1. Jandarma Taburu, 8. Alay'ın 3. Taburu ile 28. Alay'dan oluşmaktaydı. Yolüstü (Büyükhara) köyündeki Sahil Cephesi Karargâhı'na gelen Fevzi Paşa 12 Nisan'da Karadere boyunca savunma mevzilerini ziyaret etmişti. Fevzi Paşa Ahu Dağı'nın

¹⁶⁰ Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri* C. III, s. 35.

¹⁶¹ Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)*, s.162-163.

zirvesine çıkmış buradaki mevzileri denetliyerek Türk savunmasının kilit noktası olan tepenin tahkim edilmesini istemişti.¹⁶²

14 Nisan 1916'da Lyakhov taarruza başladı. 2. Plâston livası ile 19. Türkistan Alayı Türklerin merkezinde en mühim nokta olan Ahu dağına zapt ettiler. Akşama doğru Ruslar bütün cephede taarruza kıyamla Karadere'yi geçtiler ve Yanbolu'ya kadar ilerlediler. 15 Nisan'da muharebe devam ile Yanbolu dere'yi de geçip 16 Nisan'da zırhlıların yardımı ile Yomrada'yı ele geçirdiler. Akşam Rus zırhlılarının mermileri bitmiş olduğundan Sivastopol'a döndüler. 17 Nisan'da Lyakhov birliğin düzeniyle meşgul oldu.¹⁶³

2.4.3.2. Kaledere-Kopdağı Muharebeleri

31 Mart'ta 2 nci Türkistan Kolordusu bütün Çoruh Cephesi'nde taarruza başladı. Bu taarruzda merkez Kaledere Tepesi ile bu tepenin güney ve kuzeyinde bulunmakta idi. 3. Plaston Tugayı Çoruh Nehri'nin kuzeyinden ve 16. Alay da nehrin güneyinden taarruz etti. 15 nci Alay Kaledere ve kuzeyine taarruz ediyordu. 13 ncü Alay da Ziyarettepe-Masat hattına ilerliyordu. Bu suretle Kaledere bölgesindeki 8 kilometrelik sahaya 10 tabur verilmişti. Bu bölgede üç taburu bulunuyordu. Rus taarruzu Kaledere Tepesi'nin kuzeyinde ve Çoruh Nehri boyunca başarılı olarak Türk taburları 3 Nisan'da Kaledere-Hozahpur-Danzut hattına çekildiler.¹⁶⁴

4 Nisan'da üç Rus torpidosu Karadere hattını bombardıman ederek takviyeye mani olmak istediler. 5 Nisan'da bir Rus torpidosu Karadere cephesinin solunu bombardıman etti. 6 Nisan'da Türk sahil müfrezesi kısa darbelerle Lyakhov müfrezesini sıkıştırdığından Novorosiskiden gelmekte olan Plâstonların cepheye yetiştirilmesi Lyakhov tarafından istenildi ve bir Rus muhribi devamlı suratte Türk sol kısmını bombardıman etti. 7 Nisan'da Ruslar bütün cepheden taarruza geçtiler. 15. ve 13. Türkistan Alayları Kaledere Tepesi'ne üç defa saldırdılar. Kuzeyde Cilasor ve Danzut'ta sürekli muharebeler oldu ve Ruslar tevkif edildi. Güneyde Ağvıran'a baskın yapan taarruzla püskürtüldü. 8 Nisan'da Kaledere'ye yapılan

¹⁶² Bilgin, **Madurdağı Savaşı**, s. 35-36-37.

¹⁶³ Çakmak, **Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)**, s.163-164.

¹⁶⁴ Belen, **Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri C. III**, s. 36.

taarruz püskürtüldü. Koskurgüneyine 16. Türkistan Alayının yaptığı taarruz üzerine Çoruh müfrezesi kuvveti Mişankas'a çekildi. Bu suretle Kaledere Tepesi'nin kuzeyi Rus birlikleri tarafından çevrilmişti. 60. Alay'ın Bayburt'a gelmiş olan ikinci, üçüncü taburları ile birinci Çoruh Alayı'nın ikinci taburu takviye için Kaledere Tepesi'ne sevk olundu. Rus birliklerinin bütün taarruzları püskürtüldü. 18. Türkistan Alayının bir taburu Ağviran'ı aldı ve oradaki 2. Çoruh alayı müfrezesi batısındaki tepelere çekildi. 9 Nisan'da Kaledere Tepesi batısına sokulan Rus birlikleri püskürtülerek sıkışık vaziyet biraz düzeltildi. Zakaroğlu Hanlarına taarruz püskürtülerek Lyakhov'un solunda Pifra'dan Karadere'ye ilerleyen Ruslar geri çekildiler. 11 Nisan'da ve son hücum 12 Nisan'da 4. Türkistan fırkası Kaledere Tepesi'ne yapıldı. Yine püskürtüldü.¹⁶⁵

13. ve 15. Türkistan Alayları Kaledere Tepesi'ne üç defa saldırdılar. Tepeyi işgal eden 30. Alay'ın bir taburu ile hudut taburundan ibaret olan Türk kuvvetleri dayanmakta idi. Danzut'da şiddetli muharebeler oldu. Rus taarruzları 13 Nisan gününe kadar devam ettiği halde, bunlardan hiç birinde başarı sağlayamamıştır.¹⁶⁶

2. Türkistan Kolordusu'nun, Mart ve Nisan aylarında, Çoruh cephesinde yaptığı taarruz esaslı başarı sağlayamadı. Ruslar, Kopdağı bölgesinde de şanslarını denediler. Mast Deresi ile Karasu (Fırat) arasında 2.600 Râkımlı Tepe Kopdağı-Bahtlıdağı hattının Kopdağı ve kuzeyindeki kısmı iki hudut taburu ile takviyeli 1 nci Teşkilât Alayı, bunun güneyindeki kısmı da 30. Tümen tarafından tutulmuştu. 25 kilometrelik sahada 4-5 bin kişilik bir kuvvet vardı. Ruslar, bu cepheye 5. Türkistan Kolordusunun 17. ve 18. Alayları ile 39. Tümeni ve Plaston Tugayı olmak üzere 27 taburluk bir kuvvet tahsis ettiler.¹⁶⁷

3. Ordu Komutanı Vehip Paşa Kop Geçidi'nin, Rusların eline geçmesi üzerine, Kop Dağı'nın tamamen kaybedilmesi halinde Kenantepe ve Bahlıdağ hattının elde bulundurulması için 33. Tümeni Kenantepe'ye sürdü. Vehip Paşa'nın amacı, Trabzon'da durumun oldukça kritik bir seviyeye gelmesi üzerine en azından 3. Mıntikanın sağ kanadını koruma güdüsüydü. Kop dağında başarı kazanan Ruslar

¹⁶⁵ Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)*, s. 189-190-191.

¹⁶⁶ Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri C. III*, s. 36.

¹⁶⁷ Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri C. III*, s. 37.

bölgedeki müfrezelere karşı bir takip hareketine girişmeyerek Kenantepe üzerine taarruzlarını yönelttiler ve tepenin kuzey ve kuzeydoğusunu ele geçirdiler.¹⁶⁸

2.4.4 Trabzon'un İşgali

Trabzon ve çevresi, tarih boyunca Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve ticari yönden en önemli merkezlerinden biri olduğu gibi Birinci Dünya Savaşı öncesinde de gerek tarihi İpek Yolu üzerindeki konumu ve ticaret hayatı, gerekse zengin yerüstü ve yer altı kaynaklarıyla en fazla ekonomik canlılık gösteren bölgelerdendir. Ancak Birinci Dünya Savaşı öncesinde Trabzon ve çevresini önemli kılan asıl faktör, askeri ve stratejik açıdan çok önemli bir konuma sahip olmasıydı. Zira, Anadolu'nun içlerini İstanbul'a bağlayan demiryolları olmadığından Trabzon 3. Ordu için askeri strateji bakımından büyük önem taşımaktaydı. İstanbul ve Erzurum arasındaki en kısa yolun üzerinde bulunuyor, İstanbul ile olan ulaşımı da deniz yoluyla sağlanıyordu. Bu nedenle de savaş sırasında lazım olacak bütün tahkimat ve donanım Trabzon merkez alınarak yapılmıştı. Trabzon stratejik öneminden dolayı, Ruslar daha savaş başlar başlamaz 17 Kasım 1914'te burayı bombalamaya başlamışlardır. 1915 yılı başından itibaren daha inşa halinde olan bazı savaş gemilerini de devreye sokan Ruslar, bölgeyi bombardıman ettiği gibi İstanbul'dan güvenle nakliyat yapılmasını engellemişlerdir. 1915 yılı içinde Karadeniz kıyılarında Hopa'dan Şile'ye kadar hemen hemen bütün iskeleri bombalamış, bu bombalama sırasında Ruslar, uçak da kullanmışlardır.¹⁶⁹ Türk kumandanlığı harbin ilk başlangıcında Trabzon'da sahil müdafaa bataryaları tesisine başlamak istemiş, fakat Trabzon'un Ruslar tarafından zaptına kadar bu inşaat bitirilemedi.¹⁷⁰

Doğu Anadolu'nun büyük bölümünü ele geçiren Ruslar, Kafkaslardan güneye inerek buraya takviye gönderebiliyordu. Doğal şartlar elverişli olmadığı için Ruslar, ne olursa olsun Trabzon'u almak istiyorlardı; çünkü Trabzon Doğu Anadolu ile İran Rusya ve İstanbul hatta Avrupa arasında doğal geçiş yollarının kara ve deniz arasındaki merkezi idi. Bunun için Ruslar Trabzon'u almayı hedeflemişlerdir. 1916

¹⁶⁸ **Birinci Dünya Hârbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'ncü Ordu Harekâtı** C. II, s. 178-179.

¹⁶⁹ Güler, **Sorun Olan Yunanlılar ve Rumlar**, s. 96.

¹⁷⁰ General Maslofski, **Umumi Harpte Kafkas Cephesi**, s. 13.

yılı başlarında Ruslar İngilizlerle anlaşarak İran'ı istilaya, Doğu Karadeniz'den ise, kendileri için önemli gördükleri Trabzon'u işgale karar vermişlerdi. Ruslar bu amaçlarını gerçekleştirdiklerinde Türklerin Doğu Cephesi'ne ve Trabzon üzerinden yapacakları sevkیاتları da durdurmuş olacak ve Doğu Cephesi'nin zayıflamasını sağlamış olacaktı.¹⁷¹

Erzurum'un düşmesiyle ilgili haberleri Şubat'ın ikinci yarısında öğrenen Enver Paşa Rus Kafkas Ordusu'na karşı değişik bir şaşırtma harekâtı planladı. 5'nci Kolordu'yla takviye edilmiş bulunan 3. Ordu, Rusların Kara-su ile Karadeniz kıyısındaki Of kasabası arasındaki cephe üzerinde oyalarken esas Türk kuvvetleri de ana Rus Ordusu'nu yandan kuşatmak ve Rusları arkadan tehdit etmek gayesiyle, Kiğı-Oğnat-Muş-Bitlis hattı boyunca ilerleyebilmek üzere Harput ve Diyarbakır'da toplanacaktı. Öte yandan Ruslar Lyakhov'un harekâtla kolay ve süratle elde etmiş olduğu başarı Yudenic'e vakit kaybetmeden Trabzon'a karşı bir harekâta girişme fikri verdi. Anadolu'nun kuzey sahilindeki ikinci derece önemli dış limanlarının en iyilerinden biri olan bu limanın alınması, Ruslar'ın Erzurum'da tutunabilmeleri için lüzumluuydu. Trabzon'un alınmasının sağlayacağı bir fayda da İç Anadolu'ya Erzincan'a yapılacak herhangi bir harekâta sağlanacak kolaylıktı.¹⁷²

Rusların Lyakhov müfrezesi 24 Şubat 1916'da, sol ve yan kanadını Türkistan Kolordusu ile güvenlik altına alarak, donanma ile birlikte kıyı sınırından saldırıya geçti. Derelerin denize dikine inmeleri nedeniyle Rus donanmasının ateş, Türk kara birliklerinin yan ve arkasını dövünce ve cepheden de Rus kara birlikleri ilerleyince, savunma düzeninde mevzilenmiş olan Türk birlikleri yerlerinde tutunamayıp gerilemek zorunda kaldılar. 3. Ordu emrine gönderilmiş olan ve yolda bulunan 10. Tümen'in en ilerideki iki taburunun Trabzon'a yollanması emredildi.¹⁷³

Müşterek harekâtın yeniden düzenlenmesiyle ilgili hazırlıklar Karadeniz sahili boyunca devam ettiği halde kara ve deniz kumandanlıkları arasında bazı görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Amiral Eberhardt gemilerinin kara kuvvetlerinin harekâtına devamlı surette desteklemesi fikrini benimsemedi. Tek bir tersaneye dahi sahip olmayan Batum limanı, büyük deniz kuvvetleri için uygun bir üs olamazdı. Bunun

¹⁷¹ Albayrak, **I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi**, s. 13-34.

¹⁷² Allen, Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırsındaki Harplerin Tarihi**, s. 347-348-349.

¹⁷³ Goloğlu, **Trabzon Tarihi**, s. 224-225.

içindir ki, Deniz Kuvvetleri Kumandanı, bu limanın müdafaa imkanlarının yeterli olmadığına ısrar etti. Hiçbir üsse sahip olmayan Lazistan sahilinde gemilerin ikmalini yapmakta imkansızdı. Öte yandan General Yudenich, Türklerin sadece 2 yeni ve 5 eski harp gemisiyle tek savaş gemisi Goebenbulunduğu bu iç denizde, kuvvetli Karadeniz donanmasının tam bir üstünlük sağlayacak durumda olmayışının sebeplerini anlamazdı. Deniz ve Kafkas Orduları Kumandanları arasındaki görüş farkları, az sayıdaki kara kuvvetlerini Rize'ye doğru yönelttiği ileri harekât, sahil harekâtını tehdit ettiği anda, ortadan kalkmış oluyordu. Erzurum'un düşmesinden ve Stavka'nın iki Plastun Tugayı Kafkas Ordusu'na vereceğini bildirmesinden sonra, Yudenich Trabzon'a bir harekât yapılmasında ısrar etti ve Stavka Karadeniz donanmasının ve Kafkas Ordusu'nun bütün kumandanlarının tasvip ettiği bu karara hiçbir itirazda bulunmadı.¹⁷⁴

Mart'ın ikinci yarısında, Pontik sahil kasabalarında geniş Rum kitlenin etrafa yaymış olduğu bazı söylentiler, Rize'deki Lyakhov karargâhına ulaştı. Bunlar arasında 5000 Alman'ın katıldığı büyük Türk kuvvetinin Gelibolu Tümenleri Trabzon'a gelmiş olduğu rivayetleri de vardı. Trabzon müstahkem mevkillerinin çok kuvvetli olduğu ve büyük topraklarla müdafaa edildiği söyleniyordu. Fakat Lyakhov'a karşı koymakta olan Türk birlikleri, aslında daha önce savaşa katılmış. 7000-8000 kişilik nizami ve nizami olmayan taburlardan oluşmuştu. 12 topa sahip olan bu birlikler Of'un batısındaki tepelerle, batısındaki iki nehir arasındaki yere yerleştirilmişti. Lyakhov'un elinde, Of kasabasının doğusunda Kalopotamos'da mevzilenmiş yedi tabur vardı.¹⁷⁵

Trabzon'un işgal edilmesi planları Rize'de yapıldı. Ruslar, iki tugay gücündeki bir kuvveti Rize'ye gönderdiler. 40 nakliye gemisiyle gönderilen bu kuvvetler 7 Nisan 1916 tarihinde Rize'ye ulaştı. Karaya çıkan Rus kuvvetleri, 8 piyade taburu, 1 topçu taburu ve 1 istihkam bölüğünden ibaretti. Takviye alan Rus kuvvetleri, 34 piyade taburu, 3 süvari bölüğü, 48 top ve 12 uçak gücüne ulaşmıştı.¹⁷⁶ Trabzon'un işgali için Rus Umumî Karargahı 1. ve 2. Kuban Plaston Tugaylarını, General Lyakhov'un

¹⁷⁴ Allen, Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi**, s. 350- 351.

¹⁷⁵ Allen, Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi**, s. 351-352.

¹⁷⁶ Ak, **Rize Tarihi**, s. 191.

emrine girmek üzere, Novarasiski’de toplanmaya başladı. Bu birliklerin donanma himayesinde denizden Rize’ye nakledilecekti.¹⁷⁷

31 Mart’ta Rus Sahil Müfrezesi’nin taarruzu için yapmış olduğu tertibat son bulmuş ve Türklere yeni gelmiş birliklere dair bilgi alındıktan sonra 1 Nisan’da Türklere kati bir darbe ve hücum yapılmasına karar verilmişti. Sahil Müfrezesi’nin taarruza katılacak gemiler sağ harp mıntikasının sağ tarafı taarruza top ateşi ile yardım etmek suretiyle harbe katılmışlar ve sahil boyunca ilerlemekte olan 5. Kafkas hudut yaya alayına ateş ile yardım etmişlerdir. En büyük ve ağır vazife sol harp mıntikasına düşmekte; çünkü başlıca darbe butaraftan vurulmak üzereydi. Hücumu kolaylaştırmak amacıyla General Gulığı 31 Mart-1 Nisan gecesi her taburdan birer bölük olmak üzere ileriye doğru bir kuvvetli keşif müfrezesi sevk etmiş ve maksat asıl nehirden Türklerin ileri karakollarını tart ve sonra diğer birliğin nehirden geçmelerini temine yönelmiş bulunmuştu. General Gulığıbirliği Gelinkaya Tepesi’niele geçirdi. 19. Türkistan Avcı Alayı 2. Koban Plaston Taburu ile birlikte Ahu Dağ’ı ele geçirdiler. Akşama doğru sahil müfrezesi birliği her mahallede Türkleri püskürttükten sonra Karadere suyunun sol sahilindeki bütün Türk mevzilerini elde edildi ve akşam Yanıkdere-Yanbolu Deresi’ne kadar Ruslar geldiler. 2 Nisan’da Rus Sahil Müfrezesi kıtaatı Yanbolu Deresi’ni geçerek Karadeniz sahilinde “*Arsen İskeleyi*” köyünü ele geçirdiler. 3 Nisan Türklerin şiddetli takibine devam edilerek Rus Sahil Müfrezesi Kılafka Deresi’nin batısında bulunan bütün dağları ve 1447 Rakımlı Tepeyi ve sahilde Derona-Yumra köyünü ele geçirdiler. 5 Nisan 1916’da Türkler Trabzon’u müdafaaya teşebbüs etmemiş; fakat birliklerini Rus Sahil Müfrezesinin şiddetli takibinden ve darbelerinden kurtarmaya teşebbüs etmişlerdir. General Lyakhov bütün birliğini güneyden Trabzon’u kuşatmak üzere sevk etmiş ve bunların şehrin içerisine girmesini arzu etmemiştir. 6 Nisan’da 19. Türkistan Avcı Alayı Cevizlik Köyünü zapt etti. Rus Sahil Müfrezesi kıtaatı batıda Polathane’ye Cevizlik-Kümüşkühân-Madurdağı-Anzert hattını işgal etmiştir ki Anzert Köyü vasıtası ile 3. Koban Plaston Livasının Taburu ile temas kurmuşlardır.¹⁷⁸

¹⁷⁷Belen, **Birinci Cihan Harbi’nde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri**, C. III, s. 28.

¹⁷⁸General Maslofski, **Umumi Harpte Kafkas Cephesi**, s. 397-398-399.

13 Nisan'a kadar Lyakhov, Karadere mevzilerinde yapılacak taarruz için yeteri kadar kuvvete sahip oldu. Yine de Lyakhov Pontik-Alplerinden geliştirilecek bir taarruza karşı sol kanadını savunmak için, altı topa sahip milis tugayını cephesinin sağ köşelerine yerleştirildi. Ahu Dağ Tepesini hedef tutan taarruz, 19'ncu Türkistanskiler tarafından yapılacaktı. 14 Nisan sabahının erken saatlerinde, Rostivlav ve Panteleymon savaş gemilerinden 6 inçlik toplarla açılan ateş, sahildeki Türk mevzilerini dövdü. O gün zarfında önemli mevkiiler tahrip edilmiş, top yuvaları yerle bir edilmiş ve Türk birlikleri geriye çekilmeye başlamıştı. O gün saat 14.00'de kadar Türkler, sahil kısmını tamamen boşaltmış ve Sürmene'den Trabzon'a doğru geri çekilmeye başlamışlardı. Sadece sağ kanat üzerindeki Ruslar denizden yapılan bombardımanın neticelerini beklemek zorunda kalmışlardı. Fakat sol kanat üzerindeki Türkistanskiler bombardımanın bitmesini beklemeden taarruza geçmişler ve şiddetli bir çarpışma başlamıştı. Çünkü denizden atılan topların hedefinin dışında kalan her yerde Türkler, karşı koyuyordu.¹⁷⁹

15 Nisan'da Yanbolu Deresi'nin batısına çekilen Türk kuvvetleri burada bütün gün Rus taarruzuna karşı direnmişse de donanmanın bombardımanı karşısında Yomra Deresi'nin batısına çekilmek zorunda kalmıştı. Hacı Hamdi Bey'in emri ile 16 Nisan'da Şana (Kaşüstü) Deresi'nin batı yakasına çekilen Türk birlikleri burada iki gruba ayrıldılar. 28. Alay, 8. Alaya bağlı bazı birlikler, iki dağ bataryası ve makineli tüfek bölüğünden oluşan Hünker Bey grubu Değirmendere Vadisi'nden güneye çekilerek Zigana Geçidini Ruslara kapamak için mevzilendiler. İki makineli tüfek ile jandarma ve gönüllülerden oluşan Teşkilât-ı Mahsusa birliklerinden oluşan Muhtar Bey grubu da şehre girmeden Trabzon'un batısına çekilerek Sera Deresi boyunca savunma hattı oluşturmaya çalıştılar.¹⁸⁰

Ruslar, Lazistan'da sıkı bir hücumla geçerek, 1916 Mart'ında Rize limanını ele geçirdiler ve ilerlemeyi sürdürerek 16 Nisan'da kilit öneme sahip Trabzon limanını aldılar. Bu Türkler için kritik bir kayıptı; çünkü Trabzon 3. Ordu bölgesindeki en büyük limandı ve Anadolu yaylalarına bağlıydı. Lojistik açıdan bu durum 3. Ordu bölgesini ziyaret eden Enver Paşa Fevzi Paşa'nın 5. Kolordusu'nun operasyon bölgesine ulaşmış olduğunu, ancak Rusların Karadeniz kıyısındaki baskılarının

¹⁷⁹ Allen, Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi**, s. 354-355.

¹⁸⁰ www.hayat.net/html/tarih/tarihi.htm.

şiddetle gerek duyulan bir kuvvetin etkisini dağıttığını gördü. 5. Kolordu'nun bütün bir piyade tümeni çökmekte olan Trabzon mintikasına kaydırılmıştı.¹⁸¹

Trabzon'daki Rumların Rus Karargâhına bir heyet gönderip 15-16 Nisan gecesini tahliye edilen şehre davet etmeleri üzerine 19 Nisan 1916 tarihinde Lyakhov'un birlikleri şehre girdiler. Bu suretle Doğu Anadolu'nun en önemli limanı olan Trabzon da Ruslar tarafından istilaya uğradı. Trabzon ve çevresi askeri bir idareye tabi tutuldu. Ayrıca Trabzon'da hemen Rusça bir gazete çıkarılmaya girişildi: “*Trapezuntskiy Voyenniy Listok*” (8. Trabzon Askerî Yaprakları). Trabzon'da daha Pontus İmparatorluğu devrinde (1204-1468) inşa edilen ve Türkler tarafından camiye çevrilen yedi kilise mevcuttu. Ruslar bu eski kiliselerde bulunan namaz kılınmasını yasakla, bunların Rumlara iade ettiler.¹⁸²

General Yudenich, belediyede şehrin ileri gelenlerini kabul ettikten ve harekât komutanı General Lyakhov'a gerekli direktifleri verdikten sonra Trabzon'dan ayrıldı. Bu durumda Trabzon Rum Metropolit Hrisantos kendi deyişiyle “*geçici bir hükümet*” kurarak Lyakhov'a onaylattı, yine onun izniyle belediye seçimleri yaptırarak çoğunluğu Rumlardan bir Belediye Meclisi oluşturdu. Ruslar, Trabzon ve yöresinin ilhakını kararlaştırmışlar, şehri koruyabilmek içinde tahkimine girişmişlerdi. Bu amaçla Trabzon'a gönderilen İnşaat ve Tahkimat Mühendisi General Şwartz, Mayıs ortalarında Trabzon Komutanlığına atandı. Onun isteği ile Trabzon'a birçok teknik vasıta ve malzeme gönderildi. Meydana gelen müstahkem mevzileri silahlandırmak için 120 kale topu tahsis edildi, inşa edilen sahil batarya mevzilerine dörder top yerleştirildi. Ruslar, yine aynı faaliyetler çerçevesinde gerek sahil boyunca, gerekse iç kısımlara doğru kara ve dekovil yollarının inşasına başladılar.¹⁸³

Ruslar Trabzon'a girerek sahildeki hedeflerine eriştiler. Fakat Bayburt'a henüz pek uzak bulunuyorlardı. 18. Türkistan Alayının Aktaş'a tekrar ettiği taarruz püskürtüldü. Türkistanlıların maneviyatı kırılmıştı. Plâstonlar Altıntaş'ı topçu ateşi altına aldılar. 33. Fırka Altıntaş'a gelerek iki alay ile 2600 Tepesi karşısındaki Türk kuvvetini takviye etti. 46. Alayın 1. Taburu Bayburt'a ulaştı. Bu suretle Bayburt

¹⁸¹Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, çev: Tanju Akad, İstanbul, 2003, s. 183-184.

¹⁸²Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 293-294.

¹⁸³Güler, *Sorun Olan Yunanlılar ve Rumlar*, s. 97-98.

Cephesi takviye olunuyordu. Bu sırada Bayburt doğusunda Çoruh ve Kop'taki Türk mevzileri ileri çıkmış bir vaziyette kaldığından Ruslar Trabzon'a taarruz ederken I. Kolordu ile de Kop üzerinden Bayburt'a taarruz ettiler. Trabzon'a çıkan 5. Rus kolordusu Hortakop'a taarruz ettiler. Rize'nin Ruslar tarafından ele geçirilmesinin ardından 28. Alay Trabzon cephesine, Rusların Çoruh taarruzları üzerine de 30. Alay Bayburt'a sevk olundu. 28. Alay Rusları Hortakop'ta tuttu. 30. Alay Çoruh'ta ve kısmen 29. Alay, 60. Alay Kop'ta Rus birliklerini tevkif etmişlerdi. Meydana gelen taarruzlar püskürtüldü. 18 Nisan 1916'da Ruslar tarafından Trabzon işgal ederek Trabzon-Gümüşhane yolu kestiler. 19 Nisan 1916'da 19. Türkistan Alayı Cevizlik'i işgal etti. Trabzon'un düşmesinin ardından 28. Alay güneye ve eski sahil müfrezesi teşkilâtı ve gönüllüler batıya çekildiler. 19 Nisan'da Trabzon cephesinde Rusların 19. Türkistan Alayı Maçka'yiele geçirdi. Vehip Paşa, Trabzon cephesini takviye için 34. Fırka'yı Sadak'a gönderdi. 20 Nisan'da Ruslar Trabzon cephesinde Hortakop doğusunda İskalta'yı aldılar.¹⁸⁴

Rus birlikleri batıya doğru ilerleyerek 20 Nisan 1916'da Akçaabat'ı işgal edip kuvvetleri çevre köy ve dağlardaki derme çatma birlikler halinde köylerini savunan ve savaşı Trabzonluları yok ederek bölgeye yerleşmeye çalışıyorlardı.¹⁸⁵ 21 Nisan'da 3'ncü Ordu Komutanı Sahil Müfrezesi'nin, denizden takviyesini, Rum eşkıyalarına karşı Samsun'a kuvvet çıkarılmasını, sahilde denizaltı faaliyeti gösterilmesini Başkumandanlıktan istedi. Donanma Kumandanı Amiral Suşon denizaltıların Alman Umumî Karargâhı emrinde olduklarını, sonradan Trabzon sahilinde devamlı denizaltı bulundurmak mümkün olmadığını bildirdi. Trabzon sahilini takviye için İstanbul'da bir takviye alay hazırlandı ise de, bunun naklinden vazgeçildi. Yalnız Samsun'a küçük bir müfreze çıkarıldı.¹⁸⁶ Fakat 123. ve 127. Tümenlerden oluşan 5. Kafkas Kolordusu Maryapol Limanı'nda toplandıktan sonra gemilere yüklenmiş Trabzon'un doğusundaki Kovata Limanı sahillerine çıkarılmıştı. Rusların Trabzon'a yeni bir kolordu çıkartmaları üzerine, Trabzon'dan 3. Ordu'nun arkasına bir harekât düzenleme tehlikesi daha da artmıştı.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da*(1935 de Akademide Verilen Konferanslar), s. 164-193.

¹⁸⁵ Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s. 228.

¹⁸⁶ Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri*, C. III, s. 33-34.

¹⁸⁷ Bilgin, *Madurdağı Savaşı*, s. 41.

22-23 Nisan'da Hortokop'ta Muharebeler devam ederek 34. Fırka Anzarya Hanlarına vardı 26 Nisan gece baskınla Hortokop'u ele geçirmek isteyen Ruslar püskürtüldü.. Trabzon mıntıkasının güçlenmesi üzerine Salahattin Âdil Lâzistan cephe kumandanlığına tayin ve Zigana'ya tahrik olundu. Ruslar 27 Nisan'da bir alay daha getirerek 29 Nisan'da Trabzon'un batısında Hızır Nebi kayasına taarruz etmesine rağmen başarı sağlamayarak geri çekildi. Hortokop batısına takviye için 18. Fırka Horoz dağlarına gönderildi. Böylece 11. Kolordu Trabzon cephesine sürülmüş oldu. 30 Nisan'da Trabzon cephesinde Haşka Yaylası batısında Beypınarı'na sokulanrus birlikleri püskürtüldü. Hortokop doğusunda Kotola'ya ilerleyen Rus birlikleri püskürtülmüş ve ardından Rusların eline geçen Hızır Nebi Kayası 2 Mayıs'ta gerialındı.¹⁸⁸

Ruslar Türklerin muhtemel harekâtlarına karşı tedbirler alırken, bir yandan cephelerini yeni kuvvetlerle takviye etmiş, Erzurum ve Trabzon Müstahkem Mevki haline getirmeye çalışıyorlardı. Amaçları Türkler cepheye yeteri kuvvet toplamadan, parça parça ulaşan kuvvetleri taarruzla eritmek, takviye ettikleri kuvvetler ile Erzincan-Sivas istikametinde Anadolu'nun içlerine doğru ilerlerken sahilden Samsun-Sinop'a ulaşmaktı.¹⁸⁹ Trabzon'un zaptından ve bu havaliye 5. Kafkas Kolordusunun naklinden sonra 5. Türk Kolordusunun bütün kıtaatı Rus Kolordusu karşısında toplanmış ve bu suretle 3. Türk ordusunun sol tarafını meydana getirerek Karadeniz sahilinde Tirebolu'dan Trabzon-Erzincan şosası üzerinde Ardasa'ya kadar uzamak üzere vaziyet almıştı.¹⁹⁰

Trabzon sevkiyatının Rus donanması tarafından engellenmesi ve ardından da Trabzon limanının işgal edilmesi 3. Orduyu iaşe bakımından çok zor bir duruma bırakmıştı. Çünkü Trabzon-Erzurum hattı bölgenin en muntazam yolu olup, bu özelliğinde dolayı ana ikmal hattı durumunda idi. İaşe bölgesinin Canik, Sinop ve Sivas yörelerinin sahile yakın kesimlerinden sağlanan yiyecek meddelerini karayolları ile sevk etmek mümkün olmadığından, savaşın başından beri bu maddeler sahildeki iskelelere nakledilmekte ve buradan deniz yoluyla Trabzon'a ulaştırılmaktaydı. Trabzon limanının düşman işgaline uğramasıyla birlikte artık deniz

¹⁸⁸ Çakmak, **Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da(1935 de Akademide Verilen Konferanslar)**, s. 193-194-195.

¹⁸⁹ Bilgin, **Madurdağı Savaşı**, s. 40.

¹⁹⁰ General Maslofski, **Umumi Harpte Kafkas Cephesi**, s. 436.

sevkiyatından yararlanmak imkanı kalmazken, erzak nakliyatı konusunda eskiden beri yaşanan problemler bir kat daha artmış oluyordu.¹⁹¹

Trabzon şehrinin 18 Nisan 1916 tarihinde Rus işgaline uğramasından sonraki süreçte, çeşitli nedenlerle önemli tahribatlar yaşanmıştır. Bunlardan bir kısmı işgal sırasında özellikle Rus bahriye birlikleri tarafından yapılan yağmalardır. Şehirde Rus askeri otoritesinin kurulmasından sonra yaşanan gelişmelerden biri, Müslüman Türklerin büyük kısmının şehri terk etmelerini fırsat bilen Rumlar tarafından yapılan yağma ve tahribatlardır. Bir diğeri ise Rus işgal kuvvetlerinin işgal ettiği bölgeleri Rus Çarlığı'nın bir parçası haline getirmek amacıyla yaptığı düzenlemelerdi. Rus işgalinden zarar gören mekanlardan birisi Boztepe'dir. Hem askerî açıdan stratejik konumu, hem de Ahi Evren Dede Cami gibi Trabzon ve İslam açısından manevi bir simgeyi üzerinde barındırması burayı daha da önemli kılmıştı. Nitekim Müslüman Türkler nazarında Rus Çarlığı'nın Trabzon'daki hakimiyetinin tesis edildiğinin simgesi olarak Ahi Evren Camii seçilmişti.¹⁹²

Ortahisar'daki eski hükümet konağı harap ve terk edilmiş durumdaydı. Batpazarı (Bitpazarı), Attarlar (Aktarlar) ve Yemeniciler Çarşıları ile Mumhane önü ve civarı da en çok harap olan yerler arasındaydı. Cami için reva görülen Rus vahşetinden türbe ve mezarlıklar da kurtulamamış; özellikle Yavuz Sultan Selim'in İmaret Cami-i Şerifi yakınında defnedilmiş olan annesi Gülbahar Sultan'ın türbesini soymuşlar, define olduğu zannıyla Gülbahar Sultan'ın mezarı altüst edilmiştir. Aynı şekilde, Trabzon'un eski valilerinden Kadri Bey ile Kumandan Hamdi Paşa'nın mezarları da sandukalarında para bulmak ümidiyle tahrip edilmişlerdir.¹⁹³

1916 yılı için Enver Paşa'nın stratejik amacı, Kafkasya'da 3. Ordu ile birlikte Rusları kitlesel bir yenilgiye uğratabilecek büyük güç toplamaktı. Bu yığınak, Türkler için üzülecek bir şekilde şaşılacak kadar yavaş bir tempoda ilerledi ve bu birlikler (2. Ordu) Kafkasya'ya geldiler; ama 3. Ordu tam anlamıyla çöküp Erzurum, Trabzon kaybedilirken muharebe dışında tutuldular.¹⁹⁴

¹⁹¹Tuncay Ögün, *Kafkas Cephesi'nin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*, Ankara, 1999, s. 174.

¹⁹²Veysel Usta, "Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* Sayı:17, Güz 2014, s. 145-159.

¹⁹³Güler, *Sorun Olan Yunanlılar ve Rumlar*, s. 101.

¹⁹⁴Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, s. 172.

2.4.5 Sahil Bölgesinde Yeni Cephelerin Açılması

14 Nisan 1916'dan itibaren III. Ordu üç mıntıkaya ayrılmıştı:

Van Gölünden Çapakçur'a kadar 1. Mıntika 16. Kolordu emrinde, Çapakçur hariç Kiği'den Fırat suyuna kadar 2. Mıntika 9. Kolordu emrinde, Fırat'tan Karadeniz sahiline kadar 3. Mıntika 5. Kolordu emrinde. 3. Mıntika bilâhara 10. ve 11. Kolordu kuvvetleri ile takviye olunmuştu. 3. Mıntika da geniş olduğundan üç cepheye ayrıldı: Kop cephesini (10. Kolordu kumandanı), Çoruh cephesini (10. Fırka kumandanı), Lâzistan cephesini (11. Kolordu kumandanı), Of istikametine Türklerin yaptığı taarruz esnasında oluşturulan Hart cephesini de 33. Fırka kumandanı idare ediyordu.¹⁹⁵

Sahil Cephesi, Pirselimoglu Hacı Hamdi Bey'in komutasındaki Sahil Müfrezesi Trabzon ve Giresun Jandarma Alayları, Teşkilat-ı Mahsusa Alayı ve gönüllerden oluşmaktaydı. Kop Cephesinde 11. Kolordu'ya bağlı tümenler Trabzon'un güneyindeki dağlara sevk edilip buradaki geçitlerin tutulması emredilirken Kolordu Kumandanı Miralay Selahattin Adil Bey de yeni oluşturulan Trabzon Cephesi Komutanlığına atanarak Zigana'ya gönderilmişti. 11. Kolordu'ya bağlı 18. Tümen de 29 Nisan'da bölgeye ulaşmış ve Zigana Geçidi'nin batısındaki Horos Dağlarını ve budağların kuzeyindeki geçitleri kontrol altına almıştı. Sahilden Aralıklı, Sürmene ve Of ilçelerinden gelen tarihi kervan yollarının kavşak noktası olan Hart bu özelliğinden dolayı III. Ordunun Haziran ayında Trabzon üzerine yapacağı taarruz için birliklerin toplanma ve hareket merkezi olmuş ve bu bölgede oluşturulan yeni cepheye Hart Cephesi ismi verilmişti. Trabzon Cephesinden sonra kurulan Hart Cephesi 33. Tümen komutasında kurulmuş olan Trabzon Cephesi'nin doğusundakı Kemer, Soğanlı ve Haldizen Dağları ile bu silsilenin bulunan sahayı kapsamaktaydı.¹⁹⁶

¹⁹⁵Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)*, s. 164-165.

¹⁹⁶Bilgin, *Madurdağı Savaşı*, s. 42-43-44.

2.4.6 14 Mayıs-30 Mayıs 1916 Mücadeleleri

14 Mayıs 1916'da Kenan Tepe'de Rus bombardıman yaptıkları gece baskını Türk karakolları tarafından püskürtüldü. Bayburt kuzeyinde Haldizene gelen Rus kuvvetleri Türk milisleri tarafından püskürtüldü. Hortokop doğusunda Kınalı Köprü'ye ilerleyen Rus kuvvetleri püskürtülerek Meryem Ana karakolu civarında Rus mevziile geçirildi. 15 Mayıs'ta Masat cephesinde Aktaş-Ziyaret Tepe arasına Rus birlikleri dört yere baskın yaptığı sırada Kaledere Tepesi'ni de topçu ateşi ile dövdü. 16 Mayıs'ta bir Plâston taburu ve 4 mitralyözle Haldizen'e hücum ederek beş saat muhabere neticesinde Türk milisleri geri çekildi. 17 Mayıs'ta Kazıklı han kuzeyinde Rus birlikleri püskürtülürken 18 Mayıs'ta 31. Fırka Kop'a geldi.¹⁹⁷

Haldizen ve Soğanlı Geçidi'ni kontrol altına almak isteyen Ruslar, Madur ve Polut Tepelerinin güneyindeki Limonsuyu yolundan Kemer Geçidi'ne ulaşmak ve buradan Bayburt üzerine taarruzla Çoruh ve Kop Cephelerindeki Türk birliklerinin arkasını kesmeyi düşünüyordu. Bu amaçla Trabzon'un doğusundaki Kovata Limanı sahillerine çıkarttıkları 127. Tümen'i Değirmendere Vadisi'nden güneye, 123. Tümeni de Sahil Cephesi'nin Çarşıbaşı-Karabağ hattına sevk edip, buralardan çektiği 19. Türkistan Alayı ile 1. Ve 2. Plaston Tugaylarını Güney Cephesine sevk etmişlerdi. Ruslar bölgeyi yeni kuvvetleri sevk ederek bir yandan sahilden Trabzon'a diğer yandan da Solaklı Vadisi'nden güneye bir şose yolu inşa ediyordu. Sahilden iç kesimlere ulaşan tarihi kervan yollarını da tamir eden Ruslar, Sultanmurad Hanları ile Santa Bölgesini birleştiren ve Güney Cephesi'ne uzanan bir servis (top) yolu inşa etmeye başlamışlardı. İstanbul'dan takviye olarak gönderilen 5. Kolordu'ya bağlı birlikler cepheye ulaşmaya başlayınca Rus ilerleyişi durdurulmuştu. III. Ordu Komutanı, Kop Cephesi'nde karşı taarruzla Rusları tespit etmek, Tercan (Mamahatun) bölgesinde de Rus birliklerini geri sürerek cepheyi düzgünleştirmek istiyordu, bu taarruzla Ruslar oyalanırken II. Ordunun sağ kanatta toplanması için yeterli zaman kazanılacaktır.¹⁹⁸

19 Mayıs'ta Hortokop batısında Zanha'ya baskın yapılmış ve Rus birliklerinin Meryemana Karakolu ile Kazıklıhan kuzeyine yaptıkları baskınlar püskürtüldü. 20

¹⁹⁷ Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da* (1935 de Akademide Verilen Konferanslar), s. 204.

¹⁹⁸ Bilgin, *Madurdağı Savaşı*, s. 49.

Mayıs'ta Limon Suyu kuzeyindeki Rus bölüğü Sultan Murat Han istikametinde püskürtüldü. Rusların Kenan Tepe'ye baskınları püskürtüldü. 22 Mayıs'ta Kazıklı Hanaları kuzeyinde Çatal Tepe'ye ve Meryemana Karakoluna gece baskınları ileri Türk karakollarımız tarafından püskürtüldü. Hortokop ilerisindeki Hamurya mevziimizi Ruslar topla dövdü. 25 Mayıs'ta Limonsuyu Hanlarındaki Türk müfrezesi Ruslar ateş etme hilesi ile baskına uğrattı ise de başarı sağlayamadılar. 26 Mayıs'ta artık Trabzon cephesinde Rusların faaliyeti arttı. Top ve mitralyözle takviye edilen bir Rus kuvveti tarafından keşif müfrezesi İskefye Deresine sürüldü. Limonsuyu Hanlarını zapt eden iki Rus bölüğü taarruzla püskürtüldü. Soğanlı Dağları kuzeyinde 2122 Rakımlı Tepeyi Ruslar ele geçirirse de Türk birlikleri tarafından püskürtüldü.. 29 Mayıs'ta topçu himayesinde Rusların Hortokop doğusunda Kotola'ya yaptıkları hücumlar ile Çoruh Cephesinde Kaledere Tepesitaraflarına yapılan baskınlar püskürtüldü. 30 Mayıs'ta Hortokop, Karakapan-Ziyaret Dağı, İpsile baskın yapan Ruslar püskürtüldü. Trabzon'a Rusların V. Kolordusunun 123. Fırkası ihraç edilmiş ve Kolordunun nakliyatı son bulmuştur.¹⁹⁹

2.4.7 Trabzon ve Kop Taarruzu

Rus Sahil Müfrezesi 18 Nisanda Trabzon'u aldıktan sonra, bu ayın sonunda iki taraf da Trabzon bölgesini takviye etmeye başladı. 11 nci Türk Kolordusunun 34 ncü Tümeni Karakapan Dağı kuzeydoğusunda, 18 nci Tümen Horoz Dağı kuzeyinde mevziye girdiler. Haziran ayı başında cephenin bazı yerlerine yapılan Rus taarruzları püskürtülmekle beraber, 3 ncü Ordu Kumandanı Vehip Paşa yeni kuvvetler almakta olan Rus birliklerinin Trabzon'dan 3 ncü Ordu gerisine doğru kuşatıcı bir taarruz yapacağını bekliyordu. Temmuz ortasında başlaması muhtemel olan Umumî Taarruzdan evvel tarafların durumları şöyle idi: 2 nci Ordunun taarruzunu kolaylaştırmak için Rus birliklerini Lâzistan cephesinden atmayı zaruri görmekte idi.²⁰⁰

Taarruzdan önce tarafların durumları şöyle idi:

¹⁹⁹ Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da, (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)*, s. 204-205-206.

²⁰⁰ Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri C. III*, s. 47.

- a. 5 nci Rus Kafkas Kolordusu
 - 1 123 ncü Tümen (İskefiye-Oysera-Hoşka Yaylası) hattında
 - 2 127 nci Tümen (Maçka güneyinde ve Trabzon yolunun iki tarafında) 5 nci Alay bunun solunda.
 - 3 1 nci 2 nci Plaston Tugayları ve 19 ncu Alay (Karakapan- Polot- Modar) hattında
 - 4 Drojin Tugayı ve Plaston taburları (Yurttepe- Haldizen) hattında.

Beşinci Rus Kolordusunun Kuruluşu: 123, 127 nci Tümenler, 1, 2 nci Koban Plaston Tugayları, Mihailofski Drojin Tugayı, 19 ncu Türkistan Alayı, 5 nci Hudut Alayı, 3 ncü Plaston tugayının dört taburu, iki müstakil tabur, iki Süvari Alayı 55 tabur, 112 top, 13 Süvari bölüğü.

- b. Türk Birlikleri:
 - 1 Hart cephesi, 9 ncu ve 13 ncü Tümenlerle hudut ve milis birlikleri (Haldizen dağı- Kemer dağı) hattında
 - 2 Lâzistan cephesi 33 ncü ve 34 ncü Tümenler (Bahçeçik- Karakapan dağı) hattında.
 - 3 Zigana cephesi, 28 nci Alay, 8 nci Alayın 3 ncü Taburu (Maçka güneyinde ve Trabzon yolunun iki tarafında)
 - 4 18 nci Tümen, (Horoz dağı- Karababa dağı) hattında,
 - 5 Sahil Müfrezesi, (Karadağ- İskefiye) hattında.²⁰¹

Kop cephesinde Dumanoglu komu- Altıntaş hattına taarruz eden Rus birlikleri püskürtüldü ve 33. Fırka taarruzla 2600 rakımlı tepeyi kısmenele geçirildi. Ruslar tepenin doğusunda tutundular. 21 Nisan 1916'da Ruslar Çoruh'tan Çakmans Yaylasına taarruzu ve Kop'tan 2600 Rakımlı Tepeye hücumları püskürtüldü ise de bir kısmına yerleştiler. 22 Nisan'da devam eden taarruzlarda Rusların 2600 Takımlı tepede yerleştikleri noktadan batıya ve kuzeye doğru taarruzları püskürtüldü. 24-25 Nisan'da Kop cephesinde topçu ve piyade ateşi devam etmiştir. 30 Nisan 1916'da ise, Kop cephesinde 2600-Duman oğlu komu arasında taarruza kalkan Ruslar 89. Alayın 1. Taburunu tard ile cepheyi yardırsa da taarruzla defedildi. 1 Mayıs 1916 günü Kop cephesinde Duman oğlu komu'na iki koldan Rus birliklerininindüzenlediği

²⁰¹Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri* C. III, s. 48-49.

taarruz püskürtüldü.2 Mayıs'ta Rusların taarruzları püskürtüldüğü gibi Kop Geçidi ilerisine yürüyen bir kol geriye atıldı. Kop ve Hortokop hücumlarında üç haftadan beri oldukça yıpranmıştı. Kop'dan tamamıyla Rusları atmak için 6-7 Mayıs gecesi oluşturulan bir baskın kolu Kop- Bahtlı arasından Rusların tamamıyla gerisine düşerek Bahtlı dağı'ndaki Drujin taburunu bastırdı ve büyük bir kısmını imha ve esir ederek dağıle geçirdi. 7 Mayıs'ta Rus birlikleri Masat güneyinde Akdağ-Tombul Tepe'ye taarruzla Bahtlı baskınına mukabele yapmak istedi ise de kanlı bir surette püskürtüldü. 34. Fırka cephesinde Karakapan'a ilerleyen Rus birlikleri üç saat bir muharebe ile geriye atıldı. 8 Mayıs'ta 46. Ve 29. Alayların taburları ile 2600 rakımlı tepede tutunan Drujin taburu imha edildi. 9 Mayıs'ta Kop taarruzu devam etti. Rusları takiben Türk birlikleri Aktaş'a doğru ilerledi.²⁰²

Masat güneyinde Monut- Akdağ- Erkel'de muharebe eden 17. Türkistan ve 23. Türkistan Alayları 5. Türkistan fırkası da yenilerek Çamağıl suyu doğusuna çekilmeye mecbur oldu. 10 Mayıs Kiç- Aktaş- Dinçik hattında tutunan Ruslar şiddetli topçu muharebesi ile Türk takip kollarını tevkif ediyorlardı. Santa'dan Ziyaret dağı'na ilerleyen Ruslar geri atıldılar. Devam eden taarruzda 12 Mayıs'ta 154. Rus alayı gece baskınla Kop- Bahtlı'yı aldı ise de 95. Alay mukabil taarruzla geri püskürttü ve bir Rus bölüğü çığ altında kaldı. 32. Fırkanın Kop' gelmesi üzerine 33. Fırka Bayburt kuzeyine gönderildi. Burası boş olup Rus faaliyetleri artmış ardından 13 Mayıs'ta Kop'da sukûneti gelmiştir.²⁰³

12 Mayıs'ta 32. Tümen Kop Cephesi'ne ulaşınca 33. Tümen Bayburt'un kuzeyinde bulunan Yağmurdere-Kemer Dağları bölgesine sevk edilmeye başlanmıştı. 33. Tümen Komutanı Miralay Galatalı Şevket Bey tümenin bir kısım kuvvetleri ile Tunceli (Dersim) bölgesinde eşkiyalık yaparak ordunun ikmal kollarını soyan Kürtlere karşı bir tedbirler alındığı için Tümen, komutan vekili Binbaşı Cemil Cahit (Toydemir) komutasında Trabzon Cephesi Komutanlığı emrine gönderildi.²⁰⁴

30 Mayıs-5 Haziran tarihleri arasında gerçekleştirilen Tercan (Mamahatun) taarruzu ile Ruslar geri atılıp cephe düzgünleşince cepheden tasarruf edilen kuvvetlerle

²⁰²Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)*, s. 194-196-197.

²⁰³Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da,(1935 de Akademide Verilen Konferanslar)*, s. 197-198.

²⁰⁴Bilgin, *Madurdağı Savaşı*, s. 49-50.

Haziran ayında Trabzon üzerine bir taarruz yaparak Rusların sahilde Of'un doğusuna atılması düşünülmeye başlanmıştı. Taarruzun hedefleri öncelikle Madur ve Polut Zirveleri²⁰⁵ Ruslardan temizlenecek, Rusların Bayburt üzerine yapmayı düşündükleri taarruz önlenerek, daha sonra da Trabzon üzerine taarruz yapılacaktı. Trabzon'un alınmasından sonra bu bölgedeki birlikler Sürmene-Of istikametinden sahile inecek ve Trabzon'dan Of'un doğusuna kadar olan bölge Ruslardan temizlenerek buradaki cephe, Bayburt hizasına sürülerek düzgünleştirilecekti. Bu taarruz III. Orduya takviye olarak gönderilen 5. Kolordu'nun 9. Ve 13. Tümenleri ile yapılacaktı. Başlayacak taarruz öncesi Soğanlı Geçidi'nde kontrolü ele geçirmek isteyen Türk Karargâhı Çoruh Cephesi'nden bazı birlikleri bu bölgeye sevk ederek buradaki hedeflere yönelmişti. 15 Haziran'da Demirkapı'daki (Haldizan) Ruslara taarruz edilmiş ve Ruslar geri atılmıştı. 16 Haziran'da Demirkapı'nın kuzeyinde savunma mevzileri oluşturup burayı tahkim etmeye çalışan Ruslar ileri harekâtlarını durdurmuş, savunmaya geçmişlerdi.²⁰⁶

3. Ordu Komutanı Vehip Paşa, 20 Haziran 1916 tarihinde Hart'taki karargâha gelerek Fevzi Paşa ile buluşarak Ruslara karşı taarruz hareketini fiilen yönetmeye karar vermişti. Bu doğrultuda ilk hedef olarak 2122 Rakımlı Tepe-Limonsuyu Hanlarının 6 km. kadar kuzeyinde Yurttepe-Arpalitepe-Yarımcatepe-Madur Dağı-Polat Dağı-Kolaşe güneyi hattı işgal edilecek ve üç gün sonra kuzeye doğru taarruza devam olunacaktır.²⁰⁷

Üçüncü Mıntıka Kumandanı Yuttepe-Modar-Polot dağı hattını 21-22 Haziran gecesi baskınla işgal etmek için gerekli hazırlıkları yaptı. 13. Tümenin 4. Alayı Yurttepesini işgal etti. 9 ncü Tümenin 26 ncı Alayı Modor Dağı istikametinde ilerledi. 33 ncü Tümen Yarımcatepeyi, 34. Tümen de Santa Sırtlarını aldı. Rus birliklerinin yaptığı taarruzları başarılı olmadı. Sahil Müfrezesi Kurttepeyi işgal etti. Zigana Cephesinde 28. Alay Gospotyos Manastırını işgal etti. 23 Haziran sabahı 9 ncü Tümen Modor ve

²⁰⁵ ‘‘İşgal edilmesi istenen Madur ve Polut Zirveleri bölgeye hakim nokta olarak stratejik öneme sahipti. Madur’un zirvesi kayalık ve sivri bir tepe olmasına karşılık Polut, güney ve batı yanları dik yamaç ya da uçurumlarla kaplı fakat zirvesi masa şeklinde düz bir tepe idi. Batı yanında Karadere’nin yatağından 1400 metre yükselen dik uçurumlar olan polut, zirvede kuzeydoğu istikametinde hafif meyille alçalmakta ve Madur zirvesi ile birleşmekte idi. Bu nedenle yapılacak taarruz her iki zirvenin aynı anda ele geçirilmesi şeklinde planlanmıştı. ’’ Mehmet Bilgin, **Madurdağı Savaşı**, s. 56-57.

²⁰⁶ Bilgin, **Madurdağı Savaşı**, s. 50-51-52.

²⁰⁷ Albayrak, **I. Dünya Savaşı’nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi**, s. 105-106.

33. Tümen Polot Dağını işgal ettiler. 25 Haziran'da taarruza devam etti. 11. Süvari Alayı taarruza uğrayarak Sultan Murat Hanlarına çekildi ise de, tekrar taarruzla Rus birlikleri geriye atılmıştı. Türk kuvvetleri kuzeye doğru ilerledikten sonra, Rusya cephenin diğer kısımlarında taarruzlar yapılmakta idiler. Çoruh Cephesinde de faaliyet görülüyordu. Rus birlikleri sahilde Hızır Nebi Tepesini işgal etti.¹³ Tümene ve Zigana Cephesine yapılan taarruzlar püskürtüldü.²⁰⁸

Daha önce tüm cephelerde taarruz için hazırlanan Ruslar, Türkler'in Bayburt'tan Sürmene-Of istikametinde bekledikleri zaman ve şekilde taarruz etmeleri üzerine bir derhal bütün cephelerde taarruza geçerek Türk taarruzunu durdurmaya karar vermişlerdi. Bu amaçla Erzurum'da bulunan cephe kuvvetlerini Çoruh Cephesi ile Kop Cephesi arasındaki bölgeyi tutmuş bulunan 2. Türkistan Kolordusunun emrine göndermiş, ayrıca Kafkas Cephesi emrine verilmiş bulunan iki zırhlı bölüğünden birini 5. Kafkas Kolordusunun diğerini de Çoruh-Kop Cephesine taarruz edecek kuvvetlerin emrine vermişlerdi. Mador istikametine yapılan taarruzda ve Sultanmurad Şehitler Tepesi'nin alınmasında çok kanlı çatışmalar olmuş ve Türk birlikleri önemli kayıplar vermişti. Özellikle Madur'a taarruz eden 9. Tümen, kuvvetlerinin tamamını kullanmıştı. Buna rağmen Rusların bu bölgeden Bayburt üzerine düştüğü taarruz önlenmiş ve taarruz için bölgeye yığıldığı kuvvetlerine önemli bir darbe vurulmuştu²⁰⁹

26 Haziran'da Kuzey Cephesinin sağında Diktaş-Pente Türk milisleri tarafından işgal edildi. Ruslar Mador kuzeyinde Soğuksu Hanlarına çekilmeye mecbur edildi. Kop Cephesinden gelen 60. Alay Hart cephesine verilerek 9. Fırka Mescit Yaylası doğusunda Şaphane'de 28 Haziran'da toplanarak Trabzon'a yeni bir darbeye hazırlanıyorlardı. Ruslar, Masat güneyinde Akdağ'a 17. Türkistan Alayının yaptığı baskın püskürtüldüğü gibi Sahil mıntıkasında Hızır Nebi kayasını sıkı bombardıman ile 123. Fırka zapt etti. 29 Haziran'da ise, Masat Cephesinde Akdağ'daki Sarıgöl taburuna 17. Türkistan Alayının yaptığı taarruz püskürtüldü. Bu suretle Balli köy-Karaaptal arasında kuzey cephesi 110 kilometreye ulaşmış oluyordu. Rus birlikleri Karadere istikametinde tamamen bozguna uğramış, Rus cephesi yarılmıştı. Şaphane'de toplanan 9. Fırka başarılı bir taarruzla Trabzon'a girebilirdi. Ruslar bu

²⁰⁸Belen, **Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri** C. III, s. 49-50.

²⁰⁹Bilgin, **Madurdağı Savaşı**, s. 59.

tehlikeyi görüp 1. Kars Alayını hızlıca Trabzon'a sevk ettiler ve oranın muhafazasını General Şuvarts'a teslim ederek müstahkem bir mevki yapmaya başladılar.²¹⁰

Hart Cephesinin Sürmene-Of istikametinde taarruzu hedefine ulaştığı için durdurulmuş ve taarruzu gerçekleştiren birlikler bazıları Trabzon Cephesinde başlayacak olan taarruz için batıya kaydırılmaya başlanmıştı. Taarruzun hedefi olan Madur ve Polut Dağları ele geçirilirken bölgeyi tutan 2. Plaston Tugayı, 19. Türkistan Alayı ve Drujinlere önemli bir darbe indirilmişti. Haldizen Bölgesi'nden hareket eden Türk kuvvetleri Uzungöl Deresi'nden Solaklı Vadisi'ne inmiş, kuzey istikametinde ilerleyerek Hatıpazarı'na girmişti. Türk Birlikleri Uğurlu'ya çekilen Rusları sıkıştırırken, doğuda Ballıköy ve Diktaş'taki Ruslar buradan atılmıştı. Sultanmurad Hanları'ndan ilerleyen Türk kuvvetlerimiz sahile bir iki saatlik mesafedeki Kacalak Dağı zirvesine çıkmış, Madur'un kuzeyinde ise Ruslar Harman Yaylası'ndan itibaren Soğuksu ve Ağulot'a kadar kovalamıştı.²¹¹

22 Haziran 1916 tarihinde Of genel istikametinde başlatılan taarruzda Of'un alınması ile Trabzon bölgesindeki Rus kuvvetlerinin kara yolunun ve donanmanın su altı ve su üstü gemileri ile Rus deniz ulaşımının kesilmesi sonucu Trabzon'un zaptının mümkün olacağı görüşlerine inanılmaktaydı. Ancak genel görüşe göre, Of alınabilir ve Trabzon bölgesinin kara yolu kesilebilirdi. Rus taarruz hazırlıkları hakkında haber almakta olan 3. Ordu Komutanı, Trabzon yönünde yapılacak taarruzun sağ yanını emniyete almak için Of istikametinde yapılan taarruzda Madur ve Polat dağlarını almakla yetinmişti.²¹²

Enver ve Vehip Paşalar Rusların Trabzon'un ele geçirilmesiyle elde ettikleri takviye sağlama olanağı konusundaki potansiyel avantajdan da endişe ettikleri için kuzeyde yeni hücumlara girişilmesini emrettiler. 26 Haziran'da 5. Kolordu Trabzon'u geri alma amacıyla Doğu Karadeniz dağlarında bir taarruz başlattı. Bu taarruz I. Dünya Savaşı'ndaki çoğu muharebede olduğu gibi ilk başta bir miktar başarı sağladıysa da, Türkler bu başarıdan yararlanacak yeterli güce sahip değillerdi. Bu hücum hedefine ulaşmadan ve 5. Kolordu'yu tüketerek yavaşladı ve durdu. Rus ordusunun Trabzon'da bulunan ileri unsurlarını kuşatmak isteyen Türk 5. Kolordusu yeni bir

²¹⁰Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da*, (1935 de Akademide Verilen Konferanslar), s. 213-214.

²¹¹Bilgin, *Madurdağı Savaşı*, s. 63-64.

²¹²Albayrak, *I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi*, s. 109.

taarruza girişti. 9. ve 13. Piyade tümenleri ile girişilen bu hücum kuzeye, Karadeniz kıyısına doğru ilerlemeyi hedefliyordu. 28 Haziran'da Türkler denizden sadece 10 kilometre mesafeye kadar gelmişlerdi. Burada etkili bir Rus savunması onları durdurdu ve 2 Temmuz günü hücum sona erdi.²¹³

Bu yeni Türk taarruzunun başlangıç safhası şüphesiz ki, başarılıydı ve bu kadar büyük bir kuvvetin Pontic sıra dağların arasından bu beklenmedik ilerleyişi fevkalade bir sonuçu. Fakat bu devamı olmayan bir zaferdi: Türkler bunu devam ettirecek kuvvete sahip değillerdi. Üstelik, Yudenich'de 25 Haziran'dan itibaren çok büyük bir karşı taarruz için hazır beklemekteydi. Türklerin bu beklenmedik hareketi, Rus planında az bir gecikmeye sebep olduğu halde, Türk harekâtının hedefi gayet iyi anlamış olan Yudenich, 2 Temmuz'da 5. Kafkas ve 2. Türkistan Kolordularını umumi taarruza geçmelerini emretti.²¹⁴

Trabzon istikametindeki taarruz 2 Temmuzda başlayacaktı. Çoruh Cephesinde düşman faaliyetinin artması üzerine taarruzdan vazgeçildi. 3 ncü Ordunun cephesi çok zayıf kaldığı gibi, Ordunun elinde hiçbir ihtiyat kuvveti de yoktu. Bu durumda cephe kolaylıkla yarılabileceğinden Çoruh cephesinde Türk birliklerinin faaliyetinin başlamasıyla beraber, 9 ncü ve 13 ncü Tümenleri Bayburt'a doğru harekete geçirmek uygun olurdu. General Yudenich, istikametinde gelişen Türk hareketini tasfiye etmek için, 2 nci ve 5 nci Kolordulara Türk birliklerinin yanlarına doğru taarruz emrini verdi. 1 nci Kafkas Kolordusu da cephesindeki Türk kuvvetlerini taarruzla tesbit etmek emrini aldı. İhtiyattaki 4 ncü Avcı Türkmeni Erzurum'dan hareket ettirilerek 2 nci Türkistan Kolordusu takviye edildi. Bu suretle 2 nci Türkistan Kolordusunun kuvveti 51 tabur, 110 top, 21 süvari bölüğü olmuştu ki, karşısındaki Türk kuvvetlerine sekiz misli üstün bir hale gelmiş bulunuyordu.²¹⁵

2.4.8. Bayburt Dumanlı-Dağ Muharebeleri

16 Şubat 1916'da Erzurum'un düşmesi üzerine Türk orduları Başkomutan Vekili Enver Paşa III. Ordu Komutanı Mahmut Kâmil Paşa'yı görevden alarak yerine Vehip

²¹³Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, s. 183-184-185-186.

²¹⁴Allen, Muratoff, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi*, s. 369-370.

²¹⁵Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri* C. III, s. 50-51.

Paşa'yı getirdi. Vehip Paşa'nın elindeki kuvvet 130.000 kişi ile 200 toptan ibaretti. General Yudenich'in komutasındaki düşman kuvveti ise 200.000 piyade ile 400 toptu.²¹⁶ Çok genç ve enerjik olan Vehip Paşa'nın ilk vazifesi 3. Orduyu sür'atle takviye etmek ve sonra İd-Bayburt mıntıkasında, Karasu ve Karadeniz arasında Rus ilerleyişini durdurması emrini almıştı.²¹⁷ Erzurum'dan çekildikten sonra, 3. Ordu Erzincan istikameti üzerinde Fırat nehri gerisinde toplanmıştı. Bayburt stratejik bir kilit noktası idi. Rus birlikleri Erzincan istikametini takip ettiği takdirde bu istikamet üzerindeki kuvvetli mevzilerde tutulabilirdi. Fakat Bayburt'u alan Rus birlikleri kuzeyden Türk ordusunu kuşatacağı gibi, Trabzon'la olan bağlantıyı da kesebilirdi. Bu düşünce ile Türk ordusunun büyük kısmının Bayburt bölgesinde bulunması ile Çoruh, Kop Muharebeleri daha müsait bir şekilde neticelenebilir ve belki de Trabzon'un düşmemesi de temin olunabilirdi. Mayıs ortasında durum böyle bir toplanmaya elverişli idi. 13 ncü ve 9 ncü Türkmenler yolda oldukları için Bayburt'ta kuvvetli bir ihtiyat toplanabilirdi. Bayburt'un önemi kumandanlar da takdir ettiler.²¹⁸

Ruslar 21 Nisan 1916 günü Hortakop'a 5. Hudut Alayı ile 19. Türkistan Alayının dört defa yaptıkları şiddetli taarruzlar 28. Alay tarafından püskürtüldü. Rusların Çoruh'tan Çakmans Yaylası'na taarruzu ve Kop'tan 2600 Rakımlı Tepeye hücumları püskürtülmesinin ardından 29. Alayın 2. ve 3. Taburları Bayburt'a geldiler. Vehip Paşa 29. Alayın Mamahatun'un işgal edilmesi üzerine o tarafa sevk edilmişti. Fakat 2. Mıntika kumandanı Yusuf İzzet Paşa oradan ziyade Rus birliklerinin sıkıştırmakta olduğu Bayburt'a lüzumunu Vehip Paşa'ya yazarak cepheye göndermişti. Ruslar her taraftan yüklenerek Bayburt'u düşürmek istiyorlardı. Bayburt'un kuzeyinde Çorak ve Yoğalı'ya gelen Rus milisler püskürtülmesinin ardından Rus taarruzları devam ederek 28 Nisan'da Bayburt kuzeyinde Soğanlı dağlarındaki Türk milisleri Öknelere gelen Ruslarla çarpışarak ilerlemelerine mani oldular. 1 Mayıs 1916'da Rus taarruzları karşısında Bayburt'un icabında Plevne gibi yakından müdafaasını temin etmek için Elmeşka-Mezke-Kızılğüney-Kızılkürtüs hattının savunulmasına başlandı.²¹⁹

²¹⁶Sabri Özcan San, **Ruslar'ın Gümüşhane İlini İşgali**, İstanbul, 1993, s. 25.

²¹⁷Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 294.

²¹⁸Belen, **Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri C. III**, s. 39.

²¹⁹Çakmak, **Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da, (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)**, s. 194-195.

Rusların en büyük hedeflerinden biri Bayburt'a denizyolundan dağları aşarak ulaşmaktı. Böylelikle denizden Doğu Anadolu'ya ulaşmış olacak ve buradaki askerlerine deniz yoluyla destek olacaktı. Bunun için Rusların hedefi Çoruh Vadisinin kuzey taraflarının yanı sıra kuzeyden Of'u aldıktan güneye, Bayburt'a ulaşmaktı. Bu nedenle Bayburt'a ulaşmak amacıyla kuzeyden bu kolu Solaklı Deresini izleyerek Ataköy'e gelmiş ve burada karargâh kurmuştu. Rus birlikleri Ataköy'de karargâh kurduktan sonra yaptığı keşiflerde ancak Kakart Geçidi'nden²²⁰ geçebileceğini tespit etmişti. Rus birliklerinin Kakart Geçidi'nden geçmemesi için 10. Kolordu Komutanı Tahsin Paşa emir vererek Kakart Geçidi'nin tutulmasını istedi. Ancak asker sayısının çok yetersiz olması dolayısıyla subay ve diğer komutanlar bu bölgeye yeterince asker ve mühimmat aktaramaması üzerine 1916 yılının Mayıs ayı ortalarına doğru Rus birliklerinin yaptığı ani hücum Kakart Geçidi'nin Rusların eline geçmesine neden olmuştu. Fakat Türk kuvvetleri Kakart Geçidi'ne doğru şiddetli hücumla Rus birliklerini bu geçitten geriye atarak geçidi ele geçirmişti. Ayrıca 10. Kolordu'nun subayları buraya takviye edilmiş bir tabur bırakmıştı. Diğer kuvvetler ise batıya doğru çekilmişti. Ruslar bu geçit yoluyla Bayburt'a ulaşamayacağını anlamış ve kuvvetlerini batıya doğru yönelttikten Sultan Murat Tepelerini tutmuştu. Rus keşif kolları Limon Suyuna kadar uzanıyordu.²²¹

Havaların uygun olmayışı ve Soğanlı Dağlarının geçit vermeyişi, Rus birliklerinin ilerlemelerini uzun süre durdurmuştur. Çünkü Nisan ve Mayıs aylarında bölgenin en yüksek yeri olan Soğanlı Dağları en şiddetli kış dönemi yaşanmaktaydı. Bu nedenle Rus birlikleri Mayıs ayının bitmesini beklemişti. Türk kuvvetleri ise, 3 Mayıs 1916'da Kemerağı'nın güney tarafındaki Akkoyun Yaylası'na gelerek burada karargâh kurmuşlardı. Kemer ve Soğanlı Dağları'da Türk topçuları tarafından tutulmuştu. Bu duruma göre Türk mevzileri hazırlıklarına tamamlamış olup Rus birliklerini beklemeye başlamıştı.²²²

Türk karargahı Sultan Murat'a alınmasının ardından 4. Piyade Alayı Komar Dağı'nı işgal etmiş, 60. Piyade Alayı'da Madur Dağı'nı işgal etmişti. 14 Haziran günü

²²⁰ ''Kakart Geçidi, Solaklı Deresi'nin başında Çaykara'ya 26 km. uzaklıkta Köknar Köyü ile Kavlatan, Heneke arasındadır.'' Haşim Albayrak, **I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi**, s. 99.

²²¹ Albayrak, **I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi**, s. 99-100.

²²² Albayrak, **I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi**, s. 97-98.

geriden takviye kuvveti olarak toplanan Rus kuvvetleri hücumla kalktı. Özellikle Komar Dağı'nın bulunduğu yerdeki 4. Piyade Alayı'na hücum eden Rus birliklerine karşı atılan top mermileri tepkisiz kalıyordu. Çünkü Rusların bulunduğu yerler korunması ve saklanması kolay olan gür ve sık ağaçlıklar olduğundan rahat hareket edebiliyorlardı. Türk birlikleri bozularak Barma üstünden Kazankıran Dağı'na kadar çekilmişler ve burada bir savunma düzeni kurabilmişlerdi. Ancak bu savaşlar sırasında Hanırmak Yaylası'nda bulunan 4. Piyade Alayına bağlı 3. Tabur harekete geçmiş. 60. Piyade Alayı topçu birlikleri de hücumu destekleyerek 60. Piyade Alayının diğer kısmı da 4. Piyade Alayının topçu desteği ile Rus birlikleri Kazankıran'dan atılmıştı.²²³

Vehip Paşa ise, Rusların hiç beklemedikleri bir sırada taarruza başladı. Vehip Paşa kumandasındaki Türk kıtalarının 29-31 Mayıs 1916 tarihlerinde yaptıkları hücumlar, 4 Haziran gününe devam etti ise de, hiçbir netice alınamadı. Bu kuvvetler 20-30 Haziran tarihlerinde yeniden taarruza geçtiler; bu defa bazı başarılar elde edildi. Trabzon'un arkasına düşen Sultan Murad Han ve MadurDağ istikametinde bazı ilerleme kaydedildi ise de, esaslı bir başarı elde edilemedi. Buna karşılık Rus Kafkas Ordusu Kumandanı General Yudenich, 2 Temmuz 1916 tarihinde yeni büyük bir Rus taarruzunun başlamasını emretti.²²⁴

Rus taarruzu ile ilgili planlar, Vehip Paşa'nın Pontik Alplerini aşarak yapmış olduğu taarruzdan evvel hazırlanmıştı. Yudenich esas taarruzu, Erzincan ve Erzurum yaylaları ile Anadolu sahili arasındaki ana yolların merkezi olan Bayburt'a yöneltmişti. Böylece Bayburt'tan Gümüşhane'nin kuzeybatısına ve Kelkit'in batısına doğru ilerlemek suretiyle Üçüncü Türk Ordusunun cephesini iki yerden yarmak mümkün olacaktı. Üstelik Türk cephesini ortadan yarmak fikri, Yudenich'e bütün diğer taktik harekâttan daha cazip görünmüştü. Rus kumandanı, harekâtla ilgili planın uygulanmasında büyük ihtiyat kuvveti elden çıkarmayı göze aldı. Dağ muharebelerinde pek tecrübeli sayılamayan sağ kanat üzerindeki 123. ve 127. piyade tümenlerinin vazifesi, Gümüşhane ve sahil ile Kara-dere'nin yukarı havzasıyla Bayburt'a giden ana yol arasındaki büyük Pontik dağlarının içinde kalan Türk hatları üzerinde bir baskı temin etmektir. Sülüklü-dere ile Kara-dere arasındaki iki plastun

²²³ Albayrak, **I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi**, s. 103.

²²⁴ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 295.

tugayı, 5. Hudut Alayı Türk kuvvetleriyle çarpışacaktı. Bu piyade taburlarının sol kanadı üzerindeki 3. Plaston Tugaya ise, 2. Türkistan Kolordusunun sağ kanadı ile irtibat temin etmek görevi verilmişti.²²⁵

Madur ve Polut Tepeleriningüneyinden Bayburt Bölgesi'ne bir taarruz düşünen Ruslar, Haziran başından itibaren taarruz için gerekli kuvvetleri bölgeye sevk etmeye başlamıştı. En doğudaki Haldizen Dağlarının kuzeyine 3. Plaston Tugayının 15. ve 17. Taburları bulunmaktaydı. 3. Plaston Tugayı Çoruh Cephesi'ne bağlı ve tugayın 13., 14., 16. Ve 18. Taburları Ballıköy (Anzer) güneyinde Yamalıdağ'dan Çoruh Nehri'ne kadar olan bölgedeydi. Bunların batısında Soğanlı Dağları Bölgesinde Batum Müstahfaz Tugayı, Kemer Dağları'nın kuzeyinde, Limonsuyu Hanları'nın karşısında 19. Türkistan alayı, Madur ve Polut Dağlarının güneyinde 2. Plaston Tugayı, Karadere'nin batısına düşen Ziyaretdağı-Karakaban Dağı kuzeyindeki Santa bölgesinde 1. Plaston tugayı mevzilenmişti. Bunların karşısında sahilden güneye doğru Çarşıbaşı-Karadağ hattında Teşkilat-ı Mahsusa alayı, Trabzon ve Giresun Jandarma Alayları ve gönüllülerden oluşan Sahil Müfrezemiz, Horos Dağlarının kuzeyinde 18. Tümen, Maçka Bölgesi-Hortokop sırtlarında 28. Alay, 29. Alayın 3. Taburu ve 2 İstihkam Taburu, Mescit Yaylaları ile Santa Bölgesinde 34. Tümen, Limonsuyu Hanları'nda Jandarma ile takviye edilmiş, Soğanlı ve Haldizen Bölgesi'nde ise takviye edilmiş milisler bulunmaktaydı.²²⁶

General Yudenich, Kop ve Mamahatun'a Türk taarruzu sonucu yıpranan ve yorulan kuvvetlerini cephe gerisindeki köy ve kasabalarda dinlendirerek eksikliklerini tamamlamış ve hedef seçtiği Bayburt'u ele geçirmek için Çoruh cephesi'nden yapılacak taarruz için takviye kuvvetlerini bölgeye sevk etmişti. Rusların hazırladığı bu genel taarruz öncesi birkaç Alman asıllı Rus askeri kaçak Bayburt'a gitmiş ve Rus taarruzu hakkında bilgi vermişti. Rus ordusunda bulunan Alman asıllı askerler daha önce de taarruz öncesi fırsat buldukça kaçarak Türk tarafına bilgi veriyordu.²²⁷

Grandük Nikola; Bayburt'a yapılacak harekâtla ilgi olarak Yudenich'e “5. Kolordunun vaziyetini kolaylaştırmak için Türkistan Kolordusu ile Bayburt'a taarruza karar verdiğiniz ve bunun için de Türkistan Kolordusunu üç alayla takviye

²²⁵ Allen, Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, s. 371.

²²⁶ Bilgin, **Madurdağı Savaşı**, s. 50-51.

²²⁷ Bilgin, **Madurdağ Savaşı**, s. 64.

4. Avcı Fırkası ve 1. Kolorduyu da Türkistan Kolordusuna muavenete memur ettiğinize göre muharebeyi bütün cepheye yayılacak adediyorum. Kendisine verdiğiniz taarruz emrinin yerine çıkarılması için kuvvetini kâfi olmayan 5. Kolordu Kumandanına, Türlerin harekâtını dikkatle izleyerek bu kolordu cephesinde olumsuz bir durum görülür görülmez azimkârane taarruza geçmesi için talimatı veriniz.” derken, Yudenîç ise, 2. Türkistan Kolordusu ile 5. Kolorduya taarruza kalkmalarını Of istikametinde yarma yapan Türklerin arkalarını keserek esir edilmelerini emretmişti. Rus taburu 35-40 bin tüfekten ibaret 3. Ordu üzerine saldırıyordu. Vehîp Paşa ise, Enver Paşa’ya Bayburt’u bir Plevne yapacağını yazmıştı. Burası bir Plevne gibi müdafaa edilmesine rağmen Çoruh-Masat-Kop cephelerine karşı siperler kazılarak savunulmuştu. Erzurum gibi bir müstahkem mevzi halinde olup gerektiğinde terk olunacaktı.²²⁸

1916 yılının ilkbahar sonları ve yaz başlarında Ruslar güçlerini tasarruf ediyorlar ve kuvvetlerinin büyük kısmını Çoruh Nehrinde yer alan Bayburt kenti üzerine yoğunlaştırdılar. Rus birlikleri bir hafta içinde Bayburt’un dış mahallelerine yaklaşmışlardı. Tehdit altındaki bir mıntıka Türk 10. Kolordusu tarafından tutulmaktaydı. Birçok savaştan çıkmış, tecrübeli bir kadroya sahip olmakla birlikte 10. Kolordu son bir yıl boyunca art arda Rus hücumlarına maruz kalmıştı.²²⁹

1 Temmuz’da 4. Türkistan Avcı Fırkası Kıtâatı Çoruh Nehrinin sol sahili boyunca uzanan bütün tepelerle geçirdi. 17. Türkistan Avcı Alayı Bayburt’un doğusundaki tepelerde ve 18. Türkistan Avcı Alayı da Bayburt’un güneyinde ve Çoruh Nehrinin sol sahilinde olarak mevzilerini tahkim etmişler. Bayburt’a doğru ilerleyen Sibirya Kazak Livası 1 Temmuz akşamı Bayburt’un güneyinde ve Çoruh vadisinde geceyi geçirmek üzere bulunmuş; fakat gece emniyet almamış olması yüzünden 1-2 Temmuz gecesi panik meydana gelmişti. Bu sıralarda Türkler Bayburt ile civarından kuvvetlerinin bir kısmını çekmiş ve Türklerin keşif kolu 2 Temmuz gecesi şehirden çıkarak Çoruh Nehri boyunca hareket etmiş, uykuda bulunan Kazak Kıtâatı üzerine ani ve şiddetli ateş açmıştır. Bu durum Kazaklar üzerinde büyük heyecan ve korku yaratmasının ardından 2 Temmuz’da Bayburt üzerinden 17. Türkistan Avcı Alayı

²²⁸Çakmak, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya’da ve İran’da,(1935 de Akademide Verilen Konferanslar), s. 220-221.

²²⁹Erickson, Size Ölmeyi Emrediyorum, s. 186.

hareket etmiş ve bu alayın bir taburu Bayburt'tan geçerek şehrin batı kenarında bulunan tepeyi işgal etmiştir.²³⁰

3 Temmuz 1916'da Mişankas güneyinde 2350'ye taarruz eden 13. ve 14. Türkistan Alayları 2. Çoruh Alayı ve Kale Boğazı hudut taburu tarafından püskürtüldü. Akdağ ve Masat Boğazı'na hücum eden 17. Türkistan Alayı Sarıgöl Hudut Taburu ile 1. Çoruh Alayı tarafından müdafaa edilen bölgede yenilgiye uğratıldı. 4 Temmuz'da Akdağ ve Masat Hanı sırtlarını savunan Çoruh müfrezesi takviye edilirken 5 Temmuz'da Fevzi Paşa karargâhı Akkoyunlu'dan Bayburt'a nakil etmiş ve ardından Akdağ'da 17., 18. Türkistan Alaylarının, Hart cephesinde Rus kuvvetleri püskürtüldüğü gibi, Hızır Nebi kayası ve Karaaptal doğusundaki Rus siperlerini taarruzla püskürtüldü. 6 Temmuz'da dört gün süren mücadeleler sonunda Akdağ'ı geçirilmiştir.²³¹

5. Kafkas Kolordusu Cephesinde 123. Piyade Fırkası Türk birliklerini püskürterek Karadeniz sahilinde Ful kasabasını ele geçirdiler ve fırka güneye doğru ilerlemeye başlamıştı. 127. Piyade fırkası ile 5. Kafkas Hudut Piyade Pontos-Toroslarını aşmışlar ve 7 Temmuz'da Trabzon-Erzincan şosasının batısına doğru uğramış olan Ardasa kasabasını zapt etmişlerdi ve daha batıya doğru ilerlemeye devam etmişlerdi.²³² 13 Temmuz 1916 Rus birlikleri Maden'i işgal ve Maden Grubuyla İmalı soluna akşama kadar taarruz etti. Akşam Maden Grubugeri çekilmiş. Ruslar aynı zamanda İmalı ve Çoşan gruplarına da taarruz ettiğinden, Kop Cephesi geri hattına çekildi. 14 Temmuz'da Ruslar Kivbatı sırtlarını aldı. 16 Temmuz'da Ruslar taarruzla Bayburt batısındaki Osman tepesini ele geçirdi. Türk birlikleri Bayburt'un beş kilometre batı sırtlarındaydı. Kop cephesi dünkü muharebe neticesinde Salhar-Haşya hattına çekildi.²³³

17 Temmuz'da Bayburt düştü ve güçlü savunma mevzileri kurdular.²³⁴ Ruslar Bayburt'un ele geçirilmesinden pek memnun idiler. Grandük Nikola Çara birçok zorlu muharebelerden sonra Bayburt'un alındığı bildirmiş. Fakat yine endişesi geçici

²³⁰ General Maslofski, *Umumi Harpte Kafkas Cephesi*, s. 459-460.

²³¹ Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da, (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)*, s. 221-222.

²³² General Maslofski, *Umumi Harpte Kafkas Cephesi*, s. 467.

²³³ Mareşal Fevzi Çakmak ve *Günlükleri*, C. I, s. 411-412.

²³⁴ Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, s. 186.

olmadığından Yudenic'e şöyle bir telgraf çekiyordu: *“Türklerin Bayburt'u bırakıp Trabzon istikametinde saldırıları imkanını nazar-ı dikkatten imkan tutmayın...Her neye mal olursa olsun...Türklerin kesin yenilgiye uğratılmasını talep ederim...”* Böyle bir hareket ancak kâfi kuvvetle mümkün olabilirdi. Fakat bu sırada yeni bir kolordu gelmediğinden Grandük'ün endişesi yersiz kalmıştır.²³⁵

Rusların üç kolordu ile yaklaşık 150 bin kişilik bir kuvvetle yaptıkları taarruz ile Bayburt'un ele geçirilmesi, Çoruh ve Hart cephelerinden yapılan saldırıdan ziyade Kop cephesine yeni sokulan 4. Avcı Rus fırkası sebep olmuştur; bu fırka Azap-Kızar Kale hattını ve sonra Erzurum cephesinde başarı sağladığı gibi bu defa da Kop cephesinde başarı sağlayarak Bayburt'u yandan tehdit etmiştir. 2. Ordu kumandanı Ahmet İzzet Paşa'nın verdiği talimat 3. Ordunun Gümüşhane ve Kelkit'e kadar çekilmesini âmir idi ve ordu buraya kadar çekildi. Ancak 3. Ordunun sağındaki 4. Kolordu Fırat tarafında savunmada kalacaktı. Umumî karargâh da Sipikör de savunmayı emrediyordu. Fakat durum böyle kalmayarak iki ordu arasında açıklıkmeydana geldi. Buradan geçen bir yolun iki kolordu arasında ara hattı verilmesi ve bu sebepten her iki kolordunun burasını zayıf bırakması ve Sibiry Kazak Livasının da bu aralık yoldan geçerek Çardaklı Boğazı'na sarkması üzerine Erzincan'daki Yusuf İzzet kuvvetleri çekilmek zorunda kaldı. Ruslar bun durumdan yararlanarak 2. Ordunun sol yanı üzerinde bir darbe hazırlamaya başladılar. Temmuz'da 2. Ordu taarruz hazırlığına başladığı zaman 3. Ordu geri çekilmeye başlamıştı.²³⁶

Rusların Bayburt'a girmesi ile 3. Bölgeye bağlı Sahil Müfrezesine bağlı birlikler tuttuğu mevzileri savunurken Hart, Çoruh ve Kop Cephelerindeki Türk birlikleri çekilmeye devam ediyordu. Cephelerin bulunduğu yerler değişmiş olmasına rağmen kuruluş ve teşkilatlarının devamına karar verilerek yazışma ve emirlerin cephe adlarına göre yapılmaya devam edildi.²³⁷

Bayburt'un işgali üzerine şehirdeki Çoruh müfrezesi Ruslara yarayacak malzemeleri yakarak geri çekilmişlerdi. Sonuçta Bayburt Yudenic'in tahmin ettiğinden dört-beş

²³⁵ Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da*, (1935 de Akademide Verilen Konferanslar), s. 230.

²³⁶ Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da*, (1935 de Akademide Verilen Konferanslar), s. 167-168.

²³⁷ Bilgin, *Madurdağı Savaşı*, s. 71.

gün önce işgal edilmişti. Dumanlıdağ Muharebeleri 9. Türk Kolordusu için bir seri yenilgiye sebep olmuştu. Toprak kazancı, Ruslar için çok önemli değildi. Çünkü Türk ordusu Bayburt'un kaybindan sonra Mamahatun ovasını boşaltmaktan çekinmeyecekti. Zaten savunmada kalarak daha az kayıp vermiş bulunan 9. Türk Kolordusu parçalanmış olarak Erzincan'a doğru geri çekilmişti. Bayburt'un işgali ile 2. Türkistan Kolordusu karargâhını Bayburt'a taşımıştır. Orduyu beslemeye Erzurum yolu yeterli gelmediğinden, Kolorduyu Trabzon'dan beslemek için Trabzon-Erzincan yolunun da kuvvetli tutulması gerekiyordu. Bu nedenle Rus ordusunun ileri harekâtına devam etmek zorundaydı.²³⁸

Bayburt'a giren 17. Türkistan Alayının arkasından Sibiry Kazak Alayı da gelmiş, Mam-Niv-Zülfedağı-Yağmurdere'de Bendamil hattında savunma durumuna giren Türk güçlerine karşı bir yandan Uğrak (Varzahaon), Danışman yörelerine keşif kolları sürerken, bir yandan da Çorak-Rüştü köyleri arasında bulunarak Sünür-Mormoç Ovasını hızla geçen, Ruslar yaptıkları bu saldırılar karşısında Türk Ordusunun Çoruh Cephesi, Pulur-Gelinpertek hattına alındı.²³⁹

Rusların 1. Plaston Alayı, 34. Türk Tümeninin çekilmesiyle boş kalan yerlerden girerek Pirahmet'e kadar hiçbir engelle karşılaşmadan ilerledi. Pirahmet'te uzun sürmeyen önemli bir direniş görmelerine rağmen 19 Temmuz'te Gümüşhane'ye girdiler. Gümüşhane'nin güney sırtlarında Türk birlikleri bir hayli dayandıktan sonra Pumpulak-Karamustafa deresine çekildiler. Torul'un işgali de aynı günde olmuştur. Pumpulak'taki 28. Türk Alayının 3. Taburuna saldıran Ruslar, burayı aldıkları sırada 127. Rus Tümeni, İkisü-Ardasa arasındaki 18. Türk Tümenini geriye sürmek suretiyle Torul'a girmiş, Trabzon yolunu kendilerine açmış oldular.²⁴⁰

Gümüşhane'nin işgalinin ardından şehrin güneyindeki Edirebaşı Tepesi'ni işgal etmişlerdi. 20 Temmuz'da Ermenilerin Türk nöbetçilerini aldatmayı başarması ile Ruslar 29. Alayın bulunduğu Akbaba'nın kuzeyindeki mevzilere bir gece baskını düzenlediler. Buradaki mücadele sabaha kadar devam etti.²⁴¹

²³⁸Yavuz, **İşgal ve Mezalimde Erzincan**, s.42- 43.

²³⁹San, **Ruslar'ın Gümüşhane İlini İşgali**, s. 27.

²⁴⁰San, **Ruslar'ın Gümüşhane İlini İşgali**, s. 27-29.

²⁴¹Bilgin, **Madurdağı Savaşı**, s. 80-82.

2. Türkistan Kolordusu kıtaatı Bayburt'un işgalinden sonra Türkleri takibine devam etmişlerdir. 3. Plaston Livasının taburları Erzurum-Gümüşhane şosasının kuzeyine gönderilmişlerdir. 4. Türkistan Avcı Fırkası Balahor ve Köse üzerinden Kelkit'e ve 5. Türkistan Avcı Fırkası ise Pilor köyü üzerinden Kelkit'in güneyinde Yeniköy-Yenice istikametinde hareket edecekti. Kolordunun sol tarafında 4. Kafkas Avcı Fırkası saldırmaktaydı ve bu fırka Kelkit üzerine yürümekte idi. 5. Türkistan Avcı Fırkasının 17. Alayı Bayburt'tan Kelkit'e giden yol boyunca taarruz edecekti. Mezkur Alay 16 Temmuz'da Balahor mıntikasındaki Türklere saldıracaktı. Bu şosayı takip ve Koans köyünü geçen 17. Türkistan Avcı Alayı 18 Temmuz'da 2. Koban Plaston Livası Taburlarıyla karşılaşmıştı. 4. Kafkas Avcı Fırkası Kıtaatı kendisine bildirilen istikamette ilerleyerek Plor üzerinden ilerlediler.²⁴²

20-21 Temmuz 1916'dan itibaren Kop Cephesi, 2. Mıntika emrine girdi ve 10. Kolordu Kumandanlık Vekâleti adını aldı. Köse batısında taaruza geçen Ruslar çok sayıda kayıp vermelerine rağmen durmayarak 29. Alay ve 10. Tabur komutanlarını esir aldılar. Türk birlikleri tamamen Kelkit'e çekilmek zorunda kaldı. 4. Türkistan Avcı Tümeni'nin Kelkit doğusuna yaptığı taarruz ile mevzilerinde tutunmayan Türk birliklerinin geri çekilmesi üzerine Kelkit Rus işgaline uğradı.²⁴³ Kelkit'e düşman girmesi ve süvari piyade kuvvetleri Aşkâh-Hoso hattına taarruzlarını karanlık basıncaya kadar tekrar ettiler ve karanlık basıp muharebe son bulduktan sonra cepheler şu hatta alındı:

Ovacık Yayla- Sidirke doğu tarafları Çoruh cephesinde, Terkes doğu tarafları Elmalı dağ- Kel Ahmet Mağarası Hart cephesinde bulunuyordu. Bonbulak'da 3. Tabura taarruz eden 5. Hudut alayı burasını aldığı sırada 127. Fırkada İkisu- Ardasa arasında taarruzla 18. Fırkayı geriye sürdü. Bu suretle Trabzon- Bayburt soşası Ruslara açılmış oldu. Horoz dağları batısındaki Erikbeli'nde bulunan 18. Fırkanın bir kısım kuvvetleri Körtüş'e atıldı. 18. Fırka Çorşane- Bilahor- Sarıç Dağı hattında tutundu. 23 Temmuz 1916'da Çoruh cephesinde; cepheden gördüğü baskı ve 10. Kolordunun Kızılgüney tepesine çekilmesi üzerine Topuzlu Baba- 2300 Tepe- Tepeyurt- Kerdelhisar hattını tuttu ve Rus taarruzlarını bu hatta durdurdu. 127. Fırka 18. Fırkayı Soruyane- Avise hattına sürdü. Sahil müfrezesi 123. Fırkanın cepheden

²⁴²General Maslofski, **Umumi Harpte Kafkas Cephesi**, s. 468-469-470.

²⁴³**Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri 1911-1917**, C.I, s. 414.

taarruzu ve sahilden ateş üzerine Sis Dağı- Çavuşlu Deresi hattına çekilmeye mecbur oldu. 24 Temmuz 1916'da Çoruh müfrezesi Tepeyurt'taki kuvvetle Taşlıburun'a baskın yaparak Rus birliklerini püskürterek oraya yerleşti. 127. Fırka 18. Fırkayı Soroyane'den Avliyane'ye sürdü. Körtünde Çifte Köprü'ye taarruz eden iki Rus taburu büyük kayıpla geri püskürtüldü.²⁴⁴

Son hafta oldukça büyük kayıplar veren Hart Cephesi'nin acilen takviyeye ihtiyacı vardı. Bu nedenle Çoruh Cephesi emrinde olan 9. Tümen'in 26. ve 27. Alayları 27 Temmuz'da tekrar Hart Cephesi emrine verilmişlerdi. Sahil Cephesi'nde Çavuşlu Deresi boyunca 30 Temmuz'dan 2 Ağustos'a kadar çatışmalar oldu. Buradaki Ruslar taarruzla geri atılırken 2 Ağustos sabahı Çavuşlu'ya ilerleyen bir Rus kuvveti pusuya düşürüldü. Sahildeki çatışmalar Ağustos-Eylül boyunca devam ederek 21 Ekim'de Harşit Deresi'ne kadar ilerlemişti. Ağustos başından itibaren Rus taarruzlarında bir gevşeme görülmüş, Ruslar bu cepheden çektikleri bir kısım kuvvetleri ile ihtiyatlarını II. Ordu'nun karşısına yığmaya ve II. Ordu'ya karşı taarruza başlamışlardı. Rus taarruzlarının gevşemesi ile 7 Ağustos'tan itibaren III. Ordu'ya bağlı birlikler taarruza geçerken 14 Ağustos'tan sonra Ruslar Erzincan-Kelkit-Görece hattındaki mevzilerini takviye ederek savunmada kaldılar. III. Ordunun Ruslara yaptığı taarruzlarda bazı başarılar sağlamışsa da bu hareketler harbin kaderini değiştirmeyecekti. 14 Ağustos'ta Kafkas Cephesi idari olarak yeniden organize edilmiş, III. Ordunun cepheye güneyden kuzeye doğru 7 kısma ayrılmıştı. Bu durumda daha önce 3. Bölgeye bağlı Çoruh Cephesi 4. Kısım, Hart Cephesi 5. Kısım, Trabzon Cephesi 6. Kısım ve Sahil Cephesi de 7. Kısım olarak adlandırılmış ve emirler buna göre yazılmaya başlamıştı. 12 Eylül 1916'da durumun gerekli kıldığı için yeni bir düzenlemeye gidildi. 2. Bölge olarak adlandırılan bölgedeki birlikler 1. Kafkas Kolordusu, 3. Bölgedeki birliklerle 2. Kafkas Kolordusu adı altında yeniden düzenlenirken, Sahil Cephesi'ni tutan birlikler 37. Tümen adını almıştı.²⁴⁵

Erzincan ve Karasu muharebeleri ile Bayburt muharebeleri dizisine “Çoruh Seferi” adını verildi. Enver Paşa 3. Ordunun Rus ordusunu durdurup yeni konuşlanan 2. Ordu ile büyük bir hücum ile Erzurum ve Trabzon'u geri alarak Rusları imha etmeyi

²⁴⁴Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)*, s. 236-237.

²⁴⁵Bilgin, *Madurdağı Savaşı*, s. 84-85.

hedefliyordu. Fakat Çoruh Seferi 3. Orduyu etkisiz bir halde bırakarak Bayburt'taki ileri mevzilerini ortadan kaldırarak bu iddialı planları tümüyle yok etmişti.²⁴⁶

2.5 Denizlerdeki Faaliyetler

Yavuz ve Midilli gemileri Rus limanlarını bombardıman ettiği 29 Ekim günü yolcu gemisi Nilüfer, mayın dökme gemisine çevrilmek üzere seçilir. Siyaha boyalı teknesi ve sarı bacasıyla bir Rus istimbotu görüntüsündeki Nilüfer, Sivastopol açıklarına altmış dokuz mayın döşeyerek üsse geri döndü. Nilüfer, Karadeniz'de, Velikiy Knyaz Alexander'le karşılaşır ve durdurulur. Hamidiye ise, 06.30'da Feodosya'ya vardı. Bir Osmanlı ve Alman subay karaya çıkarak yerel yetkililere iki saat içinde savaş durumunun başlayacağını bildirdiler. Yine de Hamidiye liman tesislerine atışa başlamadan 09.00'a kadar bekledi ve Yalta'ya hareket etmeden limanı yaklaşık bir saat topa tuttu. Hamidiye burada, Sura vapuru ile Svyatov Nikolay'ı, Yılan Adası yoluyla İstanbul'a dönmeden önce top atışıyla batırdı. Kruvazör 31'nde üsse döner. Gayret-i Vataniye ve Muavenet-i Milliye, Odesa açıklarına 02.30'da vardılar. Küçük bir konvoy, limanın güney girişinden, liman içine doğru ilerlemektedir. Gayet-i Vataniye, Donets gambotunu torpilleyerek batırdı. Muavenet-i Milliye, Kuranets gambotuna ateş açar, bir motorbotu, petrol terminali ve iskeleye yanaşık bir ticaret gemisini topa tuttu.²⁴⁷

Rus destroyerleri *Gnevniy*, *Pronzitelniy* ve *Derzkiy* Boğaz'ın girişine mayınladı. Savaşın ilk iki ayı boyunca 10. Kolordu Samsun ve Ordu'dan Trabzon'a nakledilmiş, teçhizatı da, Kafkas Cephesi'ne gönderilmişti. Amiral Souchon gemilerin Ruslarla herhangi bir çatışmaya girmesini istemiyordu. Ancak baskılar sonucu Hamidiye ve Midilli'yi nakliye gemilerine refakat amacıyla görevlendirildi. Donanma refakat gemilerini tedarik etmesine rağmen, nakliye gemileri Ordu Komutanlığının emrindeydi. Belirlenen seyir programına uymayan Ordu Komutanlığı, üç nakliye gemisini, Giresun açıklarına doğru yola çıkardı. Böylece Kandilli açıklarında bunların kaybedilmesine neden oldu.²⁴⁸

²⁴⁶Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, s. 187.

²⁴⁷Güteryüz- Langensiepen, *1828-1923 Osmanlı Donanması*, s. 57.

²⁴⁸Güteryüz-Langensiepen, *1828- 1923 Osmanlı Donanması*, s. 59.

Akdeniz’de İtilaf Devletleri donanmasının önünden kaçarak İstanbul’a sığınan iki Alman gemisinin Yavuz ve Midilli adını almasından bir süre sonra Karadeniz’e açılarak Rus limanlarını bombalaması üzerine misilleme yapmak üzere Karadeniz’e açılan Rus donanması birçok kıyı şehrini ve Türk limanlarını bombalamaya başlamıştı.²⁴⁹

Ruslar, Osmanlıların Karadeniz’in kuzeyindeki Rus limanlarını bombardıman etmesine karşılık olarak 6 Kasım 1914’te Zonguldak’ı bombalamıştı.²⁵⁰ Kafkas Cephesi’nin devamı için gerekli olan Türk deniz nakliyâtını emniyetle gerçekleştirmek için Yavuz, Midilli ve Mecidiye kruvazörleri ile birkaç torpido muhribi, harbin ilanından itibaren hemen sonra uzun müddet aralıklı olarak denizde bulunmuştu. Karayollarının yetersizliği sebebiyle, Kafkas Cephesinin tek ulaşım yolu, Trabzon denizyolu olduğundan, büyük önem arz etmiştir. İlk olarak, Rus Filosu’nun, 07 Kasım 1914 günü Trabzon’a Kafkas Ordusu için asker malzemesi götüren Bezm-i Âlem, Mithat Paşa ve Bahr-i Ahmer nakliye gemilerini Karadeniz açıklarında batırması üzerine Donanma Komutanlığı’na bilgi verilmeden ve himayesiz olarak gemilerin Karadeniz’e çıkmamaları için gereken önlemler alınmıştı. Türk Donanması Alman gemileri ile pekiştirilmiş olmakla beraber, Rus filosu üstünlüğünü sürdürmüştü. Hareket serbestisini elde bulunduran Rus Karadeniz Filosu, Türk Deniz nakliyâtını baltalamayı, mayın dökme işini engellemeyi ve hayati önemi haiz limanları bombardıman etmeyi kolaylıkla başarmıştı.²⁵¹

Bu amaca yönelik olarak Rus donanması, esas olarak Zonguldak, Samsun, Akçaabat ve Trabzon limanlarını kendisine hedef seçmişti. Rus donanmasının Karadeniz sahillerinde yürütmüş olduğu bombardıman faaliyetlerinin Müslüman halkın moralini bozup göçe yönelmesini sağlamak, Pontusçu faaliyetlerin ve Ermeni tedhişinin zemin kazanmasını temin etmek gibi başka sebepleri de bulunmaktaydı.²⁵²

²⁴⁹Öksüz, Usta, ‘‘I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanması’nın Trabzon ve Çevresini Bombalaması’’, s. 36.

²⁵⁰Albayrak, **I. Dünya Savaşı’nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi**, s 17.

²⁵¹Figen Atabey, **Karadeniz’de Türk Donanması**, Ankara, 2006, s. 38-39.

²⁵²Öksüz, Usta, ‘‘I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanması’nın Trabzon ve Çevresini Bombalaması’’, s. 28.

14 Kasım 1914 tarihinde Rusya denizaltı burundan yedi mil mesafede beklemiş olup ²⁵³ 15 Kasım 1915'te denizaltı savunma durumunu sağladıktan sonra bombardıman etmişti. ²⁵⁴ Göreme civarındaki denizaltı bombardımandan sonra görülmemişti. ²⁵⁵

Kafkas Savaşı'nın ilk büyük darbesini Trabzon aldı. 17 Kasım 1914'te yirmi üç parçalık bir Rus donanması Trabzon'u bombardıman etti. Saldırı o kadar habersiz ve ani olmuştur ki sabahın erken saatlerinde görülen gemileri Trabzonlular, Türk savaş gemileri sanarak sevinçle sokaklara döküldüler. İlk top seslerini duyunca da Türk filosunun şehri selamladığını sandılar. Fakat top sesleri sürüp de şehirde yıkılmalar başlayınca gerçeği anlayarak şehrin gerisindeki dağların, sırtların Boztepe'nin arkasına çekilmeye başladılar. ²⁵⁶ 17 Kasım 1914'da yirmi düşman köylüsü Trabzon'u bombardıman ederek Giresun cihetine gittiler. ²⁵⁷

Sinop bölgesinde kalan Rus donanması Polathane, Samsun ve Trabzon limanlarının açıklarını mayınladı. 18 Kasım'da Türk ve Rus donanmaları Sivastopol'un güney açıklarında karşılaşp 10 dakika süren karşılıklı ateşten sonra yoğun sis savaşı tarafları birbirinden ayırdı. Rus amiral gemisi isabet aldı. Rus topçusu da Yavuz'u yaraladı. Bu karşılaşmadan sonra Ruslar, kesin sonuçlu bir mücadeleden özellikle kaçınmaya çalıştılar. ²⁵⁸ 20 Kasım 1914 günü Rus Tebliğ-i Resmîyesinden “*Karadeniz Rus donanması Zonguldak'ı topa tutarak üçü mühimmat biri askeri kayıtlı olduğu tahmin edilen dört Osmanlı nakliye vapurunu tahrip etmiştir.*” deniliyordu. ²⁵⁹ Zonguldak'ın bombardımanı hakkında darsaadetten gelen telgraftan İtilaf Devletleri tarafından resmi bir tebliğat neşr edilmemiştir. ²⁶⁰ 3 Aralık'ta Rus Donanması Trabzon'u ikinci defa bombardıman ettiği gibi Hopa'yı da topa tutmuştur. ²⁶¹

²⁵³ ATASE, BDH. 90.920.461.001.04.

²⁵⁴ ATASE, BDH. 90.920.461.001.06.

²⁵⁵ ATASE, BDH. 90.920.461.001.03.

²⁵⁶ Goloğlu, **Trabzon Tarihi**, s. 217-218.

²⁵⁷ ATASE, BDH. 14.3870.004.3.

²⁵⁸ Bingür Sönmez, “Sarıkamış Harekâtında Donanma Hareketleri”, **Donanma Komutanlığı 3 ncü Deniz Harp Tarihi Semineri**, Oturum IV, Kocaeli, 19-21 Nisan 2006, s. 17.

²⁵⁹ ATASE, BDH. 90.920.461.012.01.

²⁶⁰ ATASE, BDH. 90.920.461.012.02.

²⁶¹ İsmail Hami Danişmend, **Osmanlı Tarihi**, C. 4, İstanbul, 1955, s. 422.

Başkomutanlık tarafından III. Ordunun Sarıkamış'a yapılacak harekât için Batum'un ele geçirilmesine büyük önem verilmiş olup İstanbul'dan gönderilen takviye ve malzemelerin nakliyesi 6 Aralık'ta denize açılan Yavuz'un liderliğindeki Hamidiye, Mecidiye muhripleri ve donanmaya bağlı diğer gemilerin koruması altında Rize'ye boşaltma yaptıktan sonra filo dönüş yolunda Yavuz yanına Peykişevket muhribini de alarak ²⁶² Oltu-Pasin-Sarıkamış kesimlerinde harp devam ederken, o kesimlerde olduğu gibi, Ruslar Batum kesiminde de sıkışık durumda idiler. 9 Aralık 1914 günü Batum güneyindeki Gönye kalesine kuvvet çıkarmak isteyen Rus birlikleri, Türk ateşi karşısında birçok kayıp vererek 6 top bırakmışlardır. Bir gün sonra ise, daha önce Sivastopol'u ateşe tutan Yavuz zırhlısı Batum'u topa tutmuş, şehirde yangınlar çıkarmıştı. ²⁶³

20 Aralık 1914'te Trabzon'dan dönmekte olan Derince Vapuru Yoroş Burnu açıklarında Rus savaş gemileri tarafından batırılmıştı. Bir kısım mürettebat esir düşmüştü. ²⁶⁴ Rus donanması Aralık ortalarında Karadeniz hakimiyetini hissedilir derecede artırdı. Bu tarihten sonra Karadeniz ikmali sadece Samsun Trabzon arasında ancak küçük yelkenlilerle gizlice yapılabilen bir şekil aldı. ²⁶⁵

20 Aralık 1914'de Rus filosu İstanbul'a gitmek üzere Sivastopol'dan ayrıldı. Mayın döşeyiciler Kseniya, Konstantin, Aleksey, Georgiy ve dört abluka gemisine tüm Rus filosu eşlik etmekteydi. Zonguldak yakınlarında Rostislav savaş gemisi Midilli'yi görmesine rağmen Midilli kaçmayı başararak 1891 gros tonluk abluka gemisi Athos'u top atışıyla batırdı. 25 Aralık 1914'te Hamidiye Batum'u bombaladı. Yavuz, Boğaz'a yaklaşırken yeni döşenmiş iki Rus mayınına çarptı. Hamidiye ve Midilli'ye telsiz aracılığıyla ile mayın tarlası uyarısı gönderildi. Her iki gemi de başka bir yoldan güvenle Boğaz'a ulaştı. ²⁶⁶ 26 Aralık'ta bu görevden dönerken Boğaz önlerinde mayına çarparak ağır yara alan Yavuz'un devre dışı kalması ile Osmanlı

²⁶² Albayrak, **I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi**, s. 26.

²⁶³ Özder, **Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları**, s. 128.

²⁶⁴ Öksüz, Usta, "I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanması'nın Trabzon ve Çevresini Bombalaması", s. 38.

²⁶⁵ Sönmez, "Sarıkamış Harekâtında Donanma Hareketleri", s. 18.

²⁶⁶ Güleriyüz- Langensiepen, **1828-1923 Osmanlı Donanması**, s. 59-60.

Donanması Karadeniz'deki üstünlüğünü kaybetmiş, Kafkas Cephesini deniz yolu ile takviye etme imkanı kalmamıştı.²⁶⁷

2-4 Ocak 1915'te ise, savaş alanının sahil kısmında operasyon yapan Midilli, Novorossisk'e gitmeden önce liman tesislerini ve ordu mevzilerini bombaladı. Osmanlı telsiz sinyallerini yakalayan Rus donanma komutanlığı Midilli'nin yedi nakliye gemisine refakat ettiğini anladı. Beş savaş gemisi, iki kruvazör ve on destroyer den oluşan filo 3 Ocak'ta konvoyu durdurmak üzere Sivastopol'dan ayrıldı. Pamyat Merkuriya kruvazörü ve beraberindeki destroyerler Kırım açıklarında Midilli ile birleşmek için batıya doğru gitmekte olan Hamidiye'yi gördü. Çatışmada Hamidiye top atışıyla isabet aldı; ama yağmur nedeniyle Kırım'a doğru kaçtı. Rus filosu, Midilli ve Hamidiye'yi durdurmak için yeniden hareket ederek saat 18.30'da her iki taraf da ateş açtı. Ciddi bir hasar olmamakla birlikte Evstafiy ve Hamidiye'ye isabet kaydedilir. Ruslar harekate devam edeceklerine, Anadolu kıyılarına yönelerek yaklaşık elli küçük yelkenli tekneyi batırdı ve Sivastopol'a geri döndüler.²⁶⁸

Rus ordusu, denizlerde ilk önce Trabzon ve civarına yönelik olarak deniz harekâtına girişecektir. En başta Sivastopol daha sonra Novorossisk ve Poti gibi üslerden beslenen Rus donanması, çok sayıda harp gemisiyle Karadeniz sahillerine yönelik çok ağır bombardımana başladı. İlk başlarda Yavuz gemisi ile onun yardımcı gemisi olan Midilli'nin Rus donanması karşısında dengeleyici bir durumu söz konusu olsa da, Rusların özellikle 1916 yılından itibaren yeni harp gemilerini devreye sokması nedeniyle, Türk-Rus donanma savaşlarındaki denge Ruslar lehine değişecektir. Bu dengenin böylece bozulması yanında; Türk donanmasının iki güzide gemisi olan muharip Yavuz ve Midilli gemilerinin bir taraftan da güvenlik ve nakliye gemileri olarak kullanılmaları mecburiyeti ortaya çıkınca, Osmanlı Devleti açısından daha da menfi bir hal ortaya çıkacaktır. Bunun yanında, Osmanlı donanmasının Ruslarla baş edecek nitelikli savaş gemisi sayısının yeterli olmaması yanında, Rusların sahip olduğu gibi Karadeniz'de doğru düzgün bir üssü de yoktu. Osmanlı donanmasının kömür ihtiyacını karşılama amacıyla ancak, Zonguldak ve Pulathane (Akçaabat) gibi yerlerden destek alınabiliyordu. Öte yandan, Karadeniz kıyılarında Rus donanmasıyla

²⁶⁷ Albayrak, **I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi**, s. 26-27.

²⁶⁸ Güleriyüz- Langensiepen, **1828-1923 Osmanlı Donanması**, s. 59-60.

baş edebilecek uzun menzilli topların azlığı da Rusların işini kolaylaştırdı ve Karadeniz sahillerini Rus donanmasının taarruzlarına daha da açık hale getirdi.²⁶⁹

17 Mart 1916'da Of civarında bir Alman denizaltı gemisi Portuğal hastane gemisini torpille batırdı. Almanların iddialarına göre; “*Gemiye bağlı iki bot da mühimmat ve silah vardı.*” Amiral Eberhart'ın emri ile 19 Mart 1916'da Novorosiski'ye 1. Ve 2. Plaston Livalarını nakletmek üzere 40 nakliye gemisi gelmişti. Aynı zamanda 3. Bahriye Fırkasının 4 torpido muhribi katıldı, Trabzon'un zaptına kadar Alman denizaltı gemileri 2 hastane gemisinden başka hiçbir gemi batıramamışlardır.²⁷⁰

Rus Karadeniz donanması kumandanı Eberhart Yudeniche beraber 30 Mart 1916'da nakliyelerin Novrosisk'de toplanmasını ve 7 Nisan 1916'da ihraç yapılmasını kararlaştırdılar. 40 nakliyeyi 2 drenot, 2 kruvazör, 6 muhrip uzaktan himaye 2 zırhlı, 2 tayyare gemisi, mütekabi muhripler de kabileyi yakından muhafaza ediyorlardı. Bu suretle Rus donanması iki gruba ayrılmıştı. U 33 Trabzon'a geldi. 30 Mart 1916'da Of-Sürmene arasında bulunan bir nakliye gemisini batırdı. 31 Mart'ta Sohum civarında bir Rus vapurunu ve bir yelkenliyi batırdı.²⁷¹ 10 Nisan 1916 günü Midilli kruvazörü Hamurkân yanındaki Rusların sağ kanadına yaklaşarak top ateşiyle Ruslara önemli kayıplar verdirilmiştir.²⁷²

2.6 1916-1917 Kışı Tarafların Genel Durumu

Rus kuvvetleri Temmuz 1916'da Gümüşhane, Kelkit, Bayburt ve Erzincan Rusların eline düşmesine rağmen, Rus ordusu daha fazla ilerleyemedi. Çünkü hala dağlarda silahlı savunmada bulunan köylülerin de yardımı ile altmış bin kadar zayıat vermiş olan 3. Ordunun elde kalan birlikleri Trabzon-Erzincan hattının batısında tutunmuştu ve Rus birliklerinin daha fazla ilerlemesine imkan vermiyordu. Nitekim Rus birliklerinin zorlama çabaları sonuç vermedi ve 1916 Eylül'ünde cephe harekâtı tamamen durdu. İki taraf da, ordularına düzen vermeye ve kışlamaya başladı. Rus

²⁶⁹ Mehmet Akif Bal, “Trabzon'un Rus Donanması Bombardımanı ve Bombardımanın Trabzon'a Etkileri (1914-1916)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXVII, Sayı: 81, Kasım 2011, s. 547.

²⁷⁰ General Maslofski, *Umumi Harpte Kafkas Cephesi*, s. 392.

²⁷¹ Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)*, s. 311-312.

²⁷² Özder, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, s. 159.

Ordusunun Genel Karargâhı Erzurum'da idi. 1. Rus Kolordusu Erzincan-Kiğı, 2. Türkistan Kolordusu Kelkit-Ardasa, 4. Kolordusu Van-Kiğı, 5. Kafkas Kolordusu Ardasa-Trabzon hattına yerleşmişti. Bunlara karşılık 3. Türk Ordusu da Trabzon-Erzincan hattının batısında derlenip toparlanarak savunma düzenini pekiştirdi. Ve iki taraf orduları, aylarca bu cephelerde hareketsiz kaldı.²⁷³

Sonbahar'ın gelişiyle beraber yorgun askerler cepheden uzaklaşmaya başlamış, bütün kolordular teşkilât olarak tümen seviyesine, tümenler alay ve alaylar tabur hatta bölük seviyesine düşmüştür. Bunun tabi bir neticesi olarak Üçüncü Ordunun yeniden teşkili mutlak bir zaruri halini almıştı. Eski 5, 9, 10, ve 11 nci Kolorduların ilgasıyla yerine “*Kafkas*” adı verilen iki yeni Kolordu teşkil edilmiştir. Bu iki Kafkas kolordusunun her biri üç tümeden meydana gelmiş olup, her tümen 6000 kişiliktir. 1 nci Kafkas Kolordusu, Şebinkarahisar'la Kara-su üzerindeki Kemah arasındaki bölge kalmış ve 2 nci Kafkas Kolordusu Kelkit ve Tirebolu yakınındaki Karadeniz sahili arasındaki mıntıkada bırakılmıştı. Ahmet İzzet Paşa Anadolu Ordularının Kumandanı olup İkinci Ordunun kumandası Mustafa Kemal Paşa'ya verilmişti. Kafkas Kolordusu 9, 10 ve 36 ncı Kafkas Tümenlerinden; 2 nci Kafkas Kolordusu 5, 11 ve 37 nci Kafkas Tümenlerinden meydana gelmişti.²⁷⁴

1916-17 kışı erken bastırmış ve Ekim ayında gerek Türk gerekse Rus orduları, kış aylarının icabı sayılan şartlara uyum sağlamış, hemen her yerde ateş kesilmiş ve keşif kolları arasındaki müsademeler dahi gayet seyrekleşmişti. Yudenic, Türk gücünü yanlış görüp Rus kaynakları Türk gücünü % 200 nispetinde büyütmesi üzerine kış ayları hazırlıklarıyla ilgili tertiplerine tesir etmiş kıtalara hiç lüzum olmayan ağır bir yük yüklemişti. Batıya bakmakta olan Rus Cephesinin tamamını, güneyden gelebilecek olan herhangi yandan çevirme hareketine karşı savunma zorunluluğu üzerinde duruldu. Kelkit-Gümüşhane ve Erzincan hattı kuvvetlendirildi ve Kiğı ve Oğnot Çay'ın sol kıyısı boyunca güneydoğu ve Şerefeddin Dağlarının güney yamacı üzerinde Boğlan Geçidine gidecek şekilde uzatıldı. Cephenin batı kesimi üzerindeki kıtalar, Kara-su ve Kelkit'in iklimine sahip vadilerinde daha iyi bir istirahat temin edilebilirdi; fakat Dersim ve Bingöl Dağlarındaki kıtalar sadece 1.500-1.700 metre yükseklikteki Endres Vadisiyle, 1.800-1900 metre yükseklikteki Oğnot'un yüksek

²⁷³ Goloğlu, **Trabzon Tarihi**, s. 329-330.

²⁷⁴ Allen, Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi**, s. 406-407.

vadilerinde kendilerine barınak bulabileceklerdi. Kış hazırlığına ve tertibatına rağmen, 2 ve 4 ncü Plaston Tugaylarına bağlı kıtalarla 4 ve 6 ncü Piyade Tümenleri kıştan büyük zararlar görmüşler ve keşif kollarının çoğu soğuktan donarak ölmüş ve donma suretiyle verilen kayıp da hayli ağır olmuştu.²⁷⁵

1916/17 kışı ve Şubat aylarında Türk-Rus cephesinde keşif hareketlerinden başka bir hareket olmadı. Harp adeta durmuş gibiydi. Türk cephesine karşı mevzi alan Rus birlikleri için, Trabzon'da Rusça olarak bir gazete çıkarılmakta ve harp olayları ile birlikte diğer olaylardan da haber verilmekte idi. “Trapezuntskiy Voyenniy Listok” (Trabzon Askerî Ceridesi) adını taşıyan bu gazetede Türk cephesi, Türkiye'nin durumu, harbin neticeleri ve Türk ordusu hakkında bazen bilgi verilmekte idi. Türk ordusu 1917 Şubat'ında çok kritik bir halde idi. III. Ordu da kaçaklar arttı ve mevcudu 30 bine indi. Tifüs hastalığı birliklerde büyük tahribat yaptı. II. Ordu 1917 Mart'ında ancak 30 bin kişiden ibaretti. Anadolu Orduları Grubu lağvedildiğinden hem Mareşal Ahmed İzzet Paşa hem de Mustafa Kemal Paşa başka görevlere nakledildiler. 1917 Mart aylarına doğru III. Ordu tamamen kuvvetten düştü ve Rus cephesine karşı ayakta ancak 20 bin silahlı asker tutabiliyordu. Cephede durum böyle iken Rusya'da ihtilâl meydana gelmiş(27 Şubat/11 Mart 1917). Bu Rus ihtilâli Türkiye'nin Rusya karşısında yeni bir mağlubiyet ve belki de çözülmesini önledi.²⁷⁶

9 Mart'ta Rusya'da ihtilal başlamış ve bundan sonra Rus birlikleri daha ziyade bozulmaya yüz tuttu. 30 Mart'ta Rus muhripleri ve uçakları Giresun'u bombardıman ettiler. Rusya'da Kerenski hükümeti kurularak Çar düşürülmüş ise de Ruslar henüz muharebeden tamamiyle çekilmemişti. Kerenski hükümeti kurulduktan sonra Grandük Nikola Kafkas ordusu başkumandanlığından kaldırılarak yerine Yudenic tayin olmuş ise de, o da ihtilâlciler olmadığından azlolunarak Pirjevalski ordu kumandanlığına getirilmişti. Nisan 1917'de baskınlar devam etmekle beraber eski şiddetini ve önemini artık kaybetmişti. 21 Nisan'da Rus donanması Giresun ve Ordu kasabalarını bombardıman etti; daha evvelce de iki muhrip Terme Boğazını bombardıman ederek eşkıyayı alıp kaçırmıştı. Geceleri Rus harp gemileri ışıldakla eşkıyayı işaretler vererek muharebeye devam ediyor ve fırsat buldukça Rum ve Ermeni çetelerini alıp kaçıyordu ve mani olmak isteyen Türk sahil postalarını da

²⁷⁵ Allen, Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, s. 406-410.

²⁷⁶ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 299-300-301.

bombardıman ile eşkıyaya yardım ediyordu. Buna Nisan da cephede Türk birlikleri biraz faaliyet göstererek ve Ruslara bir hayli maktul verdirerek Bülbüloğlu Hanı'nı işgal ile Şiran kuzey cephesini ilerisine sürüldü.²⁷⁷ 15 Ağustos 1917'de saat 11:30'da Kefke önlerinde Rus denizaltı Zonguldaktan kömür yüklü 24, 21 numaralı kayıkları batırdı²⁷⁸ ve saat dokuzda önemli bir olay olmamıştı.²⁷⁹

Rusya'da Bolşevik ayaklanmaları ile birlikte Rusya'da bir çökme başladı. Yedek tümenlerdeki askerler kaçtı. Cephelelerdeki askerler de kaçımaya başlayınca Rusların Kafkas Cephesi söküldü. Önlerinde bir Rus Cephesi ve kuvveti kalmamış olduğundan 2. Ordunun bir bölümü Irak ve Sina Cephelelerine gönderildi. Fakat Trabzon'daki 5. Rus Kolordusu kıpırdamıyor bu nedenle Trabzon'daki Rus işgali devam ediyordu.²⁸⁰ Ekim 1917'de Rusya'da İhtilal olunca, Rus işgal kuvvetleri Şavşat-Ardanuç-Artvin Bölgelerinden çekilmişlerdi. Osmanlı Hükümeti de 8 Aralık 1917 günü Kolordularına Ruslarla savaşa on gün ara verilmesini emretmişti. 18 Aralık 1917 günü Erzincan Bırakışması imzalanmış.²⁸¹

Ruslar ulaşım işine çok önem vermişler, iki sene içinde karayolu, hatta demiryolunun ülkelerinden işgal ettiklere yerlere kadar uzantısını temin için ücretlerde olsa işçi çalıştırmış kısmende olsa başarılı olmuşlardı.²⁸²

1916 sonbaharında Kafkas Ordusunun ziyade ile kesik ve yolsuz olan sahaya Türkiye'nin içerlerine doğru ilerlemesi üzerine irtibat yollarının ıslah ve inşalarına şiddetle ihtiyaç hissedilmiştir. Bunun için bu maksatla bu havaliye yol yapmak ve mevcutları tamir ve ıslah etmek için başlıca kuvvetleri teknik vasıtanın tümünü sevk etmek zarurî idi. Ancak 3. Türk ordusunun Rus Kıt'atı tarafından bozguna uğratılmış olması Trabzon'un suratla takviyesi için lüzum eden faaliyetin şiddetini oldukça gevşetmişti. Yine bu vaziyetin icabı olarak 1916 senesi Ağustos'unda Trabzon Kumandanlığına emri altında bulunan iki inşaat taburu ile iki istihkâm takımının Pontos Torosları üzerinden Bayburt-Of yolunun inşası için gönderilmesi önemli olduğundan 22 Ağustos'ta bunlar sevk edilmişler. General Şvarts'a

²⁷⁷ Çakmak, **Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da**, (1935 de Akademide Verilen Konferanslar), s 259-260.

²⁷⁸ ATASE, BDH.32.100.150.027.

²⁷⁹ ATASE, BDH.32.100.150.027.01.

²⁸⁰ Goloğlu, **Trabzon Tarihi**, s. 233.

²⁸¹ Bahçeci, **Artvin Tarihi Olguları**, s. 59.

²⁸² Arıcı, **Her Yönüyle Rize**, s. 76.

Trabzon'un tahkiminden daha ziyade mühim bir iş olarak Sürmene'den Trabzon üzerinden Polathane'ye bir dekovil hattı uzatmak olduğu işar edilmiştir.²⁸³

2.7 Bölgedeki Göç Hareketi

Birinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş esnasında Anadolu'da büyük bir nüfus hareketi söz konusudur. Rus işgaline maruz kalan Erzurum, Van, Bitlis Trabzon topraklarında savaş öncesi 2.623.484 Müslüman mevcuttu. Savaş esnasında Rus kuvvetleriyle Ermeni çetelerinin baskı ve katliamlarına maruz kalan ahali Sivas, Urfa, Ankara, Konya, İzmit, Bursa ve Eskişehir'e göç etti. Anadolu'daki mülteci ve muhacirlerin bir kısmı resmi makamlara kaydını yaptırırken diğer kısmı müracaat etmediklerinden ilgili defterlere kaydedilememişlerdi. Bu sebeple, Anadolu'daki mülteci ve muhacir sayısı kesin olarak ortaya koymak mümkün değildir.²⁸⁴

İlk ateş başladığı günlerde Ardanuç, Artvin, Şavşat, Borçka ve Acara kesimlerindeki halkı Osmanlı Türkiye'sine göçmeye başlamışlardı. O günlerde Ardanuç ile Rus kesiminde olan Yukarı Hod (Maden)'dan başlayan ilk göçler Yusufeli'nin Erkinis (Demirkent) Nahiyesine geçiyordu. Göçenler, Ruslardan, Ermenilerden kaçıyorlardı. Şavşat Kazasından ilk adımda pek az aile kaçabilmişti. Çekilme yolları olan Ardanuç-Yusufeli yolu kesilmiş olduğundan başlayan göç durmuş, Sakara'nın bırakılmasından birkaç ay sonra da Ardahan'dan inen Ruslar burasını tekrar işgal etmişlerdi. Savaş boyunca Halit Bey emrinde çalışmış bulunan Sabit Bey'in ailesi de muhacirlikle Su şehrine yerleştirilmiştir²⁸⁵

1915 Ocak ve Şubat aylarında Ruslar tarafından Trabzon'un bombalanmasıyla kadın ve çocuklar Artvin'den gelen muhacirlerle beraber batıya göç etmeye başladılar. Varlıklı aileler kiraladıkları kayıklarla Ordu'ya hareket ederken maddi imkansızlıklar içindeki halk ise kara yoluyla göç ediyorlardı. Trabzon'un işgali üzerine vilâyet merkezi Ordu'ya taşınmış ve Vali Cemâl Azmi Bey, vilâyet işlerini buradan idare etmeye başlamıştı. Valinin şahsi teşebbüsleri ve gayretleri sonucu Ordu kazasındaki

²⁸³ General Maslofski, **Umumi Harpte Kafkas Cephesi**, s. 423-424.

²⁸⁴ Nedim İpek, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler", **19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu Bildiriler**, Ankara, 1994, s. 178.

²⁸⁵ Özder, **Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları**, s.105- 149-150.

mültecilerin iâşe ve iskan işleri düzene girdi. Mültecilerin büyük kısmı Ermenilerin terk ettiği evlere yerleştirildi. Mültecilere ekmek ve ekonomik gücüne göre nakdî yardım yapıldı. Trabzon Valisi Cemâl Azmi Bey'in şahsi gayretleri ile iskan işleri bir derece tanzim edilebildiği halde, diğer yerlerde büyük güçlüklerle karşılaşıldı. En çok zorluk, mültecilerin keşif bir yerleştirildikleri işgal sahasına yakın iskan yerlerinde meydana geldi. Birkaç ailenin iskânına elverişli meskenler hemen hemen yüksek rütbeli memurlara tahsis olundu. Fakir ve kimsesiz aileler daha ziyade hanlarda, medrese ve cami köşelerinde barındırılmaya çalışıldı. Bu durum karşısında eli para tutanlar kiraladıkları evlerde kalmayı tercih ederken, fakir mültecilerin çoğu, sokak ortasında, yalı kenarlarında açıkta kaldı.²⁸⁶

Mart 1915'te Murgul-Borçka-Artvin bölgesinde yapılan savaşlarda Rus birlikleri karşısında Türk birlikleri geri çekilmeye başlaması ve Rus kuvvetlerinin Çoruh boyunda ilerlemesi üzerine yerlerini yine Rusların işgal edeceğini anlayan bölge halkı farklı bölgelere göç etmeye başlamışlardır. Bölge köylerinden Yusuf Rıza Bey emrine gönüllü girmiş eli silah tutan erkekler, Aile ve çocukların Borçka-Murgul-Arhavi üzerinden Karadeniz kıyılarına göç etmeleri sağlamıştı. Ardauç-Artvin halkı da Çoruh Havzasından Erzurum'a göç etmişlerdi. Şavşat'tan çok az aile göç etmişti. Ruslar Artvin'i ele geçirmelerinin ardından Kafkas Genel Valisi Voronzov Daskov'un gönderdiği Soruşturma Kurulu 29 Nisan 1915'de Artvin'e gelerek üç ayda tamamlanan Rus Soruşturma Kurulu Raporunda; Bölge Türk halkının tümünün vatan haini olduğu, Ardahan Artvin çevrelerinde kalan ve göç edenlerden ileri de yurtlarına dönecek olan Türk halkının da Sibiry'a sürülmesi yazılmıştı. Rusya Bakanlar Kurulu gönderilen raporun uygulanması için Ağustos 1915'te Kafkas Genel Valisi eliyle Batum Valisi'ne iletmişti. Kafkas Genel Valisi emriyle Batum'da kurulan Rus Harp Divanı'nda 72 Türk idam, sürgün, uzun süreli hapis gibi çeşitli cezalarla cezalandırıldılar. 1917 Rus İhtilali ile Azerbaycan Türklerinin hapishaneleri basarak kurtardıkları hükümlüler de hürriyetlerine ve yurtlarına kavuşmuşlardır. Şavşat-Ciritdüzü Köylü Fuat Atabek, Musa Atabek, Kamil Doğan Efendi, Kocabey

²⁸⁶ Muzaffer Lermioğlu, **Akçaabat-Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş ve Hicret Hâtıraları**, İstanbul, 1949, s. 224-246-261.

Köylü Sofi Efendioğlu Yusuf Bey gibi önemli isimler Şavşat'a gelmiş.²⁸⁷ Böylece bölgede yararlılık göstermeye devam etmişlerdir.

Doğu Karadeniz'de Rus işgalinin gerçekleştiği döneme ve bölge halkının gerçekleştirdiği göçe tanıklık eden Adil Özder felaket günleri olarak adlandırdığı dönemi şöyle anlatmıştır: *‘‘8-10 yaşlarında benim gibi niceleri kaçışın ve perişanlığın hayal izlerini ömür boyu unutamazlar. Çoruh kıyısının o yıllardaki dar ve uçurumlu patika yolları insanlar ve kaçırılabilen davar sürüleriyle dolu idi. Bu patikaların yanlarında bulunabilen daracık teraslarda hasta insanların yerlere serildiği sık sık görülüyordu. Bütün telaş Çoruh'un sol batı kıyılarına can atmaktı. Katır ve at gibi taşıtlar Tekâlîf-i Harbiye olarak orduya verilmişti. 7-8 yaşlarındaki çocukların bile sırtlarında onlara göre yükler bulunuyordu. Bu tüyler ürpeticî manzaların anlatmakla bitmeyecek yönleri çoktur. ’’²⁸⁸*

Sürüp giden felaketler arasında yerli ahali arasında açlık baş göstermiş. Köylerinde kalan halk savaş dolayısıyla ekim işlerini tam yapamamış olduğundan ekmeklik tahılı 1916 yılı kışı ortasında bitmiş, açlık baş göstermişti. Kendisine silahla karşı koyan yerli halkın açlığına bir bakıma intikam duygusuyla seyirci kalmış gibi hareketsiz duran Rus Hükümeti adamları yanında onların Kızılhaçı da yardım için hiçbir teşebbüs göstermemişti. Bunun üzerine Bakü İslâm Cemiyet-i Hayriyesi'nin yardımlarına sığınma zorunda kalınmıştı.²⁸⁹

Mültecilerin çoğu 50 yaşından büyük ihtiyarlarla, çocuk ve kadınlardan ibaretti. Dahiliye Nezareti, bütün kaynakları mültecilerin hizmetine hasretti. Teşkilatlanma işini bitiren Muhacirin İdaresi, seyyar hastaneleri hizmete sundu. Mültecilere bulundukları yerlerde ve sevkiyatları esnasında yiyecek içecek verildi. Bilhassa aşılara dikkat edildi. Bu sayede mülteciler, salgın hastalıklara karşı korundu. Bununla birlikte çocuklar ve ihtiyarlar arasında ölüm vak'alarına tesadüf edildi. Ayrıca askerlik çağına gelmiş mültecilerin ailelerini yerleştirdikten sonra kıtaya sevki başlatılmasına rağmen bazı mülteciler askere gitmemek için kendilerine gösterilen yerlerde durmuyorlardı. Bunlar تنها yerlerde özellikle bataklıklarda yatak çarşafından yaptıklarda çadırlarda sefilane bir hayat sürmekteydiler. Bu durum söz

²⁸⁷ Bahçeci, **Artvin Tarihi Olguları**, s. 56-58-59.

²⁸⁸ Özder, **Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları**, s. 152.

²⁸⁹ Özder, **Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları**, s. 147-148.

konusu mültecilerin 5/10'i, hatta 8/10'i nisbetinde yok olmalarına ve sahte vesika ile yevmiye almak suretiyle hazineyi zarara uğratmalarına sebep oldular.²⁹⁰

16 Şubat 1916 tarihinde Erzurum'un Rus kuvvetleri tarafından işgal edilmesi üzerine Vali Cemal Azmi Bey Vilâyet Meclis-i Umumî âzalarını toplayarak durumu görüşmüş ve Trabzon'dan ailelerin uzaklaştırılmasının yerinde ve ihtiyatlı bir hareket olacağı kararına varmıştı. Bu karar gereği Trabzon'un tahliyesi için gerekli plânlar hazırlanmış ve çalışmalar başlatılmıştı. Bu arada Rus kuvvetleri Rize'yi işgal etmişler ve Trabzon'a doğru ilerlemeye başlamışlardı. Cemal Azmi Bey'in tahliye plânlarını sağlıklı yürütebilmesi için zamana ihtiyacı vardı. Halkın bir an önce harp sahasını boşaltması için her tarafa emirler yağdırıyordu.²⁹¹ Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey Trabzon'dan ayrılıp Ordu'ya gitmesine rağmen hala Trabzon Valisi olup, Ordu da Trabzon'a bağlı bir ilçe olduğu için valilik görevine Ordu'da devam ediyordu. Trabzon'dan ayrılırken gerekli bir kısım resmi evrakı da şehirden çıkarmış, Ordu'ya getirmişti. Hasta, yoksul ve perişan bir halde Ordu ilçesini doldurmuş olan muhacir Trabzonluların durumu ile yakından ilgileniyor, fakat Rusların Vakfikebir ve Görele'yi işgal ederek batıya doğru ilerlediği haberi gelince, Trabzonlular için yeni yolculuk başladı. Daha batıya, daha uzağa, düşmanın gelemeyeceği yerlere doğru tekrar yola çıkardı.²⁹²

Göç esnasında yollarda ölenlerin alalacele açılan çukurlara gömülerek kabilelerin yoluna devam etmesi, üzerinde köprü olmayan ırmaklardan geçildiği sırada birçok insanın sulara kapılarak boğulması gibi birçok olayı göçü bizzat yaşamış insanlar tarafından anlatılmaktadır. Tüm bu dramatik göç hikayelerinin yanında, Trabzon'un Rus ordusu tarafından işgal edilmesinin Ordu şehrinin demografik yapısı üzerinde ciddi etkileri olduğu açıktır. Ordu'nun kasaba merkezi ve köyleri göçmen kabileleriyle dolup taşmış, bu göçmenlerin büyük bir kısmı batıya doğru olan göç yolculuğuna devam ederken bir kısmı da Ordu'da kalmıştır. 1917 yılında yaşanan Bolşevik Devrimi'nden sonra Rus ordusu Trabzon'dan çekilmiş, göçmenler de

²⁹⁰İpek, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler" s. 203-204.

²⁹¹Hacıfettahoğlu, "Birinci Dünya Harbi Döneminin Az Tanınan Siması: Trabzon Valisi Şehit Cemal Azmi Bey", <http://ismailhacifettahoglu.blogspot.com/2009/11/birinci-dunya-harbi-doneminin-az.html>.

²⁹²Goloğlu, **Trabzon Tarihi**, s. 230.

köylerine, kasabalarına dönmüşlerdir. Ancak Trabzon göçmenlerinin bir kısmı Ordu'da kalmayı tercih etti.²⁹³

Sahil Cephesinde Trabzon'dan batıya doğru çekilen kuvvetler Akçaabat-Kalemena Deresi boyunca bir savunma hattı oluşturmaya çalışırken Trabzon'u ve Rus işgali altında kalmış bölgeleri boşaltan muhacir kabileleri bölgeyi doldurmuştu. Bunlar, doğru dürüst yol olmadığı için sahili takip ederek batıya doğru göç etmekteydi.²⁹⁴ 300 haneli Zigana Köyü 80 haneye inmiş, 300 nüfuslu Harava Köyü'nde 80 kişi kalmıştı.²⁹⁵ 18 Nisan 1916'da Trabzon'un Rus işgaline uğraması Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan Türk insanı için çok sıkıntılı bir dönem başlatmıştır. 1461 tarihindeki fetihten sonra aralıksız 4.5 asır Türk hakimiyetinde olan Trabzon ilk kez işgale maruz kalıyordu. Doğu Anadolu Bölgesi'nde 19. Yüzyılda yaşanmış olan Rus işgali ve beraberinde gelen mezalim sözlü kültür ortamında dilden dile taşınan bir olguydu ve şimdi Trabzon'da bu olguyla karşı karşıya kalıyordu. Buna bir de Rum ve Ermenileri ihanet ve zulmü eklenirse Türk insanının içselleştirdiği “*devletsiz yaşamama*” durumu bölgede yaşayan halkı muhacirliğe yöneltti ve yüz binlerce insan yollara döküldü. İki yılı aşkın bir süre devam eden muhaceret; Rusya'da Bolşevik Devriminin meydana gelmesi; 1918'in başından itibaren Rus askerinin geri çekilmesi ve 24 Şubat 1918'de Trabzon'un kurtuluşu ile birlikte sona ermiştir. Rusların geri çekilmesi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin işgale uğramamış vilayetlerine sığınmış olan Trabzon muhacirlerinden sağ kalanların bir kısmı geri dönmüş, bir kısmı da değişik vilayetlerde iskân edilmiştir.²⁹⁶

Rus işgali öncesinde bölgedeki Türk aileler muhacir çıkmış ve büyük bir çoğunluğu yollarda, Rus donamasının bombardımanı, açlık ve salgın hastalıklar nedeniyle ölmüştü. I. Dünya Savaşı, Rus esaretini kabul etmeyen Doğu Karadeniz Türklüğü'nün büyük bir felakete uğramasına neden olmuştu. Rus işgalini bekleyen Giresun ve batısındaki topraklarda yaşayan Rumlar ise çetecilik yaparak Ruslara yardımcı oluyorlardı. Fakat Bolşevik İhtilâli tarihin seyrini değiştirmişti. I. Dünya Savaşı'ndaki Tirebolu'nun doğusundaki Harşit Çayı'na kadar ilerleyen Rus

²⁹³ Ordu Olay gazetesinde Hikmet Pala'nın 9 Ağustos 2015 tarihli “Muzaffer Lermioğlu'nun Hatıralarında Trabzon'dan Ordu'ya Göç” isimli köşe yazısından alınmıştır.

²⁹⁴ Bilgin, **Madurdağı Savaşı**, s. 41.

²⁹⁵ Güler, **Sorun Olan Yunanlılar ve Rumlar**, s. 102.

²⁹⁶ Öksüz, Usta, “I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanması'nın Trabzon ve Çevresini Bombalaması”, s. 49.

kuvvetleri geri çekilmeye başladığı zaman, Ruslardan kaçarak muhacir çıkmaları nedeniyle sayıları oldukça azalmış olan Türklere eziyet eden, mallarını ellerinden alan Rumları bir telaş almıştı. Türklere kötülük edenler, ailelerini alarak Ruslardan önce Batum tarafına göçtüler. Birçoğu ortalık sakinleşince dönebileceklerini düşünüyordu. Türklere zararları dokunmayan Rumlar ise, tıpkı Sürmene'nin Rus askeri idarecisi Naçarnik gibi Türklerin kendilerine dokunmayacaklarını biliyorlardı ve yerlerinde kaldılar. Türkler ve Rumlar arasında eşit davranan Naçarnik, Türklere zarar veren, Rumları ve Ermeni askerlerini cezalandırmış, Türk asıllı (Tatar) Rus askerlerini görevlendirerek, Türk mahallelerinde emniyeti sağlamıştı. Rus kuvvetler geri çekildiği zaman da ev ve eşyasını Türklere emanet ederek, bölgeden ayrılmış ve daha sonra tek başına gelerek eşyalarını alıp Rusya'ya dönmüştü.²⁹⁷

I.Dünya Savaşı'nda Ruslar'ın Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'daki işgalleriyle ilgili Rus arşivlerinde bulunan 16 makara film den derlenen görüntüler, Eski DevletBakan Faruk Nafiz Özak, Karadeniz Teknik Üniversitesi Rektör Yardımcısı Hikmet Öksüz ile Araştırma Görevlisi Veysel Usta'nın girişimleri sonucu satın alınarak Türkiye'ye gelmesinin ardından Veysel Usta muhacirlik hakkında verdiği röportajda: görüntülerin muhacirlik yıllarına ışık tuttuğunu belirterek, *“Göç yollarında özellikle Erzurum-Gümüşhane-Bayburt yolunda Müslümanların patika yollardan, hatta yol olmayan o dağlık tepelik yerlerden nasıl yalın ayak geçtikleri görünüyor. Küçük çocukların ayakları çıplak şekilde batıya doğru, kendilerini devlet güvencesi altına hissedebilecekleri, henüz işgale uğramamış bölgelere doğru gittiklerini gördüğümüzde vicdanın sızlamaması mümkün değil. Bazı çocuklar kendilerinden daha küçük olan yürüyemeyecek durumdaki kardeşlerini sırtlarında taşıyor”* dedi. Filmlerde gayrimüslimler ve Müslümanlar arasında ciddi ekonomik farklar olduğunun anlaşıldığını vurgulayan Usta, *Muhacir Müslümanların giydikleriyle Trabzon'daki işgalci Rus ordusunu alkışlarla karşılayıp çiçek atan Rumların kıyafetlerini baktığımızda aradaki gelir düzeyi farkını çok net şekilde görüyoruz. Görüntüleri ülkemizin o dönemdeki sosyoekonomik durumun ne olduğunu ve daha sonra özellikle Doğu Karadeniz için büyük sorun haline gelen milli mücadeledeki Pontus sorunun bu işgale nasıl eklemlendiğine ilişkin bilgileri de sunuyor. Görüntülerden 1916-1918 tarihlerinde bölgemizde ne tür vahşetlerin*

²⁹⁷ Mehmet Bilgin, “Pontos Meselesine Tarihsel Bakış”, **Başlangıçtan Günümüze Pontos Meselesi**, Ankara, 2007, s. 67-68.

*yaşandığını, hatta muhacirlikte 2 yıl süreyle Türklerin evlerini terk edip batıya nasıl göç ettiklerini, bu süreçte kaybolan nüfusun neler çektiğini görerek, yaşamını yitiren insanların sayısının 300-400 bine vardığını öğrenebiliyoruz’’ diye konuşmuştur.*²⁹⁸

²⁹⁸ **Sabah**, 27.12.2012.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BOLŞEVİK İHTİLÂLİ VE RUSYA’NIN SAVAŞTAN ÇEKİLİŞİ

3.1 İhtilâli’nin Nedenleri ve Rusya’ya Etkileri

Rusların, ‘‘Büyük Ekim Sosyalist İhtilâli’’ diye isimlendirdikleri, fakat aslında zaten iktidarı elinden kaçırmış durumdaki Men evik Hükümeti devrilip onun yerine geçmekten ibaret bir nev  hükümet darbesi olan olay, eski Rus takvimi ile 25 Ekim 1917 günü cereyan etmişti. Bu tarih yeni takvimde 7 Kasım gününe isabet etmektedir.¹

Bu İhtilalin sebeplerini Fransız İhtilâli’nden beri Rusya’nın içinde meydana gelen uzun gelişmelerde aramak gerekir. Bu gelişmelerden Rus aydınları, Rusya’nın siyasal düzenin ısl hını sosyal düzene yeni bir biçim verilmesinde aramı lardı. Çünkü sosyal yapının ve başlangıçta özellikle köylünün durumu, aydınları böyle bir d  nce şekline götürmüştür. İlk Rus aydınları otokrasinin yerine kuracakları yeni siyasi düzeninin temelini köyde ve k yl de g rm  lerdi. Topraksızlık ve açlık köylünün devamlı ve temel problemiydi. Toprakta feodal düzen hakimdi. Kulak denilen zengin köylü toprağın yüzde 35’ine sahipti. Köylü asilzadenin toprağında bir serfti. Bu durumu düzeltmek için, 5 Mart 1861 ‘de ‘‘Kurtuluş Kanunu’’ yayınlandı. Kurtuluş Kanunu, köylüyü esir durumdan kurtarıyor ve toprak veriyordu. Köylüye toprakların mülkiyeti değil, kullanma hakkı verilmişti. Kurtuluş Kanunu’nun ba arısızlı ı Narodnik ve Narodni estvo denen halk ı hareketin ortaya çıkmasına sebebiyet verdi. Aydınlar sosyal de i meyi gerçekleştirmenin yolunu köylüleri aydınlatmakta buldular ve köylülere akın ettiler.²

Sovyet Devrimi’ni kolaylaştıran yakın nedenler de vardır. 1917 yılına gelindiğinde Rusya’da maliye tıpkı Fransız Devrimi öncesinde olduğu gibi iflas etmiş durumdaydı. Savaşın finansmanı ancak erimekte olan altın rezervleri ve dış borçlarla sa lanmaktaydı. Rusya’da devlet kurulduğundan bu yana demokratik gelenek ve örgütler yoktu. 1917 yılına gelindiğinde Rus halkı sesini hiçbir biçimde duyuramadı ı için,  arl k rejimine karşı şiddetli ba kaldırıdan başka seçenek de

¹Kamuran G r n, ,**Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara, 1991, s. 1.

²Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, İstanbul, 2012, s. 169-170.

kalmamıştı.³ Almanya, Büyük Britanya ve Fransa savaş endüstrisine geçiş yaparlarken Ruslar bunu gerçekleştirememişlerdi. Ne var ki bu ülkeler arasında mühimmat ve erzâaen çok ihtiyacı olan ülke, kalabalık ordusuyla Rusya idi. Harbin ilk yıllarında Ruslar hiç ara vermeden savaşmış, 1915'deki askeri başarısızlıklar hükümet ile Dumanınarasını açtı. Sorunlardan dolayı Hükümet ve Genelkurmay ileri görüşlü olmamakla suçlanıyordu. Ayrıca ordu geri çekilmesi sırasında büyük nüfusların yaşadıkları bölgeleri terk etmek zorunda kalması kamuoyu nezdinde hükümetin sırtına yüklenmişti.⁴

Rusya'nın dahili politikacılarının gayeleri harp taraftarlığını ve harbi teşvik etmektir. Bilhassa Sosyalistler, Rusya'nın harbe girmesiyle vukua gelecek buhrandan, sıkıntılardan istifade ederek rejimi değiştirmek imkanına nail olmak emellerini besliyorlardı.⁵

1915 Kasım-Aralık aylarında Rusya için harp, tahammül edilemez bir hal almıştı. Rus ordusunda barış arzusu iyice artmıştır. Petersburg'da harbin sonuçlarından endişe etmekteydi. 20 Temmuz 1916'da Rus Dışişleri Bakanı Sazanof'un istifası durumun iyice kötüleştiğinin habercisi olmuştu. 1915-1916'da Rus orduları Alman cephesinde büyük yenilgilere maruz kalmışlardır. Cephede baş gösteren silah ve mühimmat sıkıntısı da orduların durumunu gittikçe kötüleştirmişti. Rusya'nın içinde de başta yiyecek olmak üzere birçok sıkıntı baş göstermiş ve harbin Rusya için bir felaket kaynağı olduğu fikri yaygınlaşmıştı. Durum karşısında Rusya, Almanya ile ayrı bir barış yapmak amacını güdüyordu. Bundan dolayı mesele diplomatik yazışmalarda önemli rol oynamaktaydı. Bütün bu ümitlere rağmen Rus Hükümet yetkilileri Almanya ile ayrı bir barış imzasına yanaşmadılar. Diğer yandan Rus ordularının mağlubiyeti, içerde baş gösteren yiyecek-ıcecek, giyecek sıkıntıları, Rus hükümeti makamlarının ve bilhassa Harbiye Nezareti'nin dirayetsizliğini çığ vurmuştu. Bütün bu hususlar Duma Meclisi'nde uzun tartışmalara sebep olmuştu. Bununla birlikte, Rusya'da kısa zaman sonra ihtilâlin meydana geleceğini kimse

³Oral Sander, **Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e**, Ankara, 2005, s. 390.

⁴George Vernadsky, **Rusya Tarihi**, Çev: Egemen Çağrı Mızrak, İstanbul, 2011, s. 344-345.

⁵Ali İhsan Sabis, **Birinci Dünya Harbi**, C. I, İstanbul, 1990, s. 53-54.

tahmin edememişti. Fakat er geç bir gün olacağı kuvvetli bir ihtimal olarak görölüyordu.⁶

Rusya’da mevcut sosyal ve ekonomik dengesizliklerin hızla artış göstermesi, 1870’li yıllardan itibaren bilinçli bir işçi sınıfının oluşumu ve daha iyi yaşam şartları için mücadeleleri birtakım dar kapsamlı eylemlere yol açmıştır. 1905 tarihindeki ayaklanma hükümet tarafından bastırılmasına rağmen, Çar II Nikola Meclisi açmak ve hürriyetler konusunda daha ılımlı olmak mecburiyetini hissetmiştir. Bu andan itibaren hızla yayılan fikir akımları çerçevesindeki örgütlenmeler, savaşa girilip de başarı gösterilememesi üzerine gittikçe şiddetlenmiştir. Mevcut iktisadî sıkıntıların üzerine müttefiklerinin de Çanakkale’de Türk savunmasını geçemeyerek ekonomik yardım ulaştıramaması halkın gıda sıkıntısını had safhaya ulaştırmıştır.⁷

Türkiye’nin Almanya tarafında savaşa katılması, netice itibariyle Rusya’nın çöküntüsünde başlıca amil olmuştur. Çanakkale’de İngiliz ve Fransız ordularının yenilmesi sonucunda Batı ve Güney cephesindeki Rus askerlerine müttefiklerin vaat ettikleri yardım gönderilememiş ve Rus ordusunun Almanlar karşısında süratle yenilmesine yol açmıştır Böylece ilhtilalin zemini hazırlanmış oldu.⁸

1916-1917 Kışında II. Nikola ve Duma arasındaki anlaşmazlıklar iyice artmış. Bazı sert çözümler artık kaçınılmazdı. Duma, Almanya ile anlaşma masasına oturulması ihtimalinden korkuyordu. Çar Rus ordusunun karargâh merkezi Mogilev’den döndükten sonra 10 Mart’ta Petrogat’ta gıda kıtlığından dolayı isyan çıktı. İlerleyen günlerde de çeşitli isyan haberleri geldi. Duma’nın başkanı Mihail Rodzianko olayları oldukça karamsar biçimde anlattı ve halkın seçeceği yeni bir kabinenin kurulması gerektiğini belirtti. 12 Mart’ta Çarın kardeşi Grandük Mihail General Alekseyev’e yeni bir kabinenin kurulmasının problemleri çözeceğine inandığını söyledi. Çara önündeki alternatifler ise bu tasarıyı kabul etmek veya enerjik bir biçimde tedbirler alarak isyanları bastırmaktı. Fakat biraz mesafe alındı ise de, durumu çözecek kadar ileri gidilemedi. General Nikolay İvanov’un Petrogad’daki isyanı bastırmak için bir tabur askerle şehre yürümesine rağmen bu çabalar isyanı bastırmak için yeterli olmamış ve 12 Mart günü Duma harekete geçme kararı alarak

⁶Nurcan Yavuz, **İşgal ve Mezalim’de Erzincan**, Ankara, 1995, s. 65.

⁷Durmuş Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara, 2011, s. 106-107.

⁸Akdes NimetKurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 2011, s. 239-240.

başkanlığına Rodzianko'nun seçildiği 12 üyeden oluşan geçici bir komite kuruldu. Çoğunluğunu liberallerin ve ılımlı muhafazarkârların oluşturduğu komitede iki tane de sosyalist parti üyesi bulunuyordu. Bunlar Aleksandr Kerensky ve Nikolas Çheidze idi. Duma devrim için ikinci önemli adımı da atmış. Prens Lvov'un başkanlığına getirildiği, Aleksandr Guçkov'un savaş bakanı ve Pavel Miliukov'un da dışişleri bakanı tayin edildiği geçici bir hükümet kuruldu. Geçici Hükümetin sosyalist vekili olan Kerensky'e ise adalet bakanlığı verilmişti.⁹

Mart 1917'nin ilk yarısında Rus başkenti Petersburg ya da öbür adıyla Petrograd'da savaşın biriken acıları sokak karışıklıklarına dönüştü. 15 Mart'ta Çar tahttan çekildi. Büyük Dük Mişel'in tahta geçmeye yanaşmaması yeni bir dönemin başladığına işaret etti. Kurulan yeni hükümet, Rusya'yı İtilaf devletleri safında savaşta tutmaya çabaladı. Yeni Dışişleri Bakanı Miliukov'un İstanbul ve Boğazları elde etmek için savaşı sürdürmek gerekiyordu. Oysa Rusya halkının savaşmak istemiyorlardı.¹⁰

Hareketin ilk gününden itibaren Petrograd'da iki hükümet vardı: biri siyasi devrimi temsil eden Geçici Hükümet, diğeri, sosyal devrimi temsil eden İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti idi. Lenin'in 16 Nisan 1917'de sürgünden dönmesinden sonra Bolşevikler ve Menşeviklerle olan ilişkilerini kestiler ve daha sonra Komünist Parti adını alacak yeni bir parti kurdular. Ardından tüm Rusya Sovyetleri Kongresi toplandı. Kongre 16 Haziran'da başladı. Temsil edilen en kuvvetli parti 285 vekiliyle Sosyalist Devrimciler'di. Menşeviklerin 248'i Bolşeviklerin ise 105 vekili vardı. Geçici Hükümet, Miliukov ve Guçkov'un istifasını istedi ve 17 Mayıs'ta yeni kabine kuruldu. 18 Mayıs'ta yeni kabine Miliukov'un savaş politikasını tanımadığını belirterek Sovyet'in barış prensibini kabul etti: *“İlhakın ve tazminatın olmadığı ulusların kararına bırakılacak barış”*. Yeni hükümette Prens Lvov başbakan olarak yerini korudu: Ancak gerçek lider Savaş ve Deniz Kuvvetlerinden Sorumlu Bakan Kerensk idi.¹¹

Bolşeviklerin ilk kıpırdanmaları Kerenskiy, tarafından zor kullanılarak bastırılmış, Lenin tevkif edilmekten kurtulmak için, gizlenmek mecburiyetinde kalmıştı. Kerenskiy'nin harbi devam ettirmek isteyişi Rus halkı tarafından iyi karşılanmamış,

⁹Vernadsky, **Rusya Tarihi**, s. 349-350-351.

¹⁰Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul, 2014, s. 104.

¹¹Vernadsky, **Rusya Tarihi**, s. 353-354-355.

herkes harbin bir an evvel bitmesini istiyordu. Kerenskiy emri ile Rus ordusunda gerçekleştirilen “*demokratlaşma*” hareketi de disiplinin büsbütün azalmasına yol açmıştı. Bütün bunlardan Lenin ve arkadaşları azamî derecede faydalanarak askerleri ve halkı kazanmak imkanını bulmuşlardı. General Kornilov liderliğindeki ihtilâlcî ayaklanma (9-14 Eylül 1917) Kerenskiy’yi Bolşeviklerin kucağına atmış ve Bolşeviklere karşı kullanılan bütün yasaklar kaldırılmıştı. Lenin’in idare ettiği Komünist-Bolşevik Partisi 25 Ekim/7 Kasım 1917 tarihlerinde Petrograd’da yaptıkları bir hükümet darbesi ile “*Geçici Hükümet*”i Kerenskiy’yi devirerek iktidarı ele geçirdi. Birkaç gün içinde, başta Moskova olmak üzere, Rusya’nın belli başlı şehirlerinde devlet idaresi Bolşeviklerin eline geçti. Bunu müteakip Rusya’nın her tarafında Sovyetler (Şuralar) sitemine dayanan, “*Komünist (Bolşevik) Partisi*”nin tahakkümü altında bir rejim kurulmaya başlandı.¹²

7 Kasım (Rus takviminde 25 Ekim) 1917 İhtilâli ile Bolşevikler iktidarı ele geçirdikten sonra, Rusların Kafkas Cephesi’ndeki hareketleri daha da azaldı. Rus ordusu Almanların karşısında çözülmeye devam etti ve bu durum, Doğu Cephesi’nde de etkisini gösterdi; bu cephedeki Rus askeri de siperlerini terk etmeye başladı. Bunun üzerine Sovyet Hükümeti, Çarlık Rusya’nın yaptığı gizli anlaşmaları¹³ açıklamaya ve barış yaparak savaştan çekilmeye karar verdi.¹⁴

¹²Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s.324- 325-326.

¹³Gizli Anlaşmalar ise, Rusya İstanbul ve Çanakkale Boğazları’nı ele geçirmek veya kontrolü altına alabilmek için uzun yıllar çalışmış; ancak başta Osmanlı Devleti ve İngiltere olmak üzere Avrupa büyük devletlerinin karşı çıkmasıyla bir sonuca ulaşamamıştır. Fakat Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesiyle yapılan 1915 gizli anlaşmasının uygulama alanına sokulması durumunda, Rusya’nın Karadeniz’i bir iç deniz haline getirmesi, bunun giriş çıkışının kontrolünü eline alması ve doğrudan Ege Denizi’ne çıkması; ayrıca, İstanbul’a yerleşmekle de amaçları içinde bulunan Bizans’ın mirasçılığını fiilen gerçekleştirmesi ihtimali belirdi. Özetle bu anlaşma ile İngiltere ve Fransa Karadeniz, Boğazlar, Marmara Denizi, Ege Denizi ve Akdeniz’in dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi durumu ve geleceği üzerinde Rusya lehine büyük değişiklikleri kabul ettiler. Ancak bunların ve anlaşmanın geleceği de Birinci Dünya Savaşı’nın gelişmelerine bağlıydı. Bu anlaşmaların yanı sıra İngiliz-Fransız Anlaşması’nın hazırlandığı sırada bu taslak anlaşmasının Rusya’ya bildirilmesi üzerine, bu devletin bazı isteklerde bulunmuştur. Nitekim, İngiltere ve Fransa’nın sözü edilen önerilerinin Rusya tarafından kabul edilmesi üzerine, üç devlet arasında Mart 1916’da “Petrograd Protokolü” yapıldı. Buna göre Rusya’ya Sykes Picot Anlaşması’nı kabul etmesine karşılık, Boğazlar Bölgesine ek olarak Trabzon’a kadar Doğu Karadeniz kıyıları ile Erzurum, Van ve Bitlis bırakılacaktı. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih 1789-2001**, s. 580-581-582-584. Böylece 9 Mart 1916 tarihini taşıyan “Sykes-Picot Anlaşması” diye bilinen bu İngiliz-Fransız anlaşmasında, İngiltere ve Fransa’ya bırakılacak saha tespitedildikten başka bir de Anadolu’da Rusya’nın hissesine düşecek yerler belli edilmişti. Akdes NimetKurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 311.

¹⁴Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih 1789-2001**, İstanbul, 2006, s. 561.

İhtilâlin hemen ardından yapılan kongre’de Bolşevikler tarafından kabul edilen Sulh Dekret’inde: Harp halindeki bütün devletlerin “*Arazi ilhâkı ve tazminat talebinde bulunmaksızın*” barış akdetmeleri isteniyordu. Lenin tarafından bizzat kaleme alınmış olan bu “*dekret*” muharip bütün devletlere bildirildi. Bu müracaat hükümetlerden ziyade bu devletlerin ahalisine, halkına hitap etmekte ve tamamıyla siyasi propaganda mahiyetini taşımakta idi. O sıralarda Sovyet Hükümeti hiçbir devlet tarafından tanınmadığı cihetle, Lenin’in “*barış dekreti*” hiçbir devlet tarafından ciddiye alınmamıştı. Mamafih Batı Avrupa’da ve Türkiye’de Bolşeviklerin ilan ettikleri bu “dekret” bazı mahfillerin dikkatini çekmiş ve matbuatta yankılar yapmıştı. Bilhassa “*ilhaksız ve tazminatsız barış*” teklifi Türkiye için cazip gelmekte idi. Birçok cephede mağlup olan, ordusu tamamıyla yıpranan ve büyük ekonomik sıkıntılara maruz kalan Türkiye’de harbin sonu ve barışın akdi sabırsızlıkla beklenmekte idi. Tabiatıyla herkes Türkiye’nin arazi kaybetmeden ve harp tazminatı ödemedi bu büyük badireden kurtulmasını istiyordu. İngiltere ve Fransa’nın Türkiye’ye çok ağır şartlar kabul ettirmek isteyeceklerinden kimse şüphe etmiyordu. Halbuki bu defa Rusya’dan yükselen “*ilhaksız ve tazminatsız barış*” teklifi, Türkiye’de sonsuz bir memnuniyet uyandırdı.¹⁵ Bolşevik ikinci hareketi ise, derhal savaşa son vermek oldu. Ruslar 26 Kasım’da mütareke talep ettiler.¹⁶

Sovyet Rusya’nın Almanya’ya yaptığı müracaata, Almanya 27 Kasım’da cevap vererek mütarekeye hazır olduğunu bildirdi.¹⁷ Bu gelişmelerin müttefiklere derin nefes aldığı şüphesizdir. Bu geçici bir rahatlamaydı. Çünkü, büyük bir İtilâf Devleti savaştan ayrılırken, çok daha güçlü başka bir devlet, ABD de savaşa girmekteydi.¹⁸

Mütarekeden sonra Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında barış görüşmelerine 20 Aralık 1917’de Brest-Litovsk’ta başlandı. Yapılan görüşmelerde, Osmanlı temsilcileri, Doğu Anadolu’nun hemen boşaltılmasını, Ermenilerin silahsızlandırılmasını Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının Türkiye’ye bırakılmasını, aynı zamanda Osmanlı Devleti Rusya arasında yapılmış olan bütün anlaşmaların kaldırılmasını istedi. Sovyet Rusya temsilcileri ise, Osmanlı Devleti ile müttefiklerine genel olarak, toprak kaybına

¹⁵Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 327-328.

¹⁶Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, s. 1.

¹⁷Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 182.

¹⁸Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, s. 105.

uğratmadan, tazminat ödemedi ve “*milletlerin geleceklerini kendilerinin belirlemeleri*” ilkesine göre bir barış yapılmasını önerdiler.¹⁹

3.2. Brest Litovsk Mütârekesi

Rusya’da Şubat İhtilali barış yapılacağı konusundaki ümitleri artırmış ve ihtilalden hemen sonra barış girişimleri artarak devam etmişti. Bunu fırsat olarak gören Osmanlı Devleti derhal harekete geçti. Stockholm’de Bolşeviklerle bağlantı kuran Osmanlı temsilcileri barış yoklamaları yaparken, Kafkas Cephesi’nde de bir an önce mütareke yapılması konusunda çalışmalara hız verilmişti. Kafkaslardaki siyasi belirsizlik ve bunu artıran birtakım olumsuz gelişmelere rağmen Ekim İhtilaliyle iktidara gelen Bolşeviklerin bir an önce barış yapılması için tüm muharip devletlere mütareke teklif etmeleri olayın seyrini bir anda değiştirmiş ve artık cephede barış rüzgarları esmeye başlamış.²⁰ Sovyet Rusya’nın tüm muharip devletlere barış teklifinde bulunduğu esnada Osmanlı Devleti’nin durumu da diğer muharip devletler de olduğu gibi iç açıcı değildi. Savaş yılları ülkeyi felaketin eşiğine getirmişti. Balkan savaşlarından henüz yeni çıkmış olan Osmanlı Devleti çok geçmeden kendini ikinci bir savaşın içinde bulmuştu. Büyük imkansızlık ve yokluklarla birçok cephede çarpışmak zorunda kalan Osmanlı Devleti savaşın seyrini etkileyecek ölçüde birtakım başarılar elde etmesine rağmen, çoğu cephede mağlup olmuş, ordusu tamamıyla yıpranmış ve büyük ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya gelmişti. Dolayısıyla savaşın bir an önce sona ermesi ve barışın yapılmasını sabırsızlıkla beklemekteydi.²¹

1917 Devriminde askeri disiplin bozulmasına rağmen Kerenski başkanlığındaki Geçici Devrim Hükümeti’nin savaşa devam etmek istemesine karşın, İlkbahar’dan itibaren Kafkas Cephesinde faaliyetler gevşemişti.²² İhtilalle iktidarı ele geçiren Bolşevik hükümeti halka barış yapacağını vaat etmişti. Dışişleri Komiseri Trotsky, 21 Kasım 1917’de Müttefik elçilerine verdiği notalarda bütün cephelerde mütareke

¹⁹Uçarol, **Siyasi Tarih 1789-2001**, s. 563.

²⁰Mete Tunçay, “Türkiye Tarihi 4” **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Yay Yön: Sina Akşin, İstanbul, 1997, s. 91.

²¹Selami Kılıç, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, İstanbul, 2004, s. 116-117.

²²Tunçay, **Türkiye Tarihi 4**, s. 48-49.

yapılmasını istedi. Sovyet Rusya'nın Almanya'ya yaptığı müracata, Almanya 27 Kasım'da cevap vererek mütarekeye hazır olduğunu bildirdi. Mütareke 15 Aralık 1917'de yapıldı.²³ Mütarekeyi Osmanlı Devleti adına Berlindeki askerî ataşe Zeki Paşa, Rusya adına A. Joffe, L. Kamanev ve Bitsenko imzalamışlardı.²⁴ Mütareke metni ve maddeleri şu şekildedir:

Madde 1- İşbu mukavelename ahkâmı 18.12.1333 saat bir evvelden muahede-i katiye-i sulhiyenin akdi zamanına kadar her iki taraf için mecburiyül icra olacaktır. Tarafeynden biri işbu mütarekenameyi feshetmek lüzumunu görür ise harekât-ı harbiyeye mübaşeret etmeden on dört gün evvel keyfiyetten mukabil tarafı haberdar etmeye mecburdur.

Madde 2- İşbu mukavelenamenin hükm-ü cari olduğu andan itibaren her iki taraf bütün Osmanlı-Kafkas Cephesinde harekât-ı harbiyeyi tatil edecektir. Tarafeyn değil yalnız mukabil taraf kıtaatı üzerinde hatta kendi hatt-ı fasılasının on verst gerisinden geçen hat ile tahdit edilen mıntıka dahilinde bile hiçbir hareket-i haviye icra etmeyeceklerdir.

Madde 3- Hatt-ı fasıllar İşbu mukavelenameye merbut bir ilavede tamamen gösterilmiş ve bir krokide de işaret olunmuştur. Müstakil 7. Kafkas Kolordusu ile 1. Müstakil Kafkas Süvari kolordusu mıntıkasında ve mukabilindeki Osmanlı Ordusu cephesindeki hatt-ı fasıllar bu kolordularla Osmanlı kuvva-i askeriyesi arasında tarafeynin muvaffakatiyle teşekkül edecek komisyonlar marifetiyle tayin edilecektir.

Madde 4- İşbu mukavelenamenin akdi anından itibaren her iki taraf harekât-ı sevkülceyşiye de bulunmamayı, kıtaatın tebdili gibi ahval- tabiye haricine çıkacak nakliyat-ı askeriye icra etmemeyi ve bilhassa Irak ve Suriye cephelerine nakliyatı men etmeyi taahhüt eder.

Madde 5- Her iki taraf için tayin edilen fasıllar dâhilinde her iki taraf kıtaat tebdili veya islan ve ikameti hususlarında serbest-i tammelerine muhafaza ederler. Sol şarktaki cephenin fırka mıntıkaları zaman-ı akd-ı mütakeredeki kuvvetlerini etmesinler.

²³ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, s. 182.

²⁴ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 332.

Madde 6- İşbu mukavelename hükmünü muhafaza ettiği müddetçe tarafeynden hiç biri istikbal taarruzu için hiçbir istihrazatta bulunmayacaklarını taahhüt ederler. Ancak mevcut inşaat-ı ahkamîyenin hal-i sabıkında muhafazası için çalışmak caizdir. Top ve makineli tüfek ehdatları talimleri akallı on beş verst gerisinde icra edilecektir. İşbu ehdat talimlerinden her iki taraf evvelce ve vaktiyle yekdiğerini haberdar edecektir.

Madde 7- Tarafeyn-i akidinden hiç biri hatt-ı fasılın ilerisine emniyet kademesi, keşif aksamı ve münferit keşşafklar göndermemeyi taahhüt eder.

Madde 8- İşbu mukavelenamenin ahkamı cari olduğu müddetçe tarafeynin hatt-ı fasıllarıyla tehdit edilen bitaraf mıntıkaya gerek asker ve gerek yerli ahalinin müruru men edilecektir. Bitaraf mıntıkaya geçen asker çağında bütün erkekler esir-i harp addedileceklerdir. Ancak şimdiye kadar tarafeynin muvaffakatiyle yine müsaade edilecektir.

Madde 9- İşbu mukavelenamenin ahkamı tatbik edilirken zuhur edilecek su-i tefehhümler iki tarafın tayin edeceği murahhaslar tarafından hal edilecektir. Her bir vakanın halli için evvel emirde alel usul birleşecek mükâleme memurları vasıtasıyla tarafeyn murahhaslarının içtima edecekleri zaman ve mekân kararlaştırılacaktır. Ordular karargâhlar arasında muharebe etmek lüzumu hâsıl olursa mükâleme memurları Refaahiy-e-Erzincan şosesi üzerine gönderileceklerdir.²⁵

Kafkas cephesine ait imzalanan bu protokol ile Kafkas cephesinde ateşkes resmen ilan edilmiş ve sıcak harbe son verilmiş oluyordu. Doğu cephesinde üç yıldır devam eden harp bu şekilde sonlandırılmıştı.²⁶

Brest-Litovsk Mütarekesi imzalanmış. Fakat Kafkas Cephesi'nde mütarekenin yapılması konusunda siyasi zorluklar ortaya çıkmıştı. Osmanlı Devleti Lenin hükümetini tanımamış, Maveray-ı Kafkas Komiserliği adında bölgede kurulan hükümetle anlaşma yapma yoluna gitmişti. Erzincan görüşmelerinde Türk tarafını 3. Ncü Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Ömer Lütfü Bey, Hüsrev Bey, yüzbaşı Yakup Bey temsil ederken Rus tarafını ise Vişinski, Petzenger, Arşak Cemalyan ve Vederenski

²⁵ ATASE, BDH. 2697.284.001.009.

²⁶ Yavuz, *İşgal ve Mezalim'de Erzincan*, s. 123.

temsil ediyordu.²⁷ Bu görüşmeler sonucunda taraflar arasında 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütârekesi imzalandı.

Erzincan Mütarekesi'nin imzalanması ile birlikte gerek Avrupa Cephesinde gerek Kafkas Cephesi'nde çatışmalara son verilmiş; iki ayrı mütareke yapılmıştı. Hem Brest-Litovsk hem de Erzincan Mütarekeleri baş tarafında her iki taraf için de şerefli bir barışın sağlanması maksadıyla mütarekenin yapıldığından bahsedilmiş olması, tarafların barışı arzu ettikleri her iki tarafta barışın sağlanması için barış mütarekelerinin derhal başlamasına karar verdiklerini göstermekteydi. Cephelelerde mütarekenin yapılmasıyla birlikte artık barış müzakerelerine girilmesi için hiçbir engel kalmış ve derhal barış hazırlıklarına başlanmıştı.²⁸

Mütârekenin ardından barış görüşmeleri 22 Aralık'ta Brest Litovsk'da açıldı. Bu görüşmelere Avusturya-Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan da katıldı. Görüşmeler uzun sürmüştü. Bunda, Sovyet Rusya'nın Almanya'nın isteklerini aşırı bulması kadar Almanya'da da yakında komünist ihtilâlinin çıkmasını ümit eden Trotsky'nin görüşmeleri kasten uzatması rol oynadı. Barış 3 Mart 1918'de Brest Litovsk'da imzalandı.²⁹ 14 maddelik asıl anlaşma metni ve buna ilave olarak taraf devletler arasında özel olarak imzalanmış ek protokollerden oluşmaktaydı.³⁰

Brest-Litovsk Barışı'nın 4. Maddesine dayanarak Rusya, Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne geri verdi. Bütün Doğu Anadolu'dan çekileceklerdi. Brest-Litovsk Barışı, Merkezî Devletler için büyük bir başarı ve kazançtı. Fakat 1918 yazından itibaren olayların gelişmesi, Merkezî Devletlerin ve özellikle Alman, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları'nın yıkıntısı bir gerçek haline getirecektir.³¹

²⁷ Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, s. 91-100-101.

²⁸ Tunçay, *Türkiye Tarihi* 4, s. 106.

²⁹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 182.

³⁰ Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, s. 376-377.

³¹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 182-183.

3.3. Bölge Halkına Yönelik Ermeni ve Rum Mezalimi

Harp öncesi ve sırasında Rusya, Ermenilere bağımsızlık vaadinde bulunarak onları kendi tarafına çekmek, kendi topraklarında bulunan Ermenilerden çeteler oluşturmak, orduyu arkadan vurdurmak, isyan ve kargaşa çıkartmak için de ülke içindeki Ermenileri teşkilâtlandırmak yönünde yoğun faaliyetler yürütüyordu.³²1914 yılına gelindiğinde Osmanlı Ermenileri muhtariyet ve istiklâl emellerinden vazgeçmediler. Pek çok Ermeni komitecisi Rusya'ya kaçarak, orada Rusya tarafından oluşturulan Ermeni kolordularına katıldı. Geride kalan Ermeniler ise, süratle silahlanmaya ve savaş halindeki devletin iç güvenliğini tehdit etmeye başladılar. Komitenin aldığı kararlar gereği askeri birliklerden kaçarak dağlardaki eşkıya gruplarına katılan Ermeniler Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'da isyanlar tertip ederek, Osmanlı ordusunun cephe gerisi güvenliğini tehdit etmiş, hem de Anadolu'da muhtemel bir Rus işgali için müsait bir ortam yaratmaya çalıştılar. Ermenilerin bu faaliyetlerinin yoğun biçimde görüldüğü bölgelerden biri de Orta ve Doğu Karadeniz olmuştur. Trabzon, Samsun ve Giresun iskeleleri komitelerin dışarıdan silah ithal ederek iç bölgelere dağılmasında önemli vazife görmekteydi. 1916'dan itibaren Rusya'nın Anadolu yönünde askerî harekâta başlamasıyla beraber, Rus ordusundaki Ermeniler işgal sahasındaki Ermeni halk Türkleri katletmeye başladılar. Bu durum özellikle Rusya'da 1917 İhtilâllerinin ardından daha da yoğunluk kazandı. Çünkü Rus ordusundaki subayların ihtilalin ardından bir yaptırımları kalmamış ve Rus ordusundaki Ermeniler başıbozuk bir vaziyette, keyfi hareket etmeye başlamışlardı. İşte tan bu dönemlerde işgal sahası içinde bulunan Trabzon, Gümüşhane ve Bayburt Ermenilerin azgınlıklarının ve en şiddetli hissedildiği mıntikalar olmuştı. Gümüşhane ve Bayburt'ta Arşak adlı komite her türlü vahşiyane teşebbüste bulunmuşlar ve Türk halkını katletmişlerdir.³³

General Antranik komutasındaki 6.000 kişilik kuvvete Türk Ermenilerinden 3.000 gönüllü katılmış, Erzurum'da kurulan "*Ermeni Asker İttihadı*" adındaki komite bölgeye el koymuştu. Komitenin Trabzon'a gönderdiği Rus ordusunda görevli

³²İsmail Hacıfettahoğlu, "Birinci Dünya Harbi Döneminin Az Tanınan Siması: Trabzon Valisi Şehit Cemal Azmi Bey", <http://ismailhacifettahoglu.blogspot.com/2009/11/birinci-dunya-harbi-doneminin-az.html>.

³³Önder Duman, **I. Dünya Savaşı Sırasında Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Ermeni Terör Faaliyetleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2002, s. 121-122.

subaylardan Yüzbaşı Bedros 260 kişilik bir Ermeni kuvveti ile harekete geçmişti. Ermeni Taşnak Komitesi'nin ileri gelenlerinden Tigranyum 400 atlı ile Trabzon'a gelerek Rum gençleriyle anlaşmış, Türkleri katletmek için hazırlıklara girişmişti. Rusların, kendilerini korumaları bahanesiyle silahlandığı Ermeniler, Türk ve Müslümanlara karşı bir program dahilinde baskı ve zulüm yapmaya başlamışlardı. Ermenilerin Trabzon'un kenar mahallelerinde 38 Müslüman'ı katlettikleri söylenmekteydi. Üçüncü Ordu Komutanı Vehip Paşa, Ermeni mezaliminin durdurulması için birkaç kez Ruslar nezdinde girişimde bulunmuşsa da, Rusların "*Müslüman halkın korunacağı*" yolundaki güvencelerine rağmen Ermeni mezalimi durmamış; Rus işgali altındaki bölgede türk ve Müslüman halkın can ve mal güvenliği kalmıştı. Rumlar da Trabzon'da birlikler kurmaya çalışıyorlardı.³⁴

Vali Cemal Azmi Bey bu faaliyetleri yakından takip ediyor ve mukabil tedbirleri almaya çalışıyordu. Trabzon, Anadolu'nun en işlek limanı olduğundan Ermenilerin seferberlikten önce de bu bölgede düzenli komita teşkilâtları ve şubeleri mevcuttu. Buradaki Ermeni komitaları Sivas, Şebinkarahisar, Van, Erzurum gibi bölgelerdeki Ermeni çetelerine silâh sevkıyatını Trabzon ve civarındaki iskelelerden bu bölgelere ticari eşya sevk eden büyük tüccarlar aracılığı ile yapıyorlardı. Ermenilerin silâh ihracatı için bir önemli iskele de Giresun limanı idi.³⁵ Giresun İskelesinde komisyonculuk yapan iki Ermeni Vahan Badilyan ve Kel Artin gizlice saman balyalarının içinde silah ve cephane geçirirken balyalardan biri vinçten kurtulmuş ve arasında silah ve cephane dökülmüştür. Gümrük memurlarının yaptıkları aramalarda balyalar içinde 400 martin ile birçok silah ve bol miktarda mermi yakalanmıştır.³⁶

1917 Şubat İhtilâli başladığı zaman Erzurum, Trabzon, Erzincan gibi mühim şehirler Rusların işgali altında idi. İhtilâlden sonra Rusların hareketi tavsadı; ancak arada bir yapılan keşif hareketlerine münhasır kaldı. Türk kuvvetleri en çok Suriye ve Filistin Cephelerinde bulunduğu ve aynı zamanda İhtilâlcı Rus Kuvvetleri kışkırtılmak istenmediğinden Ruslara karşı herhangi bir harekât yapılmıyordu. Aynı zamanda,

³⁴ Ali Güler, **Sorun Olan Yunanlılar ve Rumlar**, Ankara, 2007, s. 99.

³⁵ İsmail Hacıfettahoğlu, "Birinci Dünya Harbi Döneminin Az Tanınan Siması: Trabzon Valisi Şehit Cemal Azmi Bey", <http://ismailhacifettahoglu.blogspot.com/2009/11/birinci-dunya-harbi-doneminin-az.html>.

³⁶ Ali Güler, Suat Akgül, **Sorun Olan Ermeniler**, Ankara, 2007, s. 168.

İhtilâli müteakip, Rusların artık tehlike teşkil etmeyeceklerine inanmakta idi.³⁷ Fakat Ekim 1917 ihtilâliyle Rus birliklerinin çözülmesiyle Rus askerleri birliklerini terk ederek evlerine geri dönmesiyle Bolşevik Hükümeti, Ermenileri teşkilatlandırarak onları Rus askerlerinin boşalttığı yerlere yerleştirmeye başladı. Oluşturulan Ermeni Milis Kuvvetleri sözde, Ermenileri aşiretlerin saldırılarından korumak maksadıyla kurulmuştu. Fakat esas gaye, bir an evvel, Ermenileri silahlandırarak Rus subaylarının komutasında bir Ermeni ordusu oluşturmak ve böylece Rus işgalinin devamını temin etmektir.³⁸ Rusların İhtilâli müteakip Trabzon ve çevresini tahliyeleri sırası ve sonrasında Trabzon'dan Erzincan'a kadar bütün köyler Ermeni çeteleri tarafından tahrip edilmiş, kuyular katledilen Türk cesetleri ile doldurulmuştur.³⁹

2(15) Kasım 1917'de ilan edilen "*Rusya'daki Milletlerin Hakları*" beyannamesinde her bir milletin kendi mukadderatını kendisinin tayin hakkı olacak, yani otodeterminasyon hakkı Rus işgali altındaki Türk Ermenistan'ına da verilmesi ve Rus-Türk sınırındaki bir Ermenistan'ın bulunması Rusya'nın menfaatleri için çok lüzumlu görülüyordu.⁴⁰

Rumlar Pontus Meselesi kapsamında Sinop'tan Artvin'e kadar tüm Doğu Karadeniz şeridini kapsayacak bir Rum-Pontus Hükümeti kurmayı istemiş ve bu isteğin haklılığını çeşitli iddialarla açıklamaya ve desteklemeye çalışmışlardır. Hayali Pontus hükümetinin sınırları içine İnebolu, Kastamonu, Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Gümüşhane, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Artvin dahil edilmektedir.⁴¹ Çar Rusya'sı, Rusya'daki Yunan siyasi memurları tarafından Batum'da ve Kafkasya'nın diğer taraflarındaki Rum tüccarları aracılığıyla Trabzon ve Samsun'daki merkezler ile haberleşmiş ve Batum'da oluşan bir komite eliyle gizlice silah ve cephane gönderilerek bu çevre Rumların çalışmalarını bir kat daha artırmalarına sebebiyet vermiştir.⁴²

³⁷Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 330-331.

³⁸Duman, *I. Dünya Savaşı Sırasında Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Ermeni Terör Faaliyetleri*, s. 101.

³⁹Güler, Akgül, *Sorun Olan Ermeniler*, s. 168.

⁴⁰Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 335.

⁴¹Hadiye Yılmaz, *Arşiv Belgeleri Işığında Pontus Meselesi*, Ankara, 2010, s. 1.

⁴²Yılmaz Kurt, *Pontus Meselesi*, Ankara, 1922, s. 170.

Rumlar ise, “*Helen Milliyetçi*” hareketin tesiriyle Türk devletine karşı düşmanca hislerle dolu idiler; harpten önce başlayan Rus dostluğu ve Ruslarla münasebetler harp zamanında almış yürümüşü; dolayısıyla Trabzon Rumları Rusların gelişini dört gözle beklemişlerdi. Rusların şehri işgallerini müteakip Rumlar hemen faaliyete geçtiler ve “*milli haklarını*” tatbika giriştiler. Bu hususta Ruslardan azami müzaheret görecekları tabi idi. Trabzon’daki Rum Cemaatı Ruslarla yakın işbirliği yaparak Türklere, Müslümanlara ellerinden gelen eziyetleri yapmışlardır.⁴³

Çar Rusya’sı, Rusya’daki Yunan siyasi memurları tarafından Batum’da ve Kafkasya’nın diğer tarafındaki Rum tüccarları aracılığıyla Trabzon ve Samsun’daki merkezler ile haberleşmiş ve Batum’da oluşturulan bir komite eliyle gizlice silah ve cephane gönderilerek bu çevre Rumların çalışmalarını bir kat daha artırmalarına sebebiyet verilmiştir. Nitekim uzun yıllar içerisinde gizli olarak devam eden Pontus Örgütü’nün tarafları I. Dünya Savaşı sırasında Trabzon’u işgali sıralarında Türklere karşı birtakım hareketlere kalkışmışlar, Ruslara Türkiye aleyhinde casusluk yapmışlardır.⁴⁴

Rus işgaliyle hemen harekete geçen Rumlar ayrılıkçı faaliyetlere başlayarak, Trabzon’da kurdukları “*Rum İttihad-ı Millî Cemiyeti*”nin çalışmalarını hızlandırdılar. General Şwartz’ın Rusça, Rumca ve Türkçe yayınlanan emrinde, “*Rus kanunları karşısında herkesin eşit olduğu, hangi millettten olursa olsun hiç kimsenin tasalluta hakkı bulunmadığı*” ilan edilmişse de, Rumlar ve Ermeniler, Rusların gözünün önünde Türkler yapmadıklarını bırakmadılar.⁴⁵ Trabzon’da aktif olarak faaliyette bulunan ve çeteleri organize eden grubun görünürdeki adı *Cemiyet-i Islahiye*’dir. Cemiyetin idare yeri Trabzon’da Gâvur meydanındaki *Trabzon Postanesi*’dir. Cemiyetin Trabzon’daki üyeleri Ermeni ve Rumlardan oluşmaktadır. Trabzon’daki Rus komutanı Albay Artanof, Kadıköylü İstepal, Murad Antranik ve Çemenli Dimitri’nin oğlu Hratbu’dur. Artanof, rum çetelerin birbirleriyle iyi geçinmelerini istemekte, yekvücut olarak birleşmelerini, bütün mevkilerde ve Sivas’tan Ankara’ya kadar bu birleşmenin şart olduğunu da sözlerine eklemektedir. Rusya’nın bölgedeki isyancı unsurları organize etmesi ve desteği, Ekim Devriminden

⁴³Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 293-294.

⁴⁴Kurt, *Pontus Meselesi*, s. 52-170.

⁴⁵Güler, *Sorun Olan Yunanlılar ve Rumlar*, s. 98.

sonra el deðiřtirdi. Bu sefer bölgedeki ayrılıkçı terörist çetelerin destekleyicisi olarak Yunanistan ve dolaylı olarak İtilaf Devletleri vardır. ⁴⁶

Bölgede Rum faaliyetlerine karşı faaliyet gösteren Türk çetelerinin en ünlüsü Topal Osman çetesidir. Topal Gazi Osman Ağa, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Cephesi'nde gönüllüleri ile birlikte savaşmış, cephe gerisinde bozgunculuk yapan Rum ve Ermeni çetelerinin korkulu rüyası olmuş ve mütareke döneminde Giresun'da taşkınlık yapan Rumları hizaya getirmiştir. ⁴⁷ Ayrıca bölgede Ermeni, Rum taşkınlıklarına karşı teşkilatlanıp gruplar kuran gönüllüler komutanlar ve yerleri şöyledir:

1.ve 2. Gruplar Komutanı Bnb. Bekir

1. Grup (Hopa-Pazar) Yzb. Rahmi

2. Grup (Çayeli-Rize-Of)

3. ve 4. Gruplar komutanı Bnb. Vehbi (3. Grup Sürmene-Trabzon Haydar Efe, 4. Grup Gümüşhane-Kelkit Tğm. İbrahim)

1.ve 2. Gruptaki sivil komutanlar (bölgenin ileri gelenleri):

Rize'den Mataracı Mehmet, Hakkı, Lazoğlu Mustafa, Tuzcuoğlu Halit Ağa,

Of'tan Sarı Ali oğlu Ömer, Rüstem ve İsmail Ağalar'dır.

3.ve 4. Gruptaki sivil komutanlar:

Trabzon'dan Ömer Efendi, Kahya Mehmet, Salih Efendi, Osman Ağa, Hacı emin Efendi'dir. ⁴⁸

Ruslar, Türk-Rus savaşlarının tamamında Doğu Karadeniz Bölgesindeki Hristiyan-Ortodoks cemaat arasında örgütlenmeler yapmış ve yayılmacı politikalarında

⁴⁶Ahmet Tetik, "Çeteler, Venizelos ve Patrikhane", **Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu**, Ankara, 2007, s. 214.

⁴⁷Mehmet, Bilgin, "Pontos Meselesine Tarihsel Bakış", **Başlangıçtan Günümüze Pontos Meselesi**, 2007, Ankara, s. 49.

⁴⁸İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922**, Ankara, 1993, s. 220-221.

Rumları kullanmıştır. En son 1916 yılında bölgeyi işgal ettikleri zaman da Rumlardan rehberlik, istihbarat ve cephe gerisindeki yıkıcı faaliyetlerde bulunma konularında yararlanmıştır. Bu konuda çok iyi örgütlenmiş olan Rus casusluk teşkilatı, Rus işgalinden kaçan muhacir aileler arasına yıkıcı faaliyetlerde bulunmak üzere Rum ailelerin karışmasını sağlamış ve bunlar görevlerini başarıyla sonuçlandırmışlardır. Terme'den geri dönmek için Rus donanması korumasında sahile yanaşan gemilere binenler, bu faaliyetler sonucu ikna edilenlerdir.⁴⁹ 2 Kasım 1916'da Ruslar 300 Rum ve Ermeni eşkıyası ile Terme kasabasını yaktılar ve Rus muhripleri Terme çayının ağzından eşkıyayı alıp Trabzon'a götürdüler.⁵⁰

Rize köylerinde Rum ve Ermeni azınlığı yoktu. Bu nedenle bazı yerlerde görülen Rum ve Ermeni mezalimi Rize köylerinde görülmedi. Lakin Rus ordusu içinde bulunan Ermeniler fırsat buldukça halka kötülük ettiler. Ruslar görünüşte halka yakın durma gayesiyle Ermenileri cezalandırıyorlardı. Fakat Ruslar 2 Mart 1918'de Rize'yi terk ettikleri zaman geride kalan Ermeniler Rize'yi yaktılar ve İslampaşa'dan İsmailoğlu Zihni ve Öksüzoğlu Besim ve Murat isimli üç çete mensubunu müsademe ile şehit ettiler. Bu müsademe Bağdatlı Mahallesinde vuku bulmuş olup Çete Reisi, İpsiz Recep Reis idi.⁵¹

Ermeni Yüzbaşı Bedros, Trabzon'un kurtarılmasından iki gün önce türlü bahanelerle toplattığı 200 kişiyi Kemeraltı Camisi'ne doldurarak katletmek istemişse de, bu durumu öğrenen Türklerin cami yönünde hücum etmesi ve Rus ordusunda bulunan Türk ve Müslüman askerlerce kurulmuş olan "*Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye*" teşkilatının şiddetle karşı çıkması üzerine amacına ulaşamamıştı. Ermeni Bedros ve 260 kişilik çetesi, aynı günün akşamı Türk mahallelerine baskın girişiminde bulunmuşsa da silahla karşı konulması üzerine, Erzurum'daki Ermeni Komitesine katılmak üzere Trabzon'u terk etmiş, Maçka Rumlarının yardımı ile Zigana Dağını almışsa da Torul halkının karşı koyması üzerine pek çok ölü ve yaralı vererek geri

⁴⁹Bilgin, "Pontos Meselesine Tarihî Bakış", s. 47-48.

⁵⁰Fevzi Çakmak, **Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da, (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)**, Ankara, 1936, s. 246.

⁵¹Orhan Naci Ak, **Rize Tarihi**, Rize, 2000, s. 192-193.

dönmek zorunda kalmıştı. Bunlardan Trabzon'a dönebilen 61 çeteci Ermeni Rus ordusunun mensupları olarak vapura binebildiler.⁵²

17 Nisan-20 Mayıs 1918 tarihleri arasında tarafsız bir heyet, Rus ve Ermeni mezalimini yerinde tespit için Trabzon, Erzincan, Kars ve Batum havalisini dolaşarak gördüklerini tespit ettiler. Bu heyet alman yazarı Vays, Avusturya yazarı Dr. İştayn ve Türk tarihçi ve yazarı Ahmet Refik Bey'den oluşmuştu. Ahmet Refik Bey, bu tarafsız heyetin bir azası sıfatıyla dolaştığı yerde gördüklerini daha sonra *Kafkas Yollarında Hatıralar ve Tahassüsler* isimli kitapta toplamış.⁵³ Kitapta bölgenin genel durumu hakkında bilgi verildiği gibi halkın sosyo-ekonomik durumu hakkında da bilgi verilerek savaşın halk üzerindeki olumsuz etkilerini gözler önüne sermiştir.

3.4. Türk İleri Harekâtı

Osmanlı Devleti Rusların işgali altında bulunan toprakların boşaltılmasını istemesi, Sovyet Rusya'nın ilhaksız, tazminatsız barış formülüne tamamen uygundu. Osmanlı Devleti bu haklı isteği, onun yayılmacı bir politika izlemeyeceğinin ve Sovyet Rusya'nın teklif ettiği barışı desteklediğinin güvencesiydi. Fakat Osmanlı Devleti'nin bu isteğini kabul etmekle, kendisinin de işgal ettiği toprakları boşaltmak zorunda kalacağını çok iyi bilen Almanya; bir oyalama taktiği uygulayarak böyle bir istek karşısında Rusların da karşı teklifler de bulunacağı endişesiyle Ruslardan önce Türk isteğini reddetmişti.⁵⁴

18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesinden sonra cephede bir sukûnet yaşanırken Rus askerleri birliklerinden ayrılarak evlerine dönmeye başlamışlardı. Bu durum üzerine Rus komutanlar işgal altındaki toprakları Gürcü ve Ermenilere teslim etmek üzere Gürcü ve Ermeni birlikleri oluşturmaya başlamışlardır. III. Ordu karargâhına işgal altındaki topraklarda Rus kuvvetlerinin yerini Ermeni kuvvetlerinin almakta olduğu ve bu kuvvetlerin Müslüman ahaliye toplu katliamlar uyguladığı haberleri

⁵²Güler, *Sorun Olan Yunanlılar ve Rumlar*, s. 99-100.

⁵³Kadir Mısıroğlu, *Moskof Mezâlimi* C. II, İstanbul, 1974, s. 362.

⁵⁴Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, s. 118.

gelmeye başlamıştı. Bunun üzerine Başkomutanlık karargâhı III. Ordu komutanına Ruslarla çatışmamak koşuluyla işgal altındaki topraklarda bulunan Türklerin katliamdan kurtarılması için harekete geçme emrini verdi. 23 Ocak 1918’de harekete geçme emri alan birlikler hazırlıklarını tamamlayarak 1 Şubat’ta harekate başladılar. Sahildeki kuvvetlerimiz harekete başlamak için takviye olarak gönderilen 123. Piyade Alayı’nın Giresun’a çıkmasını beklediği için iki gün daha beklemiş.⁵⁵

Katliamların durdurulması için III. Ordu Komutanı Vehip Paşa Rus Kafkas Orduları Başkomutanı General Prjewalsky ve Rus Kafkas Ordusu Komutanı General Odişelidze nezdinde girişimlerde bulundu. General Odişelidze katliamın durdurulması için gerekli önlemleri alacağını belirtiyordu. Fakat Ermeni katliamları devam ettiği için Türk ileri harekâtı başlamıştır.⁵⁶

6 Şubat’ta Kelkit işgal edildi. 12 Şubat 1918’de 3. Ordu (1. 2. Kafkas Kolorduları, 4. Kolordu) 12. 000 muharip ile Erzincan-Bayburt istikametinde ileri harekâta başladı. Rus ordusu ile aramızda muhesamat yok idi. Türk birliklerinin karşısına çıkan kuvvetler Ermenilerden ibaretti. I. Kafkas Kolordusu 13 Şubat’ta Erzincan’a girdi.⁵⁷

Kelkit’in işgal edilmesi üzerine general Odişelidze işgal durumunun hala devam ettirilmesi için son çabalarını sarfediyordu. İşgalleri altındaki bölgenin Türk birliklerince işgal edilmesini bir türlü hazmedememişti. Fakat Kelkit’in işgali bölgenin kurtarılması amacıyla başlatılan ileri harekâtın ilk safhası olmuştu. Türk orduları bundan sonra büyük bir hızla ilerlemeye devam edecekti.⁵⁸

Trabzonlu Albay Hacı Hamdi Bey komutasındaki 37. Tümen, Giresun’da 123. Alay ile takviye edilerek Trabzon üzerine yola çıktı. Bölgedeki çeteleri temizleyerek ilerleyen birlikler 15 Şubat 1918’de Vakfıkebir’i, 17 Şubat 1918’de Akçaabat’ı geri aldılar.⁵⁹ Türk ordusu Trabzon önüne gelmişti. 37. Tümen Hacıbeşir Vadisi’ndeki derenin denize döküldüğü yerde şosenin iki tarafındaki binalara karargâh kurarak Ruslardan Trabzon’u bir an evle boşaltmalarını istedi. Ruslar bu uyarı üzerine

⁵⁵<http://www.hayat.net/html/tarih/tarihi.htm>.

⁵⁶Nebahat Oran Arslan, “I. Dünya Savaşı Sırasında Kars, Ardahan, Iğdır”, **Kars Ardahan Iğdır İllerinin Tarih Kültür ve Ekonomi Sempozyumu**, Ankara, 2004, s. 30-38.

⁵⁷Çakmak, **Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya’da ve İran’da (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)**, s. 267-268.

⁵⁸Yavuz, **İşgal ve Mezalim’de Erzincan**, s. 382.

⁵⁹Mahmut Goloğlu, **Trabzon Tarihi**, Trabzon, 2013, s. 234.

kendilerine tanınan beş gün içerisinde Trabzon'u tamamen boşaltmak için faaliyetlerini hızlandırmışlardı. Türk kuvvetleri şehre gireceği gün Türk askerini karşılamak üzere rus Mürettep Piyade Alayı ile Süvari Birliği, Bandolar eşliğinde Kavak Meydanı yönünde şehrin giriinde yerlerini almışlardı. Bu arada 37. Tümen'den önce Trabzon'a giren Türk milis kuvvetleri mahalle içlerini, köprü başlarını ve kavşak noktalarını tutmuşlardı. Nihayet 37. Tüemn Trabzon'a girerken Türk donanması da kurtarma harekâtına denizden katılmıştır.⁶⁰

Ruslar 24 Şubat'ta Trabzon'u Türk kuvvetlerine törenle teslim ederek 11 gemi ile Trabzon'da ayrıldılar. Trabzon'dan ayrılan Rus kuvvetlerinin yekünü 8000 kişi idi. İleri harekâta devam eden birliklerimiz, 2 Mart 1918 günü Rize'ye girdi. Rize'nin kurtuluşunu gerçekleştiren Türk kuvvetleri ileri harekâtlarına devam ederek 9 Mart'ta Çayeli, 10 Mart'ta Pazar ve Ardeşen, 11 Mart'ta Fındıklı işgalden kurtuldu.⁶¹ IV. Kolordu Van gölü cenup müfrezesini takviye etti ve (Malazgirt-Hınıs) hattını, menzil tertibatının noksanından, biraz teehhürle işgal etti. 12 Mart 1918'de Erzurum biraz mukavemetten sonra I. Kafkas Kolordusu tarafından zapt olundu. 16 Mart Köprüköy-Tortum, 25 Mart Yeniköy-Oltı işgal olundu.⁶²

Rusya ile Osmanlı Hükümeti arasında imzalanan Brest-Litovsk anlaşması ile Rusya 1878 sonunda elimizden çıkmış olan yerlerin halkın oyları alındıktan sonra Türkiye'ye geri verilmesini kabul etmişti. Yapılan genel oylama sonunda Türk ordusu Mart 1918'de üç sancakla birlikte Artvin-Borçka-Ardanuç-Şavşat'ı işgal etmişti.⁶³ 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Barış Anlaşması'yla 93 Harbi'nde kaybedilen Kars, Ardahan ve Batum sancakları geri alınıyordu. Fakat, Osmanlı ordusunun harekâtı bununla da kalmadı. 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti. Kurulan hükümet, kendini Ermeniler, Ruslar ve İngilizler yönünden tehdit altında gördüğü için, Osmanlı Hükümeti'nden yardım istedi.

⁶⁰Güler, **Sorun Olan Yunanlılar ve Rumlar**, s. 100.

⁶¹Ak, **Rize Tarihi**, s. 194.

⁶²Çakmak, **Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)**, s. 268.

⁶³Bahçeci, **Artvin Tarihi Olguları**, s. 60.

Böylece, Osmanlı ordusu üç sancakla yetinmedi, Azerbaycan yönünde ilerlemeye devam etti.⁶⁴

Üç Liva'nın 30 Nisan'da ordu girmesinin ardından Temmuz ayında yapılan bir plebisitten sonra, 15 Ağustos tarihli bir kanunla anavatana katılmaları resmileşmişti⁶⁵

Harekâtın ilerlemesi üzerine Batum'a nakledilen 3 ncü Ordu karargâhı Eylül 1918 sonlarında deniz yolu ile İstanbul'a naklettirilmişti. Amaç Çatalca'daki kuvvetleri bu ordu komutasında toplamaktı. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütârekesi'nin imzalanması sırasında, 3 ncü Ordu karargâhı İstanbuldaydı. Ancak mütâreke hükmü gereği 3 ncü Ordu karargâhı 14 Kasım 1918'de İstanbul'da lağvedilmişti. Böylece 3 ncü Ordu Birinci Dünya Savaşı'nda doğu cephesindeki önemli görevini de tamamlamış oluyordu.⁶⁶

⁶⁴ Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, s. 105.

⁶⁵ Tunçay, **Türkiye Tarihi 4**, s. 50.

⁶⁶ Yavuz, **İşgal ve Mezalim'de Erzincan**, s. 451.

SONUÇ

Osmanlı Devleti de dâhil dört devleti yıkılmasına sebep olan Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi Rusya'nın tarihi emellerine bir adım daha yaklaşmasını sağlamıştır. Boğazlara ve Karadeniz'e hâkim olmak için bu isteklerini Müttefikleriyle yaptığı gizli anlaşmalarla kabul ettirmiştir. Hatta savaştan önce Rus Dışişleri Bakanı Sazanof öncülüğünde hazırlanmış olan program Rusların amaçlarını ortaya koyma açısından önemli bir kanıttır.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi Rusya için büyük fırsat doğurmuştu. Rusya 1 Kasım 1914 tarihinden itibaren Osmanlı sınırına taarruzda bulunmuştur. Rusya Doğu Cephesinde faaliyet gösterdiği gibi emellerine ulaşmasında Karadeniz'in önemini de göz önünde tutmuştur. Bunun için stratejik öneme sahip kısımları ele geçirmek için harekete geçmiştir. Rus saldırıları karşısında Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri, Sahil Müfrezesi, Jandarma alayaları ve gönüllü birlikler tarafından bölge savunulmuş. Bu birlikler sadece Doğu Karadeniz'de değil 3. Ordunun yapmış olduğu hareketler da önemli destek ve başarı sağlamışlardır.

Türk birlikleri Rusların Osmanlı sınırını geçmesinin ardından Doğu Karadeniz'de birtakım başarılar elde edilmesine rağmen Sarıkamış harekâtının ardından elde edilen yerlerden geri çekilmek zorunda kalınmış ve Rus ileri harekâtı başlayarak önemli başarılar elde etmişlerdir. Karadeniz'de önemli noktaları ele geçirmek için azınlıklar özellikle de Rumlardan yararlanan Rusya Çoruh Cephesinde faaliyetlerini yoğunlaştırdığı gibi Rize, Trabzon, gibi stratejik noktaları ele geçirerek Doğu Cephesinde kazanmış olduğu başarıları devam ettirmek istemiştir. Her ne kadar Vehip Paşa öncülüğünde Türkler karşı taarruza geçerek kaybedilen toprakları alıp Rus ilerleyişini durdurmak istese de bu harekât başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlık Yudenic'in Osmanlı topraklarına yönelik yapmış olduğu planları bir süre ertelemesine rağmen Ruslar ileri harekâtla stratejik açıdan önemli Bayburt, Gümüşhane, Torul gibi yerleri ele geçirerek tarihi emellerine bir adım daha yaklaşmışlardır. Ruslar bu başarılarını kalıcı hale getirmek için çeşitli yollar tesis edip, çeşitli gazeteler çıkarmışlardır. Bu çalışmalarında azınlıklarda yardımcı olmuşlardır. Türk birliklerinin 1916 yılında başarısız sonuçlar alması Kafkas Cephesinde 3 ncü Orduyu zor durumda bıraktığı gibi halkın da iç kesimlere doğru

göç etmesine sebep olmuştur. Savaş sırasında bölgede yaşayan kişilerin anlattığı olaylar bölge halkının sefaleti, yaşanan zorluklarını gözler önüne sermesi açısından çok önemlidir. Türk birliklerinin Ruslar karşısında sürekli yenilerek geri çekilmesinde ordunun teçhizat, malzeme ve insan gücü olarak Ruslardan çok eksik olması ve kayıpların takviye edilmemesidir. Ayrıca bölgede yaşayan Rum ve Ermenilerin Ruslarla birlikte hareket ederek Türk birliklerinin yenilmesinde önemli etkileri olmuşlardır.

1916 yılında yaşanan bu mücadelelere rağmen 1917 yılı başından itibaren bölgede önemli mücadeleler yaşanmış olup bunun ardından ihtilâl ile Küçük çaptaki mücadeleler rağmen önemli savaşlar meydana gelmemiştir. Karadeniz sahilindeki bu başarısız sonuçlar Kafkas Cephesi'ndeki mücadeleleri olumsuz yönde etkilemiş ve bu cephede de neticede başarısız sonuçlar alınmıştır.

Rusların Karadeniz sahilinde ve Kafkas Cephesindeki mücadeleler Rusya'da yaşanan karışıklıklar ardından da ihtilâl nedeniyle Bolşeviklerin İttifak Devletlerine yapmış oldukları barış teklifi ardından yapılan Erzincan Mütarekesi ile Kafkas Cephesi kapanmış ve dolayısıyla Karadeniz'deki Rus harekâtı sona ermiş. Ruslar bölgeden ayrılırken yerlerine Rum ve Ermeni azınlıkları bırakmışlardır. Bu azınlıkların yapmış oldukları taşkınlıklar nedeniyle harekete geçen Osmanlı Ordusu kaybetmiş olduğu toprakları önemli ölçüde ele geçirmiş ve bölgedeki azınlıkların yapmış olduğu taşkınlıklara da son vermiş oldu.

KAYNAKLAR

1-Arşiv

ATASE (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi)

2- Süreli Yayınlar

Sabah

Olay

3- Telif ve Tetkik Eserler

ALBAYRAK, Haşim. *1. Dünya Savaşında Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi*. (2007). İstanbul: Babıali Kitaplığı.

ALLEN, MURATOFF, E. D, Paul. (1966).*1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*.Ankara.

AK, Orhan Naci.(2000). *Rize Tarihi*.Rize.

AKSUN, Ziya Nur.(1994).*Osmanlı Tarihi*. Cilt:6. İstanbul.

AKŞİN, Sina.(2014).*Kısa Türkiye Tarihi*.İstanbul: Kültür Yayınları.

ARMAOĞLU, Fahir.(2012).*20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*.İstanbul: Alkım Yayınevi.

ARSLAN ORAN, Nebahat. (2004). “I. Dünya Savaşı Sırasında Kars, Ardahan, Iğdır”.*Kars Ardahan Iğdır İllerinin Tarih Kültür ve Ekonomi Sempozyumu*.Ankara.

ATABEY, Figen, (2006).*Karadeniz’de Türk Donaması*.Ankara.

BAHÇECİ, OZAN Mikail.(1999). *Artvin Tarihi Olguları*.Bursa.

BAL, Mehmet Akif.(2011).“Trabzon’un Rus Donanmasıyla Bombardımanı ve Bombardımanın Trabzon’a Etkileri (1914-1916)”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. (XXVII, 81): 545-576.

- BAYUR, Yusuf Hikmet.(1991). *Türk İnkılâp Tarihi*. Cilt III, Kısım I. Ankara.
- BAYUR, Yusuf Hikmet.(1991). *Türk İnkılâp Tarihi*. Cilt III. Kısım II. Ankara.
- BAYUR, Yusuf Hikmet. (1989). *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarihi ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri*. Ankara.
- BELEN, Fahri. (1964). *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1914 Yılı Hareketleri*.Cilt: I. Ankara.
- BERKES, Niyazi.(2013). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yay. Haz: Ahmet Kuyaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BİLGİN, Mehmet. (2000). *Madurdağı Savaşı*, Trabzon:
- BİLGİN, Mehmet. (2007).“Pontos Meselesine Tarihsel Bakış”.*Başlangıçtan Günümüze Pontos Meselesi*, Ankara.
- BOSTAN, M. Hanefi (2007). “Fetihten Yunan İsyanına Kadar Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Demografik Yapısı”.*Başlangıçtan Günümüze Pontos Sorunu*. Ankara.
- ÇAKMAK, Fevzi.(1936). *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilâyetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da, (1935 de Akademide Verilen Konferanslar)*.Ankara: Genelkurmay Matbaası.
- Cemal Paşa Hatırat*.(1996).Yay Haz. Metin Martı. İstanbul.
- ÇELİKTEPE, Atilla.(2003). *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Siyasi Misyon*.İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- DANIŞMEND, İsmail Hami.(1955). *Osmanlı Tarihi Kronolojisi* Cilt IV. İstanbul.
- DUMAN, Önder. (2007). “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Karadeniz'de Osmanlı Kayık Taşımacılığı”. *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. (2). Trabzon: 137-147
- ERİCKSON, Edward J. (2003). *Size Ölmeyi Emrediyorum*. çev: Tanju Akad. İstanbul.

General Maslofski.(1935). *Umumi Harpte Kafkas Cephesi*, Çev: Müteakit KaymakamNazmi. Ankara.

GOLOĞLU, MAHMUT. (2013). *Trabzon Tarihi*. Trabzon: Serander Yayıncılık.

GÖRGÜLÜ, İsmet. (1993). *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*. Ankara.

GÜLBOY, Burak. (2012). “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Rusya ve Osmanlı Donanmaları

Arasındaki Silahlanma Yarışı”. *Türk-Rus İlişkileri Üzerine Makaleler, Tarih ve Uygarlık Dizisi (4)*, İstanbul: 49-62

GÜLER, AKGÜL, Ali, Suat. (2007). *Sorun Olan Ermeniler*. Ankara.

GÜLER, Ali. (2007). *Sorun Olan Yunanlılar ve Rumlar*. Ankara.

GÜLERYÜZ, LANGENSIEPEN, Ahmet, Bernd.(2007). *1828-1923 Osmanlı Donanması*. İstanbul.

GÜRÜN, Kamuran. (1991). *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*. Ankara.

İPEK, Nedim. (1994). “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu’da Cereyan Eden Göçler”. *19 Mayıs ve Milli Mücadele’de Samsun Sempozyumu Bildiriler* Ankara: 161-248

KARABEKİR, Kâzım. (1995). *Birinci Cihan Harbine Neden Girdik?, C. I*, İstanbul: Emre Yayınları.

KARABEKİR, Kâzım. (1995). *Birinci Cihan Harbine Neden Girdik? C. II*, İstanbul: Emre Yayınları.

KILIÇ, Selami.(2004). *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*. İstanbul.

KURAT, Akdes Nimet.(1966). *I. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Bulunan Alman Generallerin Raporları*. Ankara.

KURAT, Akdes Nimet.(1999). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*. Ankara.

KURAT, Akdes Nimet. (2011). *Türkiye ve Rusya*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- KURT, Yılmaz. (1922). Pontus Meselesi. Ankara.
- MACFIE, A.L.,(2003).*Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923*. Çev: Damla Acar, Funda Soysal.İstanbul.
- MCCARTHY,Justin. (1998). *Müslümanlar ve Azınlıklar*. Çev: Bilge Umar, İstanbul.
- McMEEKIN, Sean. (2013). *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, Çev: Nurettin Elhüseyni. İstanbul.
- Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*.(2010). Cilt: I. Yay Haz: Nilüfer Hatemi. İstanbul.
- MISIROĞLU, Kadir. (1974). *Moskof Mezâlimi*. Cilt: II, İstanbul.
- ÖĞÜN, Tuncay.(1999).*Kafkas Cephesi'nin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*. Ankara.
- ÖKSÜZ, USTA, Hikmet, Veysel. (2014)“I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanması'nın Trabzon ve Çevresini Bombalaması”. *Türkiyat Mecmuası*. (24). İstanbul.
- ÖZDER, M.Adil. (1917). *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*. Ankara: Ay Matbaa
- PETERİÇE, Zivindin. (1934).*Kafkas Cephesi Hatıraları*. Çev: Aziz Samih. Ankara.
- SABİS, Ali İhsan.(1990). *Birinci Dünya Harbi*.Cilt I. İstanbul: Nehir Yayınları.
- SAN, Sabri Özcan. (1993). *Ruslar'ın Gümüşhane İlini İşgali*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- SANDER, Oral. (2005). *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, Ankara.
- SARIKAYA, Makbule (2004). *Milli Mücadele Döneminde Rize*. Ankara.
- SÖNMEZ, Bingür. (2006). “Sarıkamış Harekâtında Donanma Hareketleri”. Donanma Komutanlığı 3 ncü Deniz Harp Tarihi Semineri. (4) Kocaeli.
- STONE, Norman. (2007). *Birinci Dünya Savaşı*. çev: Ahmet Fethi Yıldırım. İstanbul: Doğan Yayıncılık.

- SUNATA, İ. Hakkı. (2008). *Gelibolu'dan Kafkaslara I. Dünya Savaşı Anılarım*. Yay. Haz. Kansu Şarman. İstanbul.
- Talat Paşa. (2006). *Hatıralarım ve Müdafaa*. İstanbul.
- TETİK, Ahmet. (2007). “Çeteler, Venizelos ve Patrikhane”. *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*. Ankara.
- TUNÇAY, Mete.(1997). “Siyasal Tarih (1908-1923)”. *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*. İstanbul
- TURAN, Şerafettin. (1991). *Türk Devrim Tarihi, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe 1*. Ankara.
- UÇAROL, Rifat. (2006). *Siyasi Tarih 1789-2001*. İstanbul.
- USTA, Çiğdem. (2004). “Rize’nin Kahraman Çocukları”. *Karadeniz Araştırmaları*, (3). Trabzon.
- USTA, Veysel.(2014). “Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* (17).
- VERNADSKY, George. (2011). *Rusya Tarihi*. Çev: Egemen Çağrı Mızrak. İstanbul: Selenge Yayınları.
- YALÇIN, Durmuş.(2011). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- YAVUZ, Nurcan, (1995). *İşgal ve Mezalim’de Erzincan*, Ankara: Aydoğdu Yayıncılık.
- YILMAZ, Hadiye, (2010). *Arşiv Belgeleri Işığında Pontus Meselesi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- QUATAERT, Donald, (2005). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*. Çev: Ayşe Berktaş. İstanbul.

4- İnternet Siteleri

HACIFETTAHOĞLU, İsmail, ‘*Birinci Dünya Harbi Döneminin Az Tanınan Siması: Trabzon Valisi Şehit Cemal Azmi*

Bey’,<http://ismailhacifettahoglu.blogspot.com/2009/11/birinci-dunya-harbi-doneminin-az.html>.

I. Dünya Savaşı’nda Doğu Karadeniz, <http://www.hayrat.net/html/tarih/tarihi.htm>

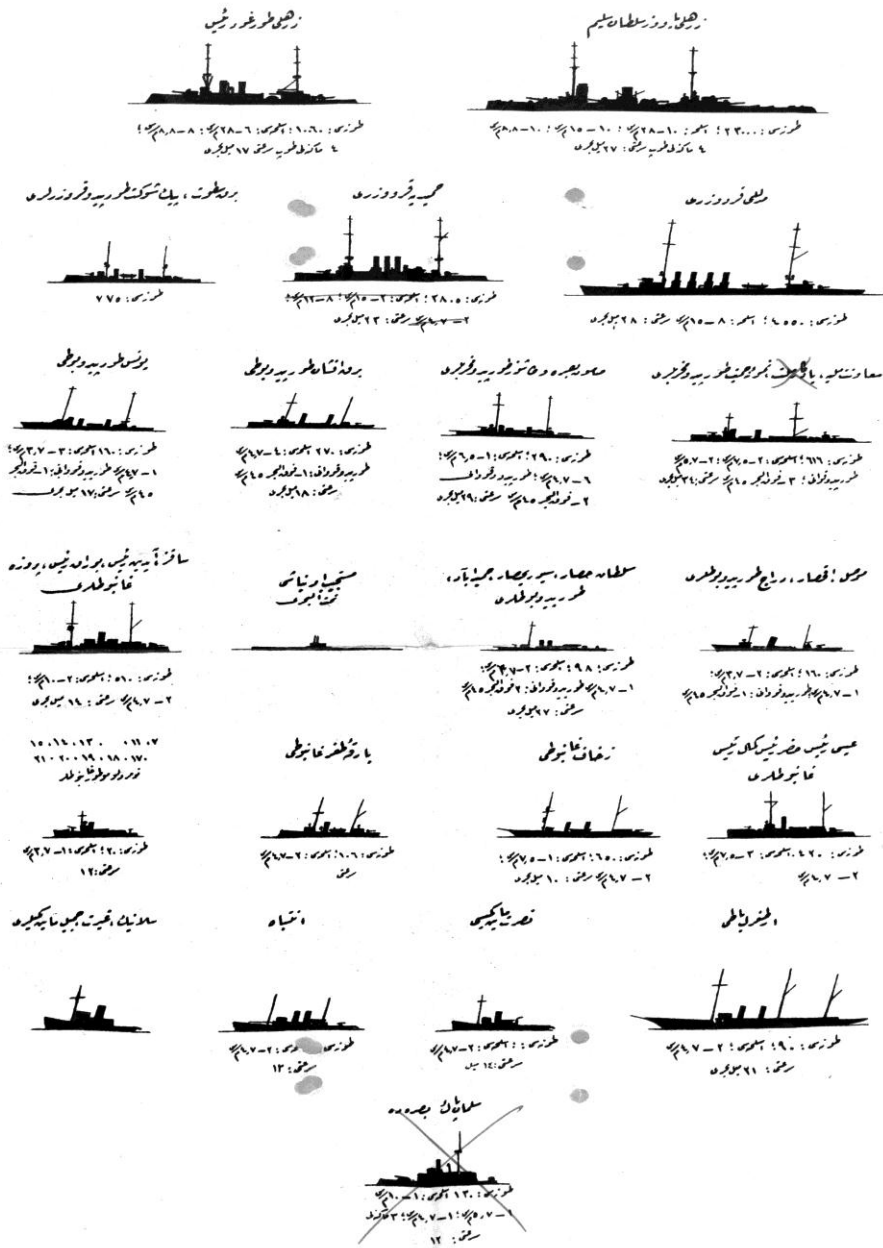

EKLER

BELGE ÖRNEKLERİ

حکومت عثمانیه قوه بحریه

Hükümet-i Osmaniye Kuvve-i Bahriyesi

(ATASE 560.912.1976.010)

FOTOĞRAFLAR

Grandük Nikolay Rus Ordusunun Başkomutanı

Nikolay Yudenich

Rus Kafkas Ordusunun Kurmay Başkanı

Fevzi Çakmak

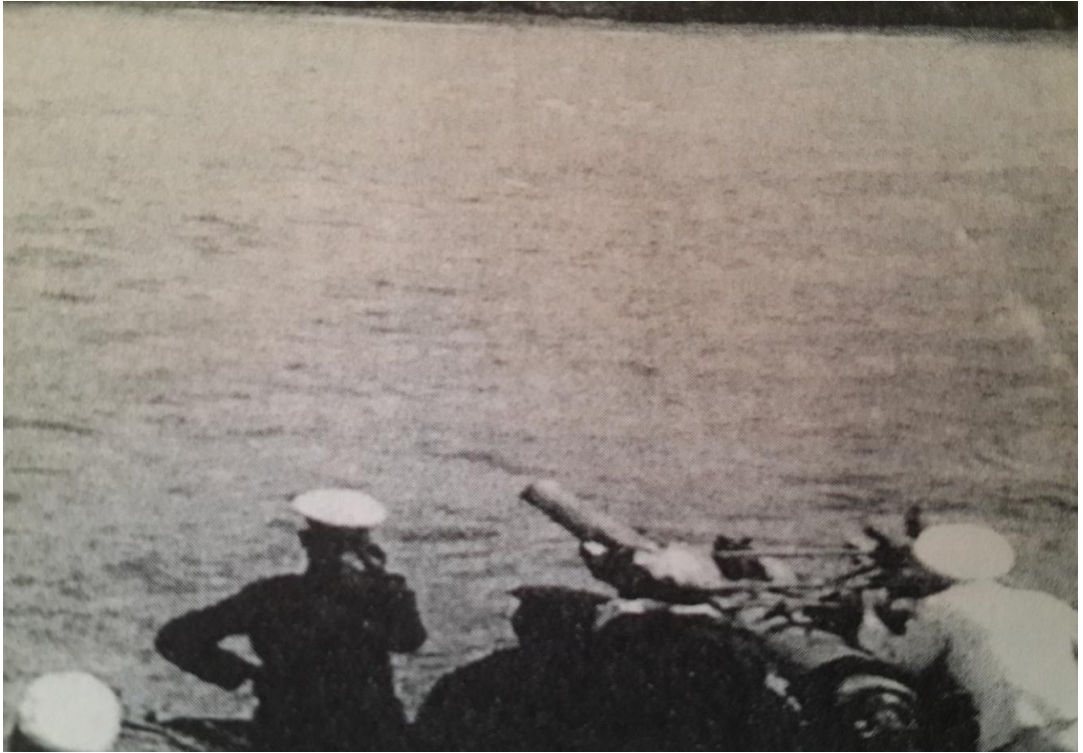
Vehip Paşa 3 ncü Ordu Kumandanı

Bayburt Kalesinin Güneyden Görünüşü

20 Yüzyıl Başlarında Trabzon

**Trabzon Açıklarındaki Rus Donanmasından Türk Siperlerinin Bombalanması
(Mart-Nisan 1916)**

Şehri terk edip batıya doğru yola koyulan Trabzonlu Müslüman Türk Muhacirler

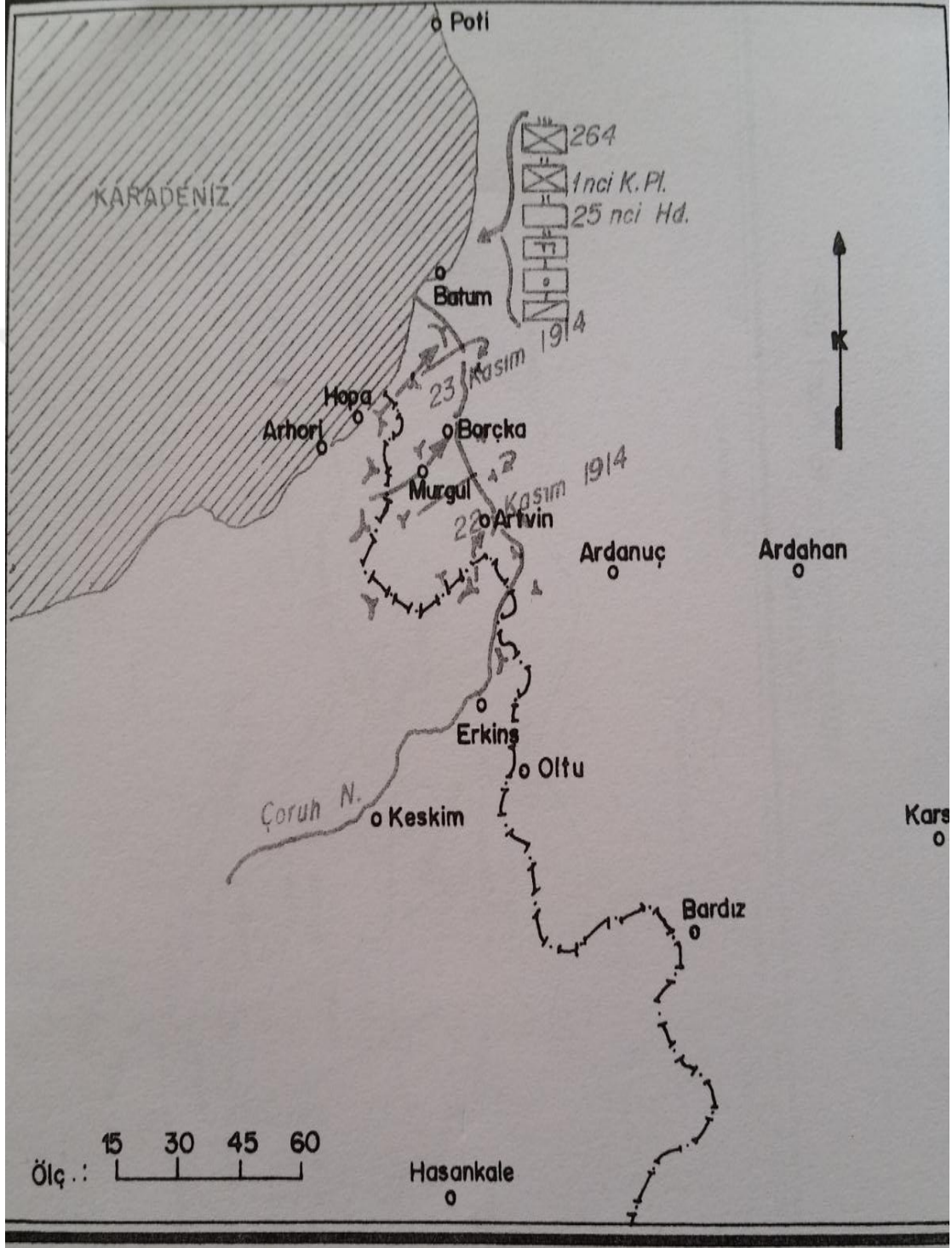

HARİTA VE KROKİLER

Kara Deniz Kıyı Şeridi ve Çoruh Vadisindeki 1914 Kasım Ay'ı Hareketleri Krokisi

Gnkur.
As.T.ve Str.E. Bşk.

Kroki: 3

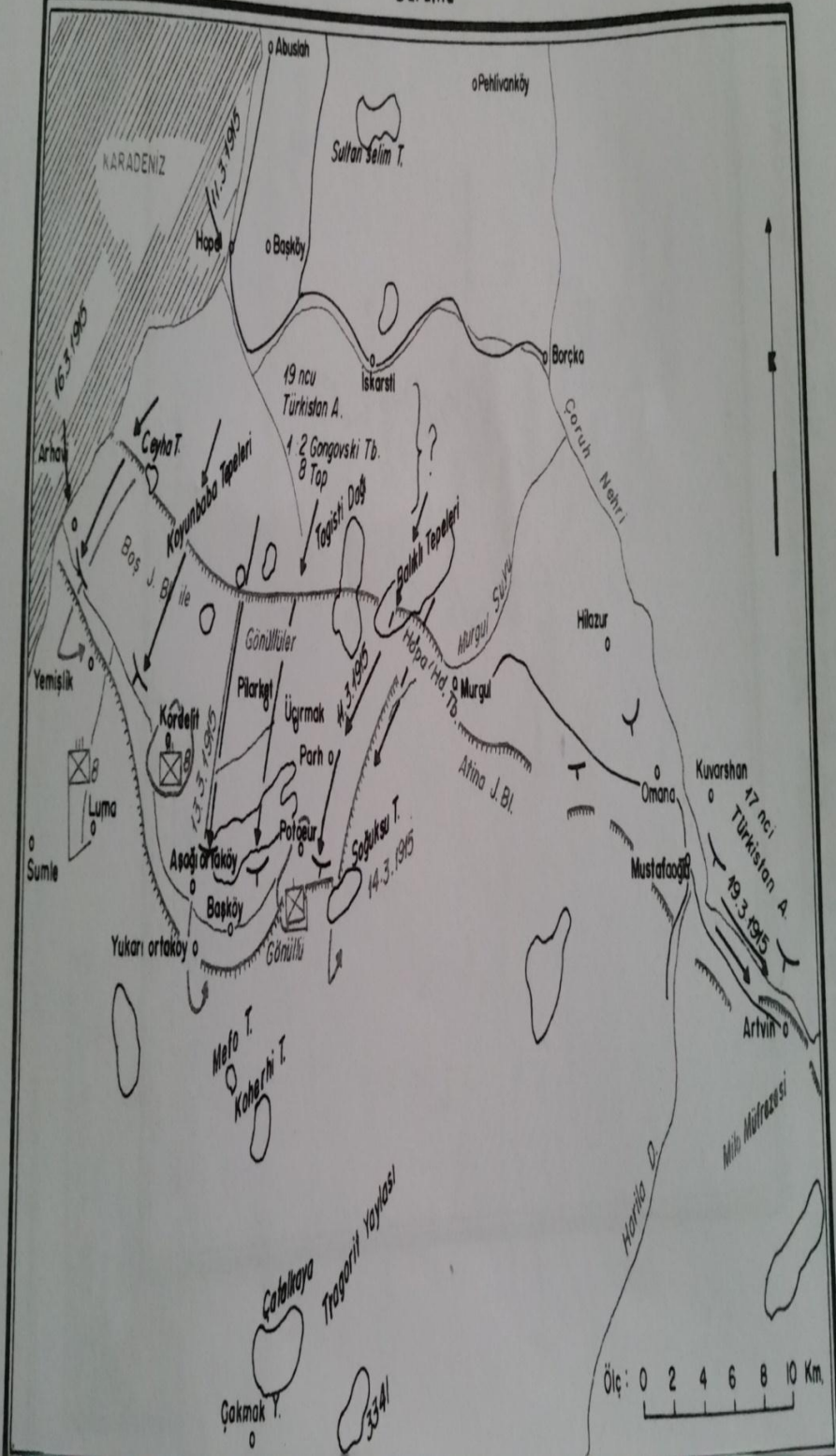
Kroki : 38

Gnkur.
As T. ve Str. E. Bşk.

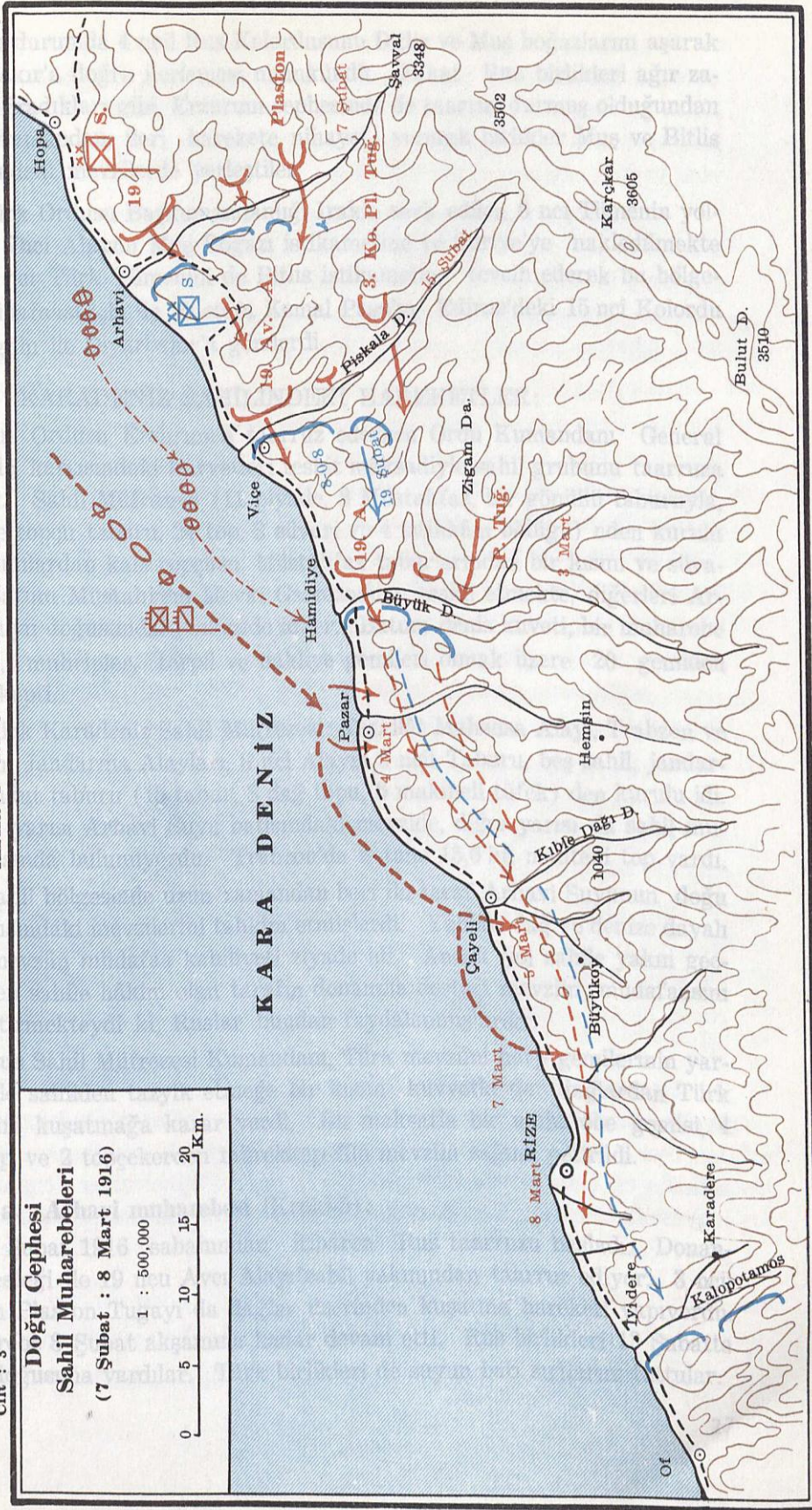
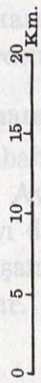
Ştanke Bey Müfrezesinin 7-16 Mart 1915 Durumu

Kraki: 39

Arhavi - Rize Muharebeleri

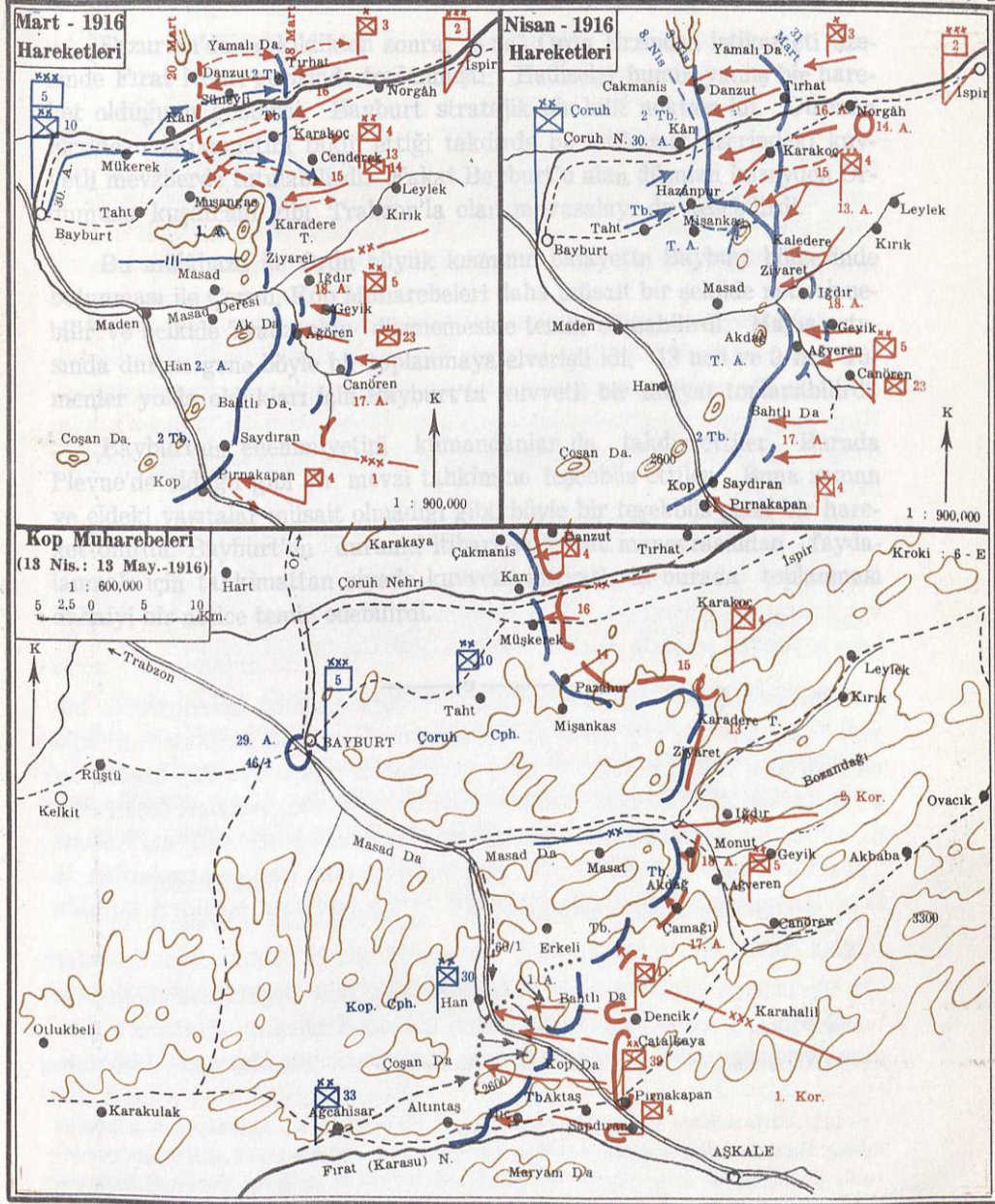
1 : 500,000

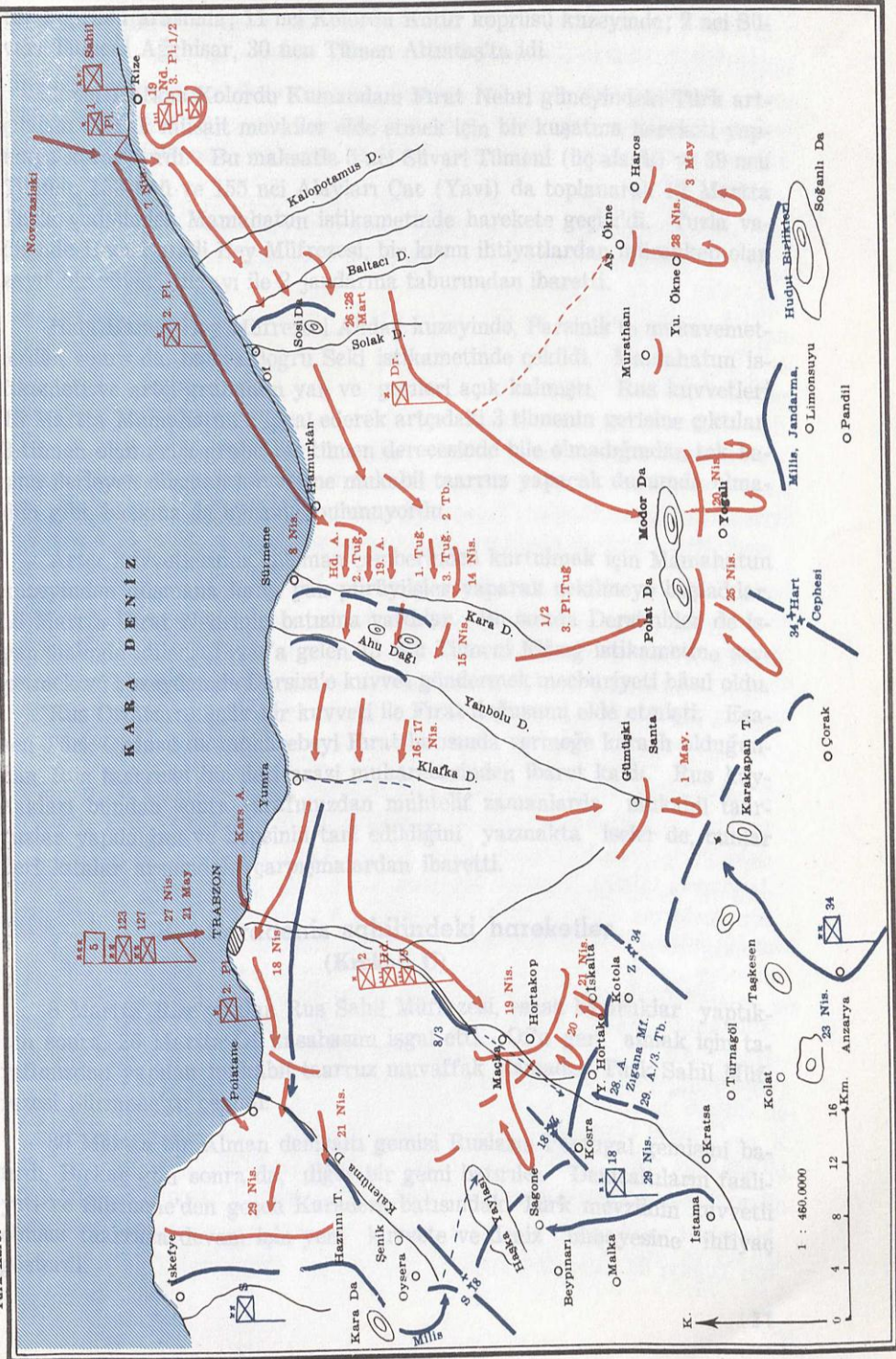

Birinci Cihan Harbinde
Türk Harbi

Doğu Cephesinde 1916 yılı İlkbahar Muharebeleri

Kroki : 6 - D

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Serap YASUBUĞA
Doğum Yeri	KARS
Doğum Tarihi	11.10.1989

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Kafkas Üniversitesi
Fakülte	Fen-Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Tarih Bölümü

İLETİŞİM

Adres	Yenişehir Mahallesi, İsmail Aytemiz Bulvarı Lale Kent 1 A/Blok Kat:2 Daire No: 4
E- mail	serapyasubuga@hotmail.com